

VRSI POD TALIJANSKOM OKUPACIJOM U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Marjan DIKLIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

UDK 323.13(497.5"1939/1945"- Zadar) Vrsi
Stručni rad

Primljeno: 30. X. 2006.

U ovom opsežnijem radu najprije se govori o početku Drugoga svjetskog rata, komadanju Kraljevine Jugoslavije i talijanskoj okupaciji jadranskih dijelova Hrvatske, a posebice o okupaciji i aneksiji sjeverne Dalmacije, općine Nin i sela Vrsi. Zatim se raspravlja o funkcioniranju i ustroju talijanske okupacijske vlasti, fašističkom nasilju nad hrvatskim narodom i prisilnoj talijanizaciji. Nakon toga se govori o organiziranju partizanskoga antifašističkog pokreta otpora u ninskom kraju i selu Vrsi, početku oružane borbe protiv Talijana i njihovih suradnika, odlasku prvih Vršana u partizane, ustaše i domobrane. Slijedi podrobija rasprava o ustaško-domobranskoj i antifašističko-partizanskoj skupini u Vrsima, prvom partizanu u spomenutom mjestu, ubojstvu glavara sela Milana Božića i Krše Maraša, uhićenju glavnog organizatora ustanka Rafaela Božića i njegove obitelji, internaciji i strijeljanju mjesnog prvaka HSS-a Marka Velčića, osnutku i djelovanju Mjesnog NOO-a i organizacije KP-e Vrsi. Na kraju, govori se o logorašima iz Vrsi, masovnijem odlasku Vršana u partizane u ljeto i jesen 1943., te kapitulaciji Kraljevine Italije i dolasku Nijemaca u zadarsko-ninski kraj.

Ključne riječi: *Vrsi, Drugi svjetski rat, fašizam, komunizam.*

POČETAK RATA I TALIJANSKA OKUPACIJA

Da bi se uoči Drugoga svjetskoga rata koliko-toliko smanjile međunacionalne napetosti, trvenja i sukobi u Kraljevini Jugoslaviji, Namjesništvo je pristalo na *Sporazum Cvetković – Maček*, kojim je 26. kolovoza 1939. – ujedinjenjem Primorske i Savske Banovine s kotarevima Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik, Fojnica i Dubrovnik te većega dijela Hercegovine s gradovima: Mostarom, Neumom, Stolcem, Livnom, Kupresom, Ramom, Konjicem i Bugojnom – bila stvorena Banovina Hrvatska s velikom autonomijom, Saborom, Vladom i banom, dr. Ivanom Šubašićem na čelu. Iako su izvan njezina sastava ostali još: Dvor na Uni, istočni Srijem, Boka kotorska i dijelovi hrvatskih zemalja pod Italijom na Jadranu, Banovina Hrvatska okupila je najveći dio povijesnih hrvatskih zemalja i predstavljala je, doduše u nezgodnom trenutku izbijanja

rata, veliku pobjedu hrvatskoga naroda i HSS-a u okviru Kraljevine Jugoslavije. Banovina je i bez dijelova hrvatskoga teritorija koji su još ostali izvan njezina sastava, imala površinu od 65.456 kilometara kvadratnih i više od četiri (4,024.601) milijuna stanovnika.¹

Neposredno nakon *Sporazuma Cvetković – Maček* i donošenja posebne Uredbe o osnutku i ustroju Banovine Hrvatske, kojom su bili udareni dobri temelji za rješavanje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja, dolazi do početka Drugoga svjetskog rata. Rat je započeo napadom Njemačke na Poljsku 1. rujna 1939., a završio nakon punih šest godina kapitulacijom Japana 2. rujna 1945. Vodio se između fašističkih zemalja *Trojnog saveza* – Njemačke, Italije, Japana i njihovih saveznica na jednoj strani – i *Koalicije antifašističkih država* na drugoj, koju su predvodile Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). Nakon napada na Poljsku i osvajanja većine europskih zemalja 1940./41. te neuspjele zračne bitke za Veliku Britaniju, Nijemci mijenjaju ratni plan i odustaju od invazije na tu otočnu zemlju, te odlučuju napasti Sovjetski Savez. Prije toga trebalo je hitno srediti stanje u Jugoslaviji i šire na Balkanu. Poslije Mađarske, Rumunjske i Bugarske pod pritiskom moćnih fašističkih država popustila je i Kraljevina Jugoslavija i 25. ožujka 1941. potpisala u Beču pristup *Trojnom paktu* osovinskih sila. To je u Beogradu pod utjecajem engleske diplomacije dovelo do državnoga udara, rušenja druge Vlade Dragiše Cvetkovića i formiranja nove Vlade generala Dušana Simovića. Međutim, ne vodeći mnogo računa o tome, Nijemci su zajedno sa svojim saveznicima Talijanima, Mađarima, Rumunjima i Bugarima 6. travnja 1941. napali Kraljevinu Jugoslaviju i za nepunih 11 dana osvojili je, raskomadali i okupirali. Bezuvjetna kapitulacija Vrhovne komande potpisana je u Beogradu 17. travnja 1941., a stupila na snagu već sutradan, 18. travnja u 12 sati. Nakon toga uslijedilo je komadanje Jugoslavije kako bi se udovoljilo naraslim osvajačkim apetitima susjednih fašističkih država.²

Još u tijeku ratnih operacija pukovnik Slavko Kvaternik, hrvatski časnik bivše austrougarske vojske i jedan od prvaka ustaškog pokreta u zemlji proglasio je uz potporu Nijemaca i Talijana 10. travnja 1941. u 17,45 sati preko Radio-postaje Zagreb osnutak i ustroj Nezavisne Države Hrvatske (NDH-a) na čelu s poglavnikom, dr. Antom Pavelićem. Poglavnik se sa svojim najbližim suradnicima u to vrijeme još uvijek nalazio u Italiji, odakle se, nakon određenih priprema i pregovora s talijanskim fašističkim vodstvom, ubrzo vratio u Hrvatsku. On se želio što prije vratiti u zemlju jer mu nije bilo

¹ Dr. Stjepan SRKULJ – Dr. Josip LUČIĆ, *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*, prošireno i dopunjeno izdanje, Trsat – Zagreb, 1996., str. 101–103.

² *Povijest svijeta*, 2. izdanje, Naprijed – Zagreb, 1990., str. 665–697; Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, II, Zagreb, 1961, str. 147–158, 171–178, 242–244; Vojimir KLJAKOVIĆ, Fenomen njemačke politike prema Balkanu 1940.–1941. godine, *Simpozij Drugi svjetski rat i mir među narodima*, Zagreb, 1972., str. 85–92; Svjetski rat, drugi, 1939.–45., *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, 9, Beograd, 1975., str. 356–386 i d.; Cyrus Leo SULZBERGER, *Drugi svjetski rat*, prvi i drugi dio, preveo Vlatko Šarić, Marjan tisak, Split, 2005., str. 648.

drago da se tako važne stvari događaju bez njega. Kvaternik je NDH proglasio na “cjelokupnom historijskom i etnografskom području” Hrvatske i hrvatskoga naroda, a u tome ga je, pod pritiskom Nijemaca čiju je ponudu i sam prethodno odbio, podupro posebnim proglasom i predsjednik HSS-a dr. Vlatko Maček. Taj Mačekov proglas, koji su već 11. travnja 1941. objavile *Hrvatske novosti* i drugi tisak, doslovce glasi:

“*Hrvatski narode!*

Pukovnik Slavko Kvaternik, vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, proglasio je danas slobodnu, samostalnu i nezavisnu državu na cjelokupnom historijskom teritoriju Hrvatskog naroda, te je današnjim danom preuzeo vlast u svoje ruke.

Pozivamo sav Hrvatski narod, da se novoj vlasti pokori. Sve pristaše Hrvatske seljačke stranke, koji su na raznim upravnim položajima, članove kotarskih odbora, općinske načelnike, odbornike itd. pozivam da na svojim mjestima ostanu i s novom vladom iskreno surađuju.

Dr. Vlatko Maček”³

Teritorij te novostvorene države, u sastavu koje su se našle hrvatske i bosansko-hercegovačke zemlje, bio je poblizje određen na Bečkoj konferenciji 21. travnja 1941., na kojoj su se ministri vanjskih poslova Njemačke i Italije (Ribbentrop i Ciano) dogovorili i o zonama utjecaja. Njemačka zona utjecaja nalazila se sjeveroistočno od glavne demarkacijske crte koja je presijecala teritorij NDH-a pravcem Samobor – Topusko – Bugojno – Goražde, a talijanska jugozapadno od te crte. U upravno-teritorijalnom i organizacijskom smislu NDH je bila podijeljena na 22 velike župe (županije), na čelu kojih su stajali veliki župani, a Zagreb, kao glavni grad države, imao je posebni status i upravu. Nakon kapitulacije fašističke Italije (8. IX. 1943.) bile su stvorene još neke nove župe. Svaka velika župa dijelila se dalje na više kotareva, a svaki kotar sastojao se od više općina, a ove opet od više katastarskih ili poreskih općina. U sastavu svih tih župa nalazio se 141 kotar, 18 kotarskih ispostava i 978 općina. Bez hrvatskih teritorija, koje su okupirale i anektirale susjedne fašističke države Italija i Mađarska, Nezavisna Država Hrvatska imala je površinu od 102.725 km² i 6,663.157 stanovnika, a bila je priznata od petnaestak država. Njezine oružane snage sastojale su se od Hrvatskoga domobranstva, Ustaške vojnice i Hrvatskoga oružništva.⁴

³ *Hrvatske novosti*, Zagreb, br. 1, od 11. IV. 1941.; F. ČULINOVIĆ, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd, 1970., str. 206–210.

⁴ S. SRKULJ – J. LUČIĆ, *Hrvatska povijest u...*, str. 105–107; F. ČULINOVIĆ, *Kako i zašto su osovinske sile raskomadale Jugoslaviju, Simpozij Drugi svjetski rat i mir među narodima*, Zagreb, 1972., str. 107–119; Više o nastanku i ustroju NDH i njezinih oružanih snaga vidi u: Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 1994., str. 45–97; Fikreta JELIĆ–BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, Zagreb, 1977., str. 61–123 i d.

Nakon travanjskog rata 1941. i kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, njezin državni teritorij okupirale su i anektirale Italija, Njemačka, Mađarska i Bugarska, pa je ona poslije 23 godine prestala postojati kao država. Od većine hrvatskih i bosansko-hercegovačkih zemalja, kako smo već kazali, bila je stvorena NDH, kojoj se narod u početku iskreno radovao jer je vjerovao da je nakon više stoljeća neslobode konačno dobio svoju državu, ali se nije radovao vladajućem fašističkom režimu, njegovoj ideologiji i nasilju te gubitku dijelova hrvatskoga državnog teritorija. Hrvatskom narodu osobito teško palo je to što je NDH ostala bez Međimurja, Baranje, Bačke, Istre, Kvarnera, Rijeke, Zadra, većine otoka i gotovo cijele Dalmacije. Osobito je u Dalmaciji pod talijanskom okupacijom nastupilo veliko nezadovoljstvo i razočaranje, jer je narod očekivao priključenje Zadra i ujedinjenje s Hrvatskom, a kada se to izjalovilo, osjećao se prevarenim i izigranim. Međutim, objektivno gledajući, u trenutku kada su na ovim prostorima ratnom situacijom apsolutno vladali Nijemci i Talijani, više se za Hrvatsku gotovo i nije moglo učiniti. Dapače, nakon kapitulacije Italije, 8. rujna 1943. okupirani krajevi na Jadranu ušli su, bar formalno, u sastav NDH.

Ukratko, Nijemci su okupirali i anektirali veći dio Slovenije, sve do Ljubljane, a pod svojom upravom zadržali su Banat i gotovo cijelu Srbiju. Mađari su, kako smo rekli, priključili Mađarskoj Prekomurje, Baranju i Bačku i držali vojsku u Međimurju, a tražili su i Rijeku. Bugari su okupirali i anektirali dio južne Srbije i najveći dio Makedonije. Jugozapadni dio Makedonije s Kosovom i dijelom Crne Gore bio je pripojen Velikoj Albaniji, koja se, kao i Crna Gora, našla pod talijanskim protektoratom, a zapravo okupacijom Talijana. Kraljevina Italija – koja je već od ranije držala Istru, Rijeku, Cres, Lošinj, Zadar, Lastovo i Palagružu – okupirala je i anektirala preostali dio slovenskih zemalja s Ljubljanom. Zatim je na temelju *Rimskih ugovora* (18. V. 1941.) iznudila od NDH i anektirala Kastav i Sušak sa zaleđem, dio Gorskog kotara (Čabar, Delnice), obalu od Suška do Bakra, otoke Krk i Rab, ali bez većeg dijela Hrvatskoga primorja i otoka Paga; zatim većinu sjeverne i dio srednje Dalmacije do Splita, sa zadarskim i šibenskim zaleđem, dijelom Konavala i svim dalmatinskim otocima, osim Brača i Hvara, koji su kao i priobalje južno od Splita s Dubrovnikom, pripali Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Na temelju navedenih ugovora NDH je trebala postati kraljevina kojoj je u izgled stavljena personalna unija s Italijom. Zapravo, *Rimskim ugovorima* od 18. svibnja 1941. Italija je stekla vojni, politički i gospodarski nadzor i nad neanektiranim dijelovima NDH, u talijanskoj sferi utjecaja, osobito u drugoj zoni. Zbog lakšeg ostvarivanja vlastite dominacije, interesa i ciljeva talijanske vojne vlasti podijelile su svoju interesnu sferu južno od demarkacijske crte s Njemačkom na tri zone. Prvu zonu, u sastavu koje se nalazila i općina Nin sa selom Vrsi, činila su sva Italiji anektirana područja na obali i otocima. Druga zona, koja je pod talijanskim pritiskom trebala biti demilitarizirana s hrvatske strane, protezala se od granice anektiranih područja na Jadranu do približno crte Karlovac – Bihać – Kupres – Mostar. Treća zona obuhvaćala je područje od sjeveroistočne granice Druge zone do glavne

demarkacijske crte s Nijemcima koja se, kako smo već kazali, protezala pravcem Ljubljana – Samobor – Topusko – Bugojno – Goražde.⁵

Iz *Rimskih ugovora*, a posebice onih dijelova kojima se pobliže određuje novonastala državna granica između Kraljevine Italije i Kraljevine Hrvatske na Jadranu, navest ćemo onaj dio koji se odnosi na sjevernu i srednju Dalmaciju. Ta granica, kako je jasno vidljivo iz priložene karte, spomenutim ugovorima prolazila je između otoka Paga, koji je ostao u sastavu NDH, i općine Nin, koja se našla u sastavu Mussolinijeve fašističke Italije. Točnije, ona je u sjevernoj Dalmaciji prolazila morskim putem između otoka Paga i vrško-ninskog kraja, i to tako da su katastarske općine Vir, Privlaka, Vrsi i Ražanac ušle u sastav Prve talijanske okupacijske zone koja je uskoro bila anektirana Kraljevini Italiji, dok je otok Pag s podvelebitskim primorjem ostao i dalje u sastavu NDH. Prema tome, Italiji su, kako stoji u prvom članku *Rimskih ugovora*, pripali svi otoci zadarskog arhipelaga te “područje obuhvaćeno linijom koja polazi od rta Privlaka, dostiže Planinski kanal, slijedi njegovu unutarnju trasu do Novigradskog mora, nastavlja se duž gornje obale spomenutog mora, zahvaća Bukovicu i, stigavši do toka Krke ispod mjesta Pađene, silazi duž rijeke, te se od nje odvaja, tako da obuhvaća cijelo područje Šibenika i Trogira te grad Split, uključivši predgrađa a isključivši otoke Brač i Hvar”.⁶

Okupaciju sela Vrsi i cjelokupne općine Nin izvršile su tijekom travanjskog rata 1941. talijanske vojne snage stacionirane u Zadru, tzv. *Truppe di Zara*, koje su se nalazile pod zapovjedništvom generala Emilia Gigliolia. Te snage nisu bile predviđene za izvođenje takvih i sličnih ekspanzionističko-okupacijskih akcija. One su prvenstveno imale za zadaću obranu grada Zadra i njegove uže okolice od mogućih napadaja jugoslavenske vojske. Naime, jedinice jugoslavenske Jadranske divizije, koje su stajale nasuprot talijanskim vojnim snagama u Zadru, trebale su prema unaprijed razrađenom vojnom planu “R-41” iznenada prodrijeti u taj grad, zauzeti ga, priključiti Jugoslaviji i tako riješiti zadarsko pitanje. Međutim, zbog nepovoljnog razvoja travanjskog rata u cjelini, a osobito zbog munjevitog prodora talijanske vojske preko Gorskog kotara i Like u pravcu Knina te povlačenja i rasula jedinica jugoslavenske Jadranske divizije, do toga

⁵ Neva SCOTTI, Rimski ugovori od 18. svibnja 1941. godine u priopćenjima predstavnika Nezavisne Države Hrvatske, *Zadarska smotra*, god. XLI, br. 4–5, Zadar, 1992., str. 45–92; ISTA, Pokušaji primjene Rimskih ugovora od 18. svibnja 1941, *Zadarska smotra*, god. XLII, br. 6, Zadar, 1993., str. 57–81; ISTA, Talijanska okupacija i aneksija Zadra i zadarskog područja od 1918. do 1943. godine, *Zadarska smotra*, god. XLI, br. 1–3, Zadar, 2002., str. 245–296; Aprilski rat 1941, *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, 1972., 5, str. 129–133; F. ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968., str. 379–394.

⁶ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941–1945*, Zbornik dokumenata, knjiga 1, 1941. godina, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije Split, 1981., dok. br. 167 (Ugovor o određivanju granica između NDH i fašističke Italije potpisan u Rimu 18. svibnja 1941. godine), str. 437, 438; Više o podjeli i komadanju Jugoslavije vidi u već cit. knjizi: F. ČULINOVIĆ, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, o čemu autor raspravlja na 688 stranica.

nije došlo. Naprotiv, došlo je do obrata i prodora talijanskih vojnih snaga iz Zadra na otoke i zadarsko zaleđe, što prethodno nitko nije očekivao.⁷

Prodor talijanske vojske uslijedio je nakon što su se jedinice Jadranske divizije, smještene u neposrednom zaleđu Zadra, počele 10. i 11. travnja 1941. panično povlačiti prema Benkovcu i Kninu. Zajedno s njima povukla se s teritorija ninske općine i 68. pogranična četa graničara, koja je imala oko 250 naoružanih ljudi, uglavnom Srba i Makedonaca, a zapovjedništvo joj je bilo u Ninu. Tek nakon toga talijanske vojne snage u Zadru, koje su prethodno dobile naredbu od svoje Vrhovne komande da s glavninom snaga krenu u pravcu Zemunika, Benkovca i Knina, krenule su s manjim snagama iz Zadra i u pravcu: Briševo – Poljica – Ražanc, te Zadar – Kožino – Nin. Prema Ninu uglavnom je nastupao bataljun “Diaz” i još neke manje talijanske postrojbe. Upravo te vojne snage izvršile su u predvečerje 12. travnja 1941. okupaciju Nina, a do 14. travnja bila je okupirana cijela općina i kotar Biograd. Talijani su okupaciju Nina i drugih mjesta ninske općine izvršili bez borbe i ikakvog otpora, zapravo bez ispaljenog metka, ali uz jednu pljusku koju je dobio općinski službenik Ante Pletikosa kada je počeo odugovlačiti sa skidanjem hrvatske i postavljanjem talijanske zastave na općinsku zgradu u Ninu. To su fašisti kasnije proglasili nekakvom velikom ofenzivom, iako zapravo nikakve ofenzive i borbi nije bilo. Dapače, jedna “hrabra” skupina Ninjana išla je u Zadar pozvati Talijane da dođu i okupiraju Nin, navodno da bi se izbjegla moguća veća razaranja. Sutradan po okupaciji Nina, tj. 13. travnja 1941, talijanski bojnici Andretti održao je zbor na trgu ispred ninske škole na kojem je upozorio sve Ninjane i, naravno, druge stanovnike ninske općine da ta općina više ne pripada ni Jugoslaviji, ni Hrvatskoj, nego Italiji. On je od građana Nina i ninske općine zatražio mir, red, rad, suradnju i bezuvjetnu pokornost talijanskim vlastima, a posebice je tražio da ga svi pozdravljaju rimskim fašističkim pozdravom dizanja desne ruke.⁸

Okupaciju sela Vrsi – kako u jednom dokumentu opisuje Rafael Božić, jedan od prvih organizatora antifašističkog pokreta otpora u općini Nin⁹ - izvršili su Talijani na uskršnji ponedjeljak, 14. travnja 1941. Tog dana došli su u selo s jednim kamionom punim talijanskih vojnika i karabinjera, koji su obišli selo i na Pučkoj školi izvjesili talijansku zastavu, a zatim se bez ikakvih problema mirno povukli u svoju bazu u Nin.

⁷ O travanjskom ratu više vidi u knjizi: Velimir TERZIĆ, *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.*, Titograd, 1963., str. 316, 317, 403 i d.; Obrad EGIĆ, *Aprilski rat 1941. godine na zadarskom frontu*, Radovi sa znanstvenog skupa: *Zadar i zadarsko područje u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji*, Zbornik 1, Zadar, 1984., str. 37–54.

⁸ Sibe KVESIĆ, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, drugo dopunjeno i prerađeno izdanje, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1979., str. 53–55; Valentin URANIJA, *Nin u narodnooslobodilačkoj borbi*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* (dalje: *Radovi IJAZUZd* ili *Radovi ZHAZUZd*), sv. XVI–XVII, Zadar, 1969., str. 234–236; M. DIKLIĆ, *Dokumenti, zapisi i sjećanja sudionika o antifaašističkom pokretu otpora u Ninu tijekom Drugoga svjetskog rata (1941.–1945.)*, *Radovi ZHAZUZd*, sv. 46, Zagreb – Zadar, 2004., str. 462, 463.

⁹ ZHAZUZd, *Ostavština A. Maštrovića Nina*, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: *O razvoju NOP-a u Vrsima*, str. 1–7.

Nakon toga talijanske ophodnje dolazile su često u Vrsi, obilazile selo i redovito se vraćale u Nin. Karabinjeri su obično dolazili danju, a vojne ophodnje noću. Uskoro je stiglo i dvoje talijanskih učitelja (učitelj i učiteljica) koji su zajedno sa starim učiteljem Božom Perovićem poučavali školsku djecu na talijanskom jeziku. Zbog toga su djeca nerado odlazila u školu, a roditelji ih na to nisu prisiljavali. Talijani nisu bili zadovoljni sa starom vlašću HSS-a u Vrsima, pa su ubrzo smijenili legalno izabranog glavara sela Marka Maraša Šordova i na njegovo mjesto za “capovilla”¹⁰ postavili Milana Božića pok. Jakova. Milan je dotad radio u Zadru kod Strmića, gdje je od svojih gospodara naučio talijanski jezik, približio se talijanskim vlastima te, nažalost i svoju nesreću, pomalo postao čovjek protalijanske političke orijentacije, za razliku od mnogih Božića u selu koji to nikada nisu bili. Nakon smjene hrvatske i uspostavljanja talijanske vlasti, Talijani su u Vrsima odmah organizirali podjelu aprovizacije,¹¹ – brašna, riže, ulja, šećera i drugih elementarnih životnih potrepština – i fašističku organizaciju za zabavu i pouku “Dopolavoro”.¹² Na čelu te organizacije bio je najprije Milan Božić, a zatim Frane Milutin, koji je u svojoj gostionici nudio piće i sendviče najprije za članove Dopolavora, a kasnije i za sve druge goste. Pokušaj osnivanja i djelovanja talijanske omladinske fašističke organizacije (GIL)¹³ nije uspio.¹⁴

Talijansku aprovizaciju mještanima Vrsi stalno je dijelio novi *capovilla* Milan Božić. Međutim, s njegovom podjelom – o kojoj sve do danas u selu kruže nevjerovatne priče, od kojih je svakako najpoznatija ona o rižima na ulje – mnogi mještani nisu bili zadovoljni, što nas ne čudi, jer teško je udovoljiti cijelom selu. Naime, kako kaže jedna stara vrška poslovice: “nije se rodija ko bi svima ugodija”. Zbog svog držanja i načina na koji je dijelio aprovizaciju, a posebice zbog sve češćih kontakata i suradnje s talijanskom vojnom i civilnom vlašću u Ninu i Zadru, Milan je ponekad i nepotrebno navukao na sebe zavist, gnjev i mržnju mnogih Vršana. Osobito onih koji su bili prototalijanski i antifašistički orijentirani, što ga je uskoro stajalo života, a o čemu će u nastavku ovog rada biti više govora. Prvih mjeseci talijanske okupacije, a tako će potrajati sve do ljeta i rane jeseni 1942., u Vrsima je bilo posve mirno. Ljudi su normalno živjeli, obavljali svoje svakodnevne poslove. Talijanske ophodnje koje su i dalje često navraćale u selo, osjećale su se sigurno pa okupacijska vlast nije pravila gotovo nikakve veće probleme seljanima. Nije bilo nikakvog nasilja, kažnjavanja, mučenja, batinanja, ricinusova ulja ni ubijanja. Činilo se kao da je i neprijatelju stalo da izgradi i zadrži što bolje odnose s narodom.¹⁵ Evo što o svemu tome kaže Rafael Božić, prvi organizator antifašističkog

¹⁰ Capovilla – glavar sela, seoski glavar.

¹¹ Aprovizacija – opskrba, organizirano i racionirano snabdijevanje osnovnim živežnim namirnicama.

¹² Dopolavoro – talijanska fašistička organizacija za zabavu i pouku nakon posla, poslije rada.

¹³ GIL – Gioventu Italiana del Littorio (Fašistička omladinska organizacija).

¹⁴ ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: O razvoju NOP-a u Vrsima, str. 1–7.

¹⁵ ISTO, str. 1–7.

pokreta otpora u Vrsima i jedan od prvih u općini Nin, kojeg su talijanski fašisti uhitili 12. rujna 1942., mučili i u Zadru osudili na sedam godina zatvora, a dio uže obitelji maltretirali, mučili i internirali u logor na Molatu.

“Prvi nepr. vojnici su došli u selo sutradan po Uskrsu i to samo u jednom kamionu. Nitko ih nije dočekao niti su išta tada učinili, osim što su na vrh škole izvjesili svoju zastavu. Prema tome, za naše selo nije karakterističan prvi moment neprijateljske okupacije i nitko nas nije uznemiravao. Radili smo svaki svoj posao i smatrali da će doći vrijeme oslobođenja. U to vrijeme se već očekivalo da će stupiti SSSR¹⁶ u rat, a to nam je bila nada za oslobođenje. Nekako u maju dolazi u selo Ivo Milovac iz Nina i donio je jedan letak kojeg mi je dao da proučim. Bio je, čini mi se, izvučen na šapirografu i on je bio upućen narodima Jugoslavije. Sjećam se kako je u letku pisalo ‘o crnim oblacima koji su se nadvili nad našu zemlju’ i tada sam s Milovcem razgovarao o situaciji uopće, a već sam tada bio oformio jednu grupu narodne omladine. Tako u prvim danima talijanske okupacije nije bilo nikakvih ispada sa strane Talijana. Tek nakon dvadesetak dana Talijani su došli i to dva karabinjera (marsalo Santa Maria Menbrino) kod mog oca¹⁷ i nudili mu da bude kapovile. Zapravo, oni su najprije bili kod Božić Marka pok. Šime, kao nekog istaknutijeg mačekovca, ali kada je ovaj odbio da im služi navratili su kod mog oca. Moj otac ih je odbio, a odbili su ih i još neki istaknutiji ljudi u selu. Već tada sam imao oformljenu grupu u kojoj je bio i Božić Ive Jandrijin, zvan Bećar. Tada su karabinjeri pošli kod Božić Milana Jakovljeva, koji je bio sluga kod veleposjednika Strmića u Zadru, i njemu ponudili da bude capovilla, što je ovaj i prihvatio. Tako je, konačno, nakon duže vremena (oko mjesec dana iza okupacije) bio postavljen kapovila u selu Vrsima, i to u liku onoga koji je bio sluga u Zadru, a ne od uglednijih ljudi u selu, jer su ovi to odbili.

Italijani su se ponašali kao u svojoj vlastitoj zemlji. Oni su to i isticali, smatrajući da je ovaj dio sjeverne Dalmacije pripojen ‘Majci Italiji’. Obzirom na to nije bilo ozbiljnijih političkih potresa u selu. Odmah su počeli s dijeljenjem aprovizacije i to preko kapovila. Aprovizacija se sastojala od riža, brašna i još nekih artikala. Prvi kontingent¹⁸ je dijeljen bez nekih naročitih pravila, ali poslije je dijeljenje započelo po direktivnoj volji capovilla. On je poslije dijelio kome je htio, a uslovljavao je (to) i upisom u fašističku organizaciju ‘Dopolavoro’ koja je oformljena pod neposrednim rukovodstvom capovilla, a poslije je za rukovodioca određen Frane Milutina, koji je otvorio i gostionu. U ovoj su gostioni prodavani i sendviči za članove ‘Dopolavora’. U selo su bila upućena dvojica talijanskih učitelja (jedna Sicilijanka i jedan Emilijanac), koji su počeli s talijanskim podučavanjem djece. Parola u selu nije bilo ispisanih, a u samim počecima nije bilo nekih istaknutih suradnika,¹⁹ osim capovilla Božić Milana i njegove žene Ljube,

¹⁶ SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika.

¹⁷ Joso Božić Kovač.

¹⁸ Kontingent – u ovom slučaju količina robe koja se dodjeljuje (dijeli) nekom korisniku na korištenje za određeno vrijeme.

¹⁹ Misli se na suradnju s Talijanima i talijanskim fašistima.

nešto kasnije Frane Milutina i Šime 'Šimara' Vukića. Ova sva lica su ujedno imali funkcije – Milan Capovilla, Frane 'Dopolavoro' – gostioničar i Vukić gvardaboschi²⁰ – lugar. Članovi 'Dopolavora' nisu bili tako brojni, jer je već djelovala antifašistička grupa, koja je organizirana odmah nakon pada Jugoslavije."²¹

USTAŠKO-DOMOBRAVSKA SKUPINA

Osim nekoliko talijanskih suradnika i sitnih doušnika, u Vrsima su na početku Drugoga svjetskog rata snažnije djelovale dvije jače, međusobno ideološki i politički suprotstavljene skupine, sastavljene uglavnom od hrvatske mladeži i jednog dijela mladih ljudi. Prvu, nacionalističku skupinu, koja je bila malobrojna, radikalna i proustaško-domobranski orijentirana, predvodio je Miro Kapović Čobija. Drugu, znatno brojniju i antifašističko-prokomunistički usmjerenu grupu, vodio je i organizirao Rafael Božić Kovačov, a nakon njegova zatvaranja Nikola Predovan Zrno, koji se u pokret otpora uključuje tek 1943. nakon povratka iz Zadra, gdje je do tada radio. Prva skupina izrasta iz radikalnog hrvatstva i borbe hrvatskoga naroda protiv velikosrpske dominacije i diktature za konačno rješenje hrvatskog pitanja i stvaranje samostalne hrvatske države, ako mora i uz pomoć fašističkih sila. Druga skupina nastaje pod idejnim utjecajem jugoslavenskoga omladinskog i socijalističkog radničkoga pokreta, koji je težio za stvaranjem nove socijalističke Jugoslavije pod komunističkom diktaturom, ali uz pomoć Sovjetskog Saveza i Josifa Visarinovića Staljina.²²

Iako malobrojni, članovi proustaške skupine bili su na početku rata veoma aktivni i glasni. Nezadovoljni talijanskom okupacijom većeg dijela Dalmacije i svog rodnog kraja, oni su 1941. na nekoliko istaknutih mjesta u Vrsima – primjerice školi, crkvi, "gusterni" te na još nekim većim zidovima – ispisali ustaške parole: Živjela Nezavisna Država Hrvatska i Živio Ante Pavelić, ali u skraćenom obliku kao "ŽAP i Živila NDH". To se, naravno, nije sviđjelo Talijanima u Ninu koji su o svemu proveli temeljitu istragu. Nakon toga, njih nekoliko hrabrijih – bojeći se da budu otkriveni, ali i po svom uvjerenju i političkoj opredijeljenosti – odazvalo se pozivu NDH i do kraja ljeta 1941. dragovoljno stupilo u Ustašku vojnicu, dok se jedan dio pritajio i ostao u mjestu. Iako Vrsi prema *Rimskim ugovorima* nisu bile u sastavu NDH, u Ustašku vojnicu stupili su dragovoljno na početku rata i ostali, do njegova kraja: Miro Kapović Čoboja pok. Mate, Stanko Maraš pok. Luke, Krste Vukić pok. Špira, Ivan Predovan pok. Mijata Jevina, student bogoslovije, Mile Dukić pok. Ivana (Bisnov), Bore Predovan pok. Ivana (Prljovanov) i Grgo Vukić pok. Jose (Škrbin). Toj skupini pravih ustaša, koji su od prvih dana rata s

²⁰ Gvardaboschi – čuvar šume, šumar, lugar.

²¹ M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju u Drugom svjetskom (1941.–1945.)*, Matica hrvatska, Zadar, Nin, Vrsi, str. 248, 249.

²² ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: Prilog historiji NOB za selo Vrsi, str. 1–10; Autor navedenog dokumenta, koji nije dovršen, datiran i potpisan, je, kako je prepoznatljivo iz njegova sadržaja, Rafael Božić, op. M. D.

oružjem u ruci branili NDH i Poglavnika, kasnije će se pridružiti još nekoliko Vršana koji su na različite načine, a najčešće novačenjem ili zarobljavanjem, dospjeli potkraj 1943. i u prvoj polovici 1944. u ustaše i domobrane. O njima ćemo nešto kasnije, a sada još samo nekoliko kratkih rečenica o članovima prve skupine vrških ustaša i domobrana.²³

Miro Kapović Čobija (1911.–1990.) pok. Mate, koji je u Vrsima najprije bio vatreni pristalica HSS-a, pristupio je ustaškom pokretu nakon Radićeva ubojstva u Skupštini stare Jugoslavije (1928.) i uvođenja šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra Karađorđevića (1929.) početkom tridesetih godina. On ujesen godine 1932. s manjom skupinom vrških ribara (Šime Vukić Brale, Krste Diklić Kićo, Ante Vukić Čantulin i Šime Papić Šimeto), minera, pomaže povlačenje jedne skupine ustaša iz Like u Zadar, koji su prethodno kod Gospića, u selu Brušani, pokušali zauzeti žandarmerijsku postaju i dići ustanak, ali u tome nisu uspjeli. Zbog skrivanja i pružanja pomoći ustanicima, koji su se iz Velebita preko Paga, sjeveroistočne strane Vrsi, Ninskih Stanova, Grobnice, Kožina i Dikla povlačili prema Zadru, prvooptuženi Miro Kapović, koji im je bio vodič, dobio je sedam godina robije. Ostali ribari kažnjeni su znatno blaže, a najmanja kazna bila je tri mjeseca zatvora u Šibeniku. Naravno, njihove obitelji bile su kasnije i u staroj i u novoj Jugoslaviji stigmatizirane kao ustaške, pa čak i oni njihovi potomci koji su rođeni poslije Drugoga svjetskog rata i koji, da su i htjeli, s pravim ustašama nisu mogli imati nikakve izravne veze. Nakon izdržane kazne, uoči početka Drugoga svjetskog rata i formiranja Banovine Hrvatske Kapović se vraća s robije u selo i oko sebe okuplja manju nacionalno radikalnu skupinu proustaški orijentiranih Vršana. U Ustašku vojnicu stupa u ljeto 1941. i ostaje do kraja rata 1945., stekavši čin visokog časnika. Nakon rata uspijeva pobjeći u Južnu Ameriku, u Argentinu, gdje umire u Buenos Airesu uoči početka Domovinskog rata, ne doživivši tako proglašenje i stvaranje potpuno slobodne, samostalne i suverene današnje Republike Hrvatske.²⁴

Stanko Maraš (1909.–2002.), sin Luke i Stoje Maraš, rođene Diklić, koji je u doba Kraljevine Jugoslavije između dva rata također bio, kao i Čobija, vatreni pobornik HSS-a, radio je u Zadru kao trgovački pomoćnik od početka 1931. do sredine 1933. Nakon što je godine 1933. ostao bez posla, uz pomoć Blaža Jačana, Ljuba Mađarića i Ante Brkana priključuje se ustaškom pokretu, polaže prisegu vjernosti u Brkanovu stanu i preko Trsta odlazi u emigraciju u Italiju. U Italiji boravi u više mjesta do kraja 1938., a najviše u logoru na Liparima. Tu se s nekoliko stotina mladih ustaša školuje i vojnički priprema za oslobođenje Hrvatske od velikosrpskog jarma i dinastije Karađorđevića u prvoj Jugoslaviji. Početkom 1939. godine Maraš se vraća iz Italije u Vrsi, gdje odmah biva uhićen od strane žandara i ispitivan u Ninu. Nakon temeljite istrage, tijekom koje jugo-

²³ ISTO, str. 3, 6, 8; M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 247, 258 i d.

²⁴ Podatke o Vršanima u ustašama i domobranima dali su autoru 29. kolovoza 2004. Pere Predovan Birbirov, rođen 1914, Frane Perinić Jakovčtin, rođen 1924. i Pavle Paško Vukić Grgićov, rođen 1927. Sva trojica bili su u NOR-u aktivni sudionici antifašističkog pokreta otpora.

vlasti nisu saznale ništa novo o ustaškom pokretu, bio je oslobođen i uskoro pozvan na odsluženje vojnog roka. Vojsku služi u 45. puku u Mariboru, gdje ga zatječe travanjski rat 1941., privremeno njemačko zarobljavanje i kapitulacija Kraljevine Jugoslavije. Nakon raspada stare Jugoslavije i njezine vojske nabavlja civilno odijelo i iz Maribora odlazi u Zagreb gdje odmah dragovoljno stupa u Ustašku vojnici. Kao odan hrvatski vojnik i osoba od najvišeg povjerenja novog režima, cijelo vrijeme Drugoga svjetskog rata Maraš se nalazi u ustaškoj službi u Zagrebu. Tu obučava ustaške novake, vrši stražarsku službu, stječe čin natporučnika te osigurava najvažnija mjesta (Vladu i ministarstva) i osobe (Poglavnik Antu Pavelića i druge) u NDH.²⁵

Početak svibnja 1945. Stanko Maraš se povlači iz Zagreba s ustaško-domobranskim vojskom u pravcu Dravograda, prema slovensko-austrijskoj granici, gdje su ga 12. svibnja zarobile jedinice Jugoslavenske narodne armije. Videći kako partizani i njihovi zapovjednici okrutno postupaju sa zarobljenicima, a osobito s ustašama na Križnom putu gdje se i sam našao, on na povratku prema Mariboru bježi iz zarobljeničke kolone u pravcu austrijske granice i nakon par dana dolazi u “selo Libeau”. Tu privremeno radi na imanju jednog zemljoposjednika (Giuseppe Amateo) do sredine kolovoza 1945. kada se, nakon što je na radiju čuo da je u novoj Jugoslaviji proglašena opća amnestija, vraća vlakom prema Mariboru i Ljubljani. Iz Ljubljane Maraš namjerava doći do Rijeke, ali se navodno pogrešno ukrcao u vlak pa je stigao blizu Kanfanara u Istri, gdje je ponovno bio zarobljen od strane Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a) i, nakon ispitivanja u Pazinu, Vodnjanu i Puli, ubrzo vraćen u Zadar na suđenje.

Krivično vijeće Okružnog suda u Zadru pod predsjedavanjem suca Branka Novakovića, nakon nepotpunoga i na brzinu provedenog istražnog postupka, proglasilo ga je 27. prosinca 1945. krivim i osudilo “na kaznu prisilnog rada sa lišenjem slobode od 10 /deset/ godina, na gubitak svih političkih i građanskih prava ... za vrijeme od 5 godina po izdržanju kazne, na konfiskaciju cjelokupne imovine te na isplatu troškova krivičnog postupka i onih oko izvršenja kazne”.²⁶ Izrečenu kaznu Stanko Maraš je odslužio u Kazneno popravnom domu u Lepoglavi, nakon čega se zaposlio i stalno nastanio u Zagrebu. U tom gradu se ubrzo oženio s Jelkom Hajduk, dobio obitelj, sina Tomislava i živio povučeno do smrti. Pred kraj života, nakon Domovinskog rata, doživio je oslobođenje i proglašenje slobodne i samostalne Republike Hrvatske. Umro je u krugu najuže obitelji u svom stanu u Zagrebu godine 2002. Nakon toga je prevezen u rodno mjesto gdje je, poslije velikog sprovoda pod vodstvom župnika don Ivana Dovode, pokopan u obiteljsku grobnicu u mjesnom groblju Sv. Mihovila u Jasenovu, u Vrsima.

Krste Vukić (1912.–1943.) pok. Špira, u mladosti vatreni pobornik pravaških ideja Josipa Franka, između dva svjetska rata radio je također u otuđenom Zadru. Svoga kolegu, suputnika i supatnika Stanka Maraša poznao je još od ranog djetinjstva u

²⁵ Državni arhiv Zadar (dalje: DAZD), Okružni narodni sud, Spisi krivičnog postupka protiv Stanka Maraš, br. sp. K. k., 423/1946.

²⁶ DAZD, Isto, vidi dok.: Presuda u ime naroda.

Vrsima, a Blaža Jačana i Antu Brkana upoznao je početkom tridesetih godina 20. stoljeća u otuđenom Zadru. Zajedno sa Stankom Marašom on u Zadru sredinom 1933. pristupa ustaškom pokretu, daje prisegu vjernosti i uz pomoć Ante Brkana odlazi preko Trsta u emigraciju u Italiju, gdje obnavlja zavjet vjernosti. Školuje se i vojnički obučava s Marašom i drugim ustašama u više logora u Italiji, a najviše na Liparima, gdje ih nekoliko puta posjećuje dr. Ante Pavelić i Mile Budak. Oni tu upoznaju mnoge ustaše iz sjeverne Dalmacije, a posebice one iz okolice Zadra, koji su se kao i njih dvojica pripremali za rušenje velikosrpskog monarhofašističkog režima u staroj Jugoslaviji te oslobođenje Hrvata i Hrvatske od Karađorđevićeve srpske tiranije. U logoru na Liparima upoznali su, između ostalih: Ivana Devčića Pivca, Kruna Devčića, Juru Čavića, Marka Čavića, Pavu Vukića, Matu Vukića, Rudolfa Čvrljevića, Venturu Baljaka, Tomu Smolčića, Josu Smolčića, Nikolu Zelića, Josu Zelića, Tomu Dekovića, Šimu Rogića, Jakova Ivandića, Krstu Kurtina, Josu Mišlova, Boška Vidova, Nikolu Franova, Šimu Korčulanića i mnoge druge mlade ustaše iz zadarskog kraja.

Nakon završenog školovanja i vojne obuke Vukić je stekao čin dorojnika. Iz rasporeda ustaša na Liparima 1935. vidi se da je Krste Vukić, u činu dorojnika, bio u sastavu 2. satnije, 1. voda, 3. roja. Zapovjednik te satnije bio je njegov stari poznanik, satnik Kruno Devčić, rodom iz Lukova Šugarja pod Velebitom, a zapovjednik 3. roja bio je rojnik Bariša Žilić iz Podgaja kod Duvna. Uoči formiranja Banovine Hrvatske i početka Drugoga svjetskog rata Krste Vukić se 1939. vraća iz Italije u Vrsi. Hvali se da je sudjelovao u pripremama za atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića u Marseilleu godine 1934., ali da kralj navodno “nije naletio na njegovu skupinu”, što nije točno, i po selu širi frankovačko-ustaške ideje. Nakon okupacije i raspada stare Jugoslavije te proglašenja NDH-a, on u ljeto 1941. odlazi u Ustašku vojnicu i postaje ustaški časnik. Poginuo je kao ustaški natporučnik u Hrvatskom Leskovcu sredinom 1943., boreći se hrabro za NDH i Poglavnika.²⁷

Mile Dukić (1920.–1945.) pok. Ivana (Bisnov), koji se uoči početka Drugoga svjetskog rata nalazio u Vrsima pod idejnim utjecajem susjeda Krste Vukića i studenta bogoslovije Ive Predovana, bio je radikalni hrvatski nacionalist. Oduševljavao se raspadom stare Jugoslavije, ustaškim pokretom i mogućim rješavanjem hrvatskoga nacionalnoga i državnog pitanja kroz stvaranje slobodne i nezavisne hrvatske države. Stoga on već u ranu jesen 1941. stupa dragovoljno u Ustašku vojnicu, postaje ustaški časnik, i četiri godine bori se za NDH i Poglavnika. O njegovom ratnom putu i borbama ne znamo gotovo ništa, osim da je, kako nam kazuje dugogodišnji predsjednik Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR-a) u Vrsima Paško Vukić,

²⁷ DAZD, Isto, vidi dok.: Zapisnik sastavljen u kancelariji uprave zatvora u Zadru 12. X. 1945. god.; Podatke o Vršanima u ustašama i domobranima dali su autoru 29. kolovoza 2004. Pere Predovan Birbirov, rođen 1914, Frane Perinić Jakovčin, rođen 1924. i Pavle Paško Vukić Grgićov, rođen 1927. Sva trojica bili su u NOR-u aktivni sudionici antifašističkog pokreta otpora; Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb, 1978., str. 556, 560, 569, 570.

krajem rata 1945. bio zarobljen kod Zagreba od strane partizana i najvjerojatnije strijeljan nakon rata, ali se ne zna pouzdano gdje. Neki tvrde da je, nakon što su ga prethodno identificirali neki vrški komunisti koji su išli na prepoznavanje, bio ubijen u Zagrebu. Neki misle da je likvidiran u Vrsima. Međutim, ima i onih koji vjeruju da je potkraj rata uspio pobjeći u Južnu Ameriku, ali da se od straha od moguće likvidacije nikada nikomu nije javio. Naravno, sve su to glasine koje više nije moguće pouzdano provjeriti, jer o tome nemamo pisane izvorne građe.

Ive Predovan (1919.–1944.) pok. Mijata Jevina, student završne godine bogoslovije u Sarajevu, pristupio je dragovoljno u Ustašku vojnici 1941. i poginuo u ustašama 1944. Ne zna se točno kako, kada i gdje. On je, uz već spomenute Vukića i Kapovića, značajno utjecao na političku opredijeljenost svoga susjeda i prijatelja iz djetinjstva, Milu Dukića Bisnova. Prema izjavi njegova mlađeg kolege iz Šibenskog sjemeništa prof. dr. Šime Batovića, Predovan je studirao u Sarajevu, održavao veze s ustaškom emigracijom i povremeno navraćao u Sjemenište u Šibenik, gdje je kao stariji student privremeno zadržao sobu. Na samom početku rata napustio je studij bogoslovije u Sarajevu, otišao u Zagreb, oženio se i priključio ustašama.²⁸

Bore Predovan (1920.–1943./44.) pok. Ivana (Prljovanov), prema pisanju Jose Predovana Zeca, koji je jedno vrijeme 1943. bio obavještajni časnik partizanske Komande u Ninu, stupio je u ustaše 1941. i najprije radio kao obavještajac u Ustaškoj nadzornoj službi (UNS-a)²⁹ u Zagrebu. Nakon kapitulacije Italije (8. IX. 1943.) navodno se po zadatku vraća u Vrsi da otkrije tko u selu radi za NOB³⁰ i koji su sve Vršani otišli u partizane. Na prijevaru je bio uhvaćen u akciji koju su vodili partizani-terenci Joso Predovan Zec i Nikola Predovan Zrno te, nakon ispitivanja, silom odveden u partizane, u Liku, s namjerom da ga se prvom prigodom likvidira. Shvativši u kakvoj se opasnosti nalazi, on ubrzo napušta partizane i opet prelazi ustašama. Poginuo je kao ustaški vojnik u borbama u Lici krajem 1943. ili na početku 1944. godine. Ne znamo točno kada, kako i gdje.³¹

Marko Stojak (1926.–1972.) pok. Blaža odlazi sredinom 1943. u partizane, u Liku. Međutim, do kraja 1943. prelazi na ustašku stranu i, nakon završenog tečaja za vozače u Zagrebu, postaje vozač kamiona u Ustaškoj vojnici. Koncem rata povlači se preko Slovenije s glavninom vojnih snaga NDH-a prema Bleiburgu u Austriji, gdje sredinom

²⁸ M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 247; Podatke o Vršanima u ustašama, domobranima i "crvenkapama" te poginulima u Vrsima dali su autoru ovog rada 29. VIII. 2004. u Vrsima: Pere Predovan Birbirov, rođen 1914., Frane Perinić Jakovčini, rođen 1924., Pavle Paško Vukić Grgičov, rođen 1927., i Šime Batović Antin, rođen 1927.; Usp. i rad: Š. BATOVIĆ, *Prezimana u Vrsima*, Zbornik: *Domaća rič*, 5, Zadar, 1998., str. 121.

²⁹ Dalje: UNS-a – Ustaška nadzorna služba.

³⁰ NOB – Narodnooslobodilačka borba.

³¹ ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: Podaci o NOP-u u Vrsima, str. 10–12. Isti dok. objavljen je i u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 263, 264.

svibnja biva zarobljen od strane partizana. Uz Stanka Maraša, on jedini od Vršana, koliko nam je poznato, prolazi još svu golgotu Križnog puta. Nakon povratka u Hrvatsku, stravičnog mučenja, gladovanja i ispitivanja u partizanskim prihvatnim centrima i logorima u okolici Zagreba teško se razbolio, pa je pušten kući da umre. Kada je krajem 1945. došao u Vrsi, bio je težak svega tridesetak – četrdeset kilograma. Narod se skupljao da ga vidi. Svi su očekivali njegovu smrt. Međutim, on se ubrzo oporavio, što je mnoge iznenadilo, a osobito njegove progonitelje. Nakon rata kratko radi u Zadru, a zatim od straha i stalnih podmetanja, u što je bila uključena od strane OZN-e i njegova supruga, bježi preko granice, u Italiju i Francusku. Gotovo dvadeset godina živio je u Parizu, ali se zatim duševno razbolio. Umro je u jednoj umobolnici u južnoj Francuskoj godine 1972.³²

U ovu prvu skupinu ustaša iz Vrsi možemo svrstati i Grgu Vukića (1917.–1980.) pok. Jose Špiridanova. On je ustaštvo prihvatio uoči rata pod idejnim utjecajem Mira Kapovića Čobije s kojim se družio još od ranog djetinjstva, a osobito nakon što se Čobija vratio sa izdržavanja kazne. Jedno vrijeme uoči rata i sam je radio u Zagrebu pa je, s obzirom na svoje političke sklonosti, najvjerojatnije i tamo bio u kontaktu s ustaškim pokretom za oslobođenje Hrvatske od velikosrpske tiranije. On se nakon povratka iz Zagreba u Vrsi, kako je kazivao njegov mlađi brat Rajko Vukić, vrlo rano priključio ustašama i s njima ostao do kraja rata. Nakon rata uspio je emigrirati u Kanadu, gdje je još dugo živio i radio. Umro je u Kanadi 1980. sa željom da bude pokopan u hrvatsku zemlju, u svojoj domovini. Ta želja ostvarila mu se par godina poslije kada su njegovi posmrtni ostatci, uz pomoć rodbine i prijatelja, prebačeni u Hrvatsku i pokopani u mjesno groblje u Vrsima.³³

Nakon kapitulacije Italije i njemačko-ustaške prevlasti u ninskom kraju ustaše su u prvoj polovici 1944. uspjele privremeno unovačiti samo još nekoliko Vršana u svoje redove i redove domobrana. Tako su od strane ustaša bili protiv svoje volje nasilno unovačeni, a zatim prešli partizanima: Bene Radobuljac (1921.–1944.) pok. Luke Ročkova, Pere Predovan (1923.–1944.) pok. Mijata Jevina, Ive Batović (1924.–1944.) pok. Krste i Drago Predovan, rođen 1925., pok. Luke Lugarova. Bene Radobuljac bio je u ustašama veoma kratko u proljeće 1944. Uskoro prelazi partizanima i, na svoju veliku nesreću, biva ponovno zarobljen od ustaša na otoku Pagu, koji ga krajem 1944. za vrijeme borbi s partizanima strijeljaju u Karlobagu. Pere Predovan najprije je bio u partizanima, zatim 1944. kada je bio zarobljen, privremeno u ustašama pa opet u partizanima. Poginuo je koncem 1944. u Jesenicama pod Velebitom. Ive Batović Krstin odlazi u ustaše nakon pada Italije, a godine 1944. prelazi partizanima. Poginuo je kao partizan na Visu u srpnju 1944. godine. Drago Predovan nasilno je unovačen od strane ustaša u proljeće 1944. Ubrzo mijenja stranu i prelazi partizanima. Poslije rata ostaje u

³² Š. BATOVIĆ, Prezimana u Vrsima, *Zadarska smotra*, god. XLVII, br. 4–6, Zadar, 1998., str. 121; Opširnije podatke o Marku Stojaku dao u Zadru 19. svibnja 2005. Š. Batović, na čemu autor srdačno zahvaljuje.

³³ M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 258; Usmeno kazivanje Rajka Vukića o bratu Grgi Vukiću, Vrsi, 30. travnja 2003.

vojnoj službi sve do godine 1973. kada je umirovljen kao dočasnik. U JNA³⁴ bilo mu je onemogućeno redovito napredovanje zbog toga što je 1944. nakratko boravio u Ustaškoj vojnici. Danas živi u Zadru kao vojni umirovljenik, ali još uvijek u strahu od UDB-e.

Osim navedenih Vršana, u ustašama su veoma kratko, svega par dana, proveli: Branko Vukić, Nado Rončević, Janko Vukić i Paško Vukić. Naime, njih su u ljeto 1943., po kazivanju Branka i Paška Vukića, prije nego što su se uspjeli priključiti partizanima zarobile ustaše kod Gospića u Lici. Međutim, kako su još bili veoma mladi, gotovo golobradi dječaci, a na sebi nisu imali nikakvo znakovlje ni oružje, ustaše su ih pronašle izgladnjele i preplašene, šćućurene u nekoj udubini na livadama, u jednom “većem bukalištu” ličkih bikova. Kada su provjerili tko su i što, te odakle i zašto su došli u Liku – a svi su uglas izjavili da su zbog gladi došli tražiti posao kod bogatijih seljaka i čuvati stoku – dali su im kruha i poslali ih svojim kućama. Usput su ih oštro upozorili da se više ne vraćaju jer rat nije za njih. Naravno, oni ih nisu poslušali već su se samo udaljili i uputili u pravcu Velebita, a kasnije su se vratili i priključili partizanskim jedinicama, te u njima ostali do kraja rata i postali uvaženi partizanski časnici s brojnim odlikovanjima, a osobito Paško Vukić Pavle.

Koliko nam je poznato, u domobranima su od kapitulacije Italije do kraja rata bili Šime Papić (1923.–1994.) pok. Ivana Mišićova i Joso Predovan (1924.–1984.) pok. Šime Kovačinova. Poslije rata živjeli su teško i dugo bili bez posla. Predovan se uspio nekako zaposliti kao lučki radnik u Rijeci i dobiti stan. Papić je muku mučio s dobivanjem posla u solani i ciglani u Ninu, nakon čega je morao emigrirati u Australiju kako bi mogao prehraniti sebe i svoju obitelj. Obojica su nedavno umrli i pokopani u mjesnom groblju sv. Mihovila u Vrsima.

U talijanskoj Dobrovoljačkoj antikomunističkoj policiji (*Milizia volontaria anticomunista – MVAC*), tzv. “crvenkapama” ili Davidovoj bandi (naziv dolazi od Davida Tommasa, koji je bio jedan od talijanskih zapovjednika te plaćene bande) bio je do kapitulacije Italije Miro Predovan, rođen u Vrsima 1912., pok. Ivana (Prljovanov). On je bio rođeni brat ustaškog prvoborca Bore Predovana. Talijanima se pridružio samo zato što su oni davali plaću od nekoliko lira dnevno s kojom je doslovce spašavao svoju obitelj od gladi. Naime, dobro je poznato da su Prljovanovi bili najsiromašniji u selu. Nakon kapitulacije Italije, 8. rujna 1943. godine Miro se najprije bio pridružio ustašama, a zatim, da spasi živu glavu, partizanima. Nekako je ostao živ. Poslije rata priženio se u Brgulje na otoku Molatu, gdje je umro i pokopan uoči Domovinskog rata.³⁵

To bi uglavnom bilo sve ono bitno o vrškim ustašama i domobranima koji su se u Drugom svjetskom ratu borili za NDH i Poglavnika. Je li ih bilo još, što je moguće, točno ne znamo jer drugih spoznaja i podataka o njima nemamo.

³⁴ JNA – Jugoslavenska narodna armija.

³⁵ Podatke o Vršanima u ustašama, domobranima i “crvenkapama” te poginulima u Vrsima dali su autoru ovog rada 29. VIII. 2004. u Vrsima: Pere Predovan Birbirov, rođen 1914., Frane Perinić Jakovčič, rođen 1924., i Paško Vukić Pavle Grgičov, rođen 1927.

ANTIFAŠISTIČKO-PARTIZANSKA SKUPINA

Već smo kazali kako su u Vrsima uoči i prvih godina rata djelovale dvije međusobno suprotstavljene političke skupine: jedna frankovačko-proustaška, a druga antifašističko-prokomunistička. Vođa prve bio je Miro Kapović Ćobija, a druge Rafael Rafe Božić, sin Jose i Šimice, rođen u imućnijoj seljačko-obrtničkoj obitelji u Vrsima 7. ožujka 1921. Njegov otac Joso, strog i naočit čovjek, nekad glavar sela, vodio je uzorno seljačko domaćinstvo i ujedno bio seoski kovač, jedini s majstorskim ispitom. Uz njega je Rafael, kao oštroumno seljačko dijete i najstariji sin u obitelji, izučio kovački zanat i vrlo mlad postao vrstan kovač. Uoči Drugoga svjetskog rata Rafael radi privremeno u Sloveniji, na Žirovskom vrhu u okolici Kranja. Tu se s grupom metalških radnika upoznaje sa socijalističkim idejama i radničkim pokretom, te ubrzo postaje simpatizer SSSR-a i KP³⁶ Hrvatske i Jugoslavije. Na početku rata on se – uz pomoć povratnika iz SAD-a³⁷ Ivana Mrdelje Turonje, Ante Perkovića Čebana, Andrije Milića i Krste Papića, koji su se tamo upoznali s idejama radničkog pokreta – otvoreno suprotstavlja ustaško-frankovačkm pokretu i njegovoj ideologiji, a posebice prvoj ustaškoj skupini u Vrsima. Prvih godina rata, 1941. i 1942. gotovo samoinicijativno okuplja oko sebe većinu vrške mladeži, organizira je u posebne manje skupine te usmjerava i postupno uključuje u antifašistički pokret otpora, postavši njihov neprikosnoveni vođa.³⁸

Evo što on sam kaže o tome: *“Odmah nakon kapitulacije stare Jugoslavije organizira N. O. pokret u svom selu, rukovodi pokretom, a ujedno postaje i jedan od rukovodilaca NOP-a³⁹ na području općine Nin. Tako je ušao u ljeto 1942. u prvi Općinski komitet SKOJ-a⁴⁰ Nin. Rujna 1942. godine provaljen i uhapšen, te osuđen na 7 godina robije. Ostao u talijanskim zatvorima do 1944. godine u proljeće, da bi se odmah stavio na raspolaganje NOP-u. Iza jednog skojevskoga kursa upućen za predsjednika N. O. O⁴¹ općine Nin, te pročelnika N. O. O. kotara Zadar, zatim za tajnika N. O. O. općine Nin, potpredsjednika JNOF-a⁴² za općinu Nin. Početkom 1945. godine postao pročelnik N. O. O. kotara Biograd, zatim predsjednik Kotarskog suda Biograd i član Suda za zaštitu nacionalne časti u Šibeniku. U ljeto 1945. godine pročelnik gospodarskog odjela kotara Zadar, zatim sekretar Opć. komiteta KPH⁴³ Nin, da bi prilikom osnivanja tužilaštva u Zadru postao pomoćnik Okružnog javnog tužioca, te usto i član Rajonskog komiteta KPH Zadar.”⁴⁴*

³⁶ KP – Komunistička partija.

³⁷ SAD – Sjedinjene Američke Države.

³⁸ Više o tome vidi: Obiteljska arhiva R. BOŽIĆ, Vrsi, kratke i nekorrigirane bilješke, rukopis, str. 11–21 i d.

³⁹ NOP – Narodno-oslobodilački pokret.

⁴⁰ SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije.

⁴¹ NOO – Narodnooslobodilački odbor.

⁴² JNOF – Jedinствена narodnooslobodilačka fronta.

⁴³ KPH – Komunistička partija Hrvatske.

⁴⁴ ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: R. BOŽIĆ, Biografija, str. 1, 2.

Poslije rata Rafael Božić završava gimnaziju u Zadru i Splitu, a zatim izvanredno i studij prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te, kao cijenjeni sudionik antifašističkog pokreta otpora od 1941., obavlja niz odgovornih radnih i političkih dužnosti. Između ostaloga, bio je neko vrijeme zamjenik javnog tužitelja i sudac više općinskih sudova u Dalmaciji. Nakon rata odlikovan je brojnim ratnim i mirmodopskim odlikovanjima. Ali unatoč tomu, zbog izraženog hrvatstva veoma rano dolazi u sukob sa službenom državnom politikom, ideologijom i Komunističkom partijom. Iz partije je prvi put isključen 1958. Nakon sloma *Hrvatskog proljeća* 1971. osuđen je kao hrvatski nacionalist, separatist i neprijatelj naroda i države na kaznu zatvora od dvije godine, koju izdržava u Staroj Gradiški. Iako u poodmaklim godinama, nakon Domovinskog rata ponovno se donekle aktivira i postaje član Udruge hrvatskih političkih zatvorenika, a jedno vrijeme i predsjednik Udruge hrvatskih ratnih veterana u Zadru. Piše poeziju i prozu, ali i stručne članke iz novije prošlosti svoga kraja, osobito sela Vrsi. Dugogodišnji je član i aktivni suradnik Matice hrvatske o kojem bi trebalo posebno pisati. Danas živi kao umirovljenik u Zadru.⁴⁵

Budno prateći ratna događanja – raspad stare Jugoslavije, formiranje NDH i talijansku okupaciju Dalmacije – Rafael Božić već u proljeće 1941. počinje oko sebe okupljati prvu protufašističku skupinu u Vrsima i pripremati je za oružani otpor. Uz njega su, kao glavnog organizatora i pokretača u toj skupini, od starijih Vršana bili: Ivan Mrdelja Turonja, njegova supruga Matija Mrdelja Ugljanka, Ante Perković Čeban, Andrija Milić Jandrija, Joso Božić Kovač, Krste Papić pok. Ivana, Stjepan Papić pok. Šime i drugi, a od mlađih će im se kasnije pridružiti Stojan Mrdelja, Ive Predovan Lugarov, Joso Božić Kovačov, Ante Predovan Krutin, Bore Božić Kovačov, Ive Božić Šejo, zvan i Komunist, Šime Božić Vule, Ante Predovan Josipov, Ive Božić Krlanov, Ive Predovan Pane, Joso Maras Nađov, Mate Predovan Zelin, Ive Božić Bećar i mnogi drugi, koji će se pokretu otpora priključivati narednih godina, npr.: Nikola Predovan Zrno, Tadija Milić, Ive Predovan Šljujo, Frane Perinić Jakovčin, Nikola Perković Sjabo, Pere Predovan Birbirov, Krste Stojak Gatalo, Ante Milić Andrijin itd.

Rafael Božić prvi se u Vrsima idejno suprotstavlja malobrojnoj ustaškoj skupini, osobito Krsti Vukiću Špirovu i Ivanu Predovanu Jevinu, s kojima 1941. vodi oštre dijaloge o fašističkim i antifašističkim snagama i njihovim ratnim sukobima u zemlji i svijetu, skida talijansku zastavu sa škole za koju su karabinjeri mislili da ju je isparala i bacila bura, piše i širi prve antifašističke parole, prikuplja i popravlja oružje u očevoj kovačnici, stupa u vezu sa starim radićevcima (Jakovom Milovcem, Markom Velčićem) i organizacijom SKOJ-a u Ninu, formira i vodi SKOJ u Vrsima, okuplja prve vrške antifašiste i antifašističku mladež te ih priprema za mogući oružani otpor talijanskom okupatoru. U 1942. nastavlja sa započetom djelatnošću u selu; konspiracije radi organizira seosku mladež u tajni sustav trojki, s ninskom skojevskom organizacijom održava vezu preko Branka Stulića, Gojka Maštrovića i Pave Stulića, uskoro upozna je i

⁴⁵ ISTO, str. 1, 2; Rafael BOŽIĆ, Životopisi, *Zadarska smotra*, god. XLVI, br. 4–6, Zadar, 1997., str. 703.

Antu Maštrovića Nina, prvog pravog partizana, skojevca, ilegalnog terenskog radnika i glavnog organizatora partizanskog pokreta otpora u ninskom kraju. Na teren općine Nin Maštrović dolazi 2. lipnja 1942. iz Sjevernodalmatinskoga partizanskog odreda, iz bataljuna Bude Borjana u kojem je bio vojni intendant. On se vraća na teren ninske općine po naređenju OK KPH⁴⁶ za sjevernu Dalmaciju, sa zadaćom da u tom, gotovo zaboravljenom i izoliranom kraju poradi na organiziranju i pružanju oružanog otpora fašizmu te preuzimanju vlasti od strane partizana i njihovih narodnooslobodilačkih odbora.⁴⁷

Po dolasku na ninsko područje Ante Maštrović se najprije javlja Boži Prorokoviću u Ninskim Stanovima (2. VI. 1942.), vrijednom i antifašistički raspoloženom seljaku starije dobi, već uključenom u pokret otpora, kojeg je kao iskrenog domoljuba od ranije poznao jer je ovaj bio prijatelj njegova oca Srećka Maštrovića. Bože ga je prihvatio kao vlastitog sina, nahranio i smjestio na sigurno u Široko, a zatim omogućio da uspostavi vezu s obitelji, skojevskom organizacijom u Ninu i drugim partizanskim suradnicima iz pojedinih mjesta ninske općine. Evo kako je Ante Maštrović Nino opisao taj susret sa seljakom Božom Prorokovićem, koji mu je tada dao ilegalno ime Ekonom:

“Pokazao sam mu bombe, kapu partizanku i objavu Štaba bataljuna ‘Bude Borjan’ i ukratko mu ispričao moje doživljaje. Bože je, međutim, već aktivno surađivao i bio u vezi s mojim bratom. Također je imao vezu i s omladincima u Stanovima – Josom Glavanom, Ivom Jurkinom Ivićem i Ivom Matešićem. Ivo Matešić je upravo dva dana prije mog dolaska, na svoj zahtjev otišao preko veze, koju je Bože Proroković uspostavio, u partizane. Ta ilegalna veza išla je preko Zemunika (Branko Morić) i dalje preko Ravnih kotara u Sjevernodalmatinski partizanski odred (SDPO)⁴⁸. Matešić je tada došao u bataljun ‘Branko Vladušić’ gdje je sudjelovao u borbama u sjevernoj Dalmaciji u lipnju iste godine, a bio je delegat voda. Junački je poginuo prilikom povlačenja pred nadmoćnijim snagama neprijatelja, Talijana i četnika, na jednom brdu na Promini.

Vidio sam da sam u sigurnim rukama i dogovorio sam se da će sutradan Božo poći u Nin, da će obavijestiti moga brata i braću Stulić o mom dolasku. Dogovorili smo se da oni, jedan po jedan, dolaze k meni radi razgovora o daljnjem radu.

Kada je pala noć, Bože mi je donio u lončiću večeru i neki stariji seljački ‘aljak’⁴⁹. Zatim me odveo preko ceste u predio ‘Široko’, veliku livadu od nekoliko stotina hektara, koja na prijelazima s južne strane ima manjih površina pod guštarom. Tu je bilo velikog drača i svakojakoga drugog raslinja koje je tu guštaru tvorilo, a sve skupa je bilo za metar više od čovjeka. Guštara se zvala ‘Mitrovi štropi’. Bilo je ljeto i to je bila sreća jer

⁴⁶ OK KPH – Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske.

⁴⁷ ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež III, dok.: Prilog historiji NOB za selo Vrsi, str. 6; M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 41–45, 255; R. BOŽIĆ, Vrsi, kratke i nekorigirane bilješke, rukopis, str. 22–24.

⁴⁸ Dalje: SDPO – Sjevernodalmatinski partizanski odred.

⁴⁹ Aljak – kaban ispleten od vune, debela kabanica, kaput.

*su kiše u to doba rijetke. ... Bio sam zadovoljan da sam, nakon toliko pješačenja i rizika, uspio doći kamo sam smjerao.*⁵⁰

Po kasnijoj ocjeni Nina Maštrovića i njegove sestre Ide, Ninski Stanovi te partizanska veza i organizacija u tom malom mjestu bili su i ostali njihovo najsigurnije uporište na teritoriju općine Nin kroz cijelo vrijeme rata. U sigurnosnom smislu to je bila tvrđava u koju neprijatelj nije mogao nikako provaliti.⁵¹

Nakon što se upoznao s postojećom organizacijskom strukturom na terenu, vezama, ljudima te mogućnošću pokreta otpora i mobilizacije dragovoljaca po selima ninske općine, Ante Maštrović Nino odlazi koncem srpnja 1942. u Liku i o tome potanko izvješćuje sekretara OK KPH za sjevernu Dalmaciju. Od njega traži bolju povezanost, pomoć u radu i iskusnije kadrove, ali ne dobiva gotovo ništa. Doduše – nakon što je referirao kako na terenu ninske općine postoje velike mogućnosti za upućivanje mlađih ljudi u partizane te kako oni mogu ići jedino dvama pravcima: preko Velebita u Liku i preko Ravnih kotara u Bukovicu – bilo je odlučeno da s njim na teren ninske općine pođe iskusniji borac Nikica Zenić, član i kasniji sekretar OK SKOJ-a⁵² za sjevernu Dalmaciju, ali se ovaj zbog loših veza s pola puta vratio natrag. U drugoj polovici kolovoza 1942. Maštrović se preko Velebita vraća sam na teren u Ražanac, gdje ga dočekuje Branko Miletić Medo sa skupinom svojih skojevaca. Njih dvojica prethodno su se već bili upoznali jer je Miletić radio na organizaciji SKOJ-a i antifašističkog pokreta otpora u Ražancu i ražanačkom kraju koji je u to vrijeme pripadao općini Nin, a bio je veoma važan “punkt” za okupljanje i razvoj NOR-a⁵³ i na kopnu i na moru, osobito za prihvrat i prebacivanje partizana u Liku.⁵⁴

U prvoj polovici rujna 1942., nakon kraćeg zadržavanja u Rtini, Ražancu, Podvršju i Stojčićima, Maštrović se s ražanačkog područja jednom brodicom na vesla prebacio iz Rtine u Vrsi. Dolazi noću u Duboku dragu gdje ga organizirano dočekuje skupina vrških skojevaca iz gornjeg sela i sa sobom donosi nekoliko letaka, pisaići stroj, dvije bombe, pištolj, nešto papira i još neke sitnice. Na čelu te naoružane skupine bio je Rafael Božić Kovačov, a u akciji oko osiguranja i dočeka sudjelovali su još Ive Božić Komunist Markusunov, Stojan Mrdelja Turonjov, Ive Božić Krlanov, Ante Predovan Josipov, Joso Božić Kovačov i Ive Predovan Pane. Nakon kratkih konzultacija i upoznavanja s Antom Maštrovićem Ninom, prvim pravim partizanom i ilegalnim terenskim djelatnikom, povelili su ga u selo, nahranili i privremeno smjestili u kuću Rafaela Božića, stavivši njegova oca Josu pred svršen čin. Uvjeti za ilegalan rad na

⁵⁰ Ante MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljeno u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 44, 45, 48.

⁵¹ Ida MARINKOVIĆ-MAŠTROVIĆ, Ninski stanovi u NOB-u, Radovi sa znanstvenog skupa: *Zadar i zadarsko područje u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji*, Zbornik 2, Zadar, 1986., str. 137–139.

⁵² OK SKOJ-a – Okružni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije.

⁵³ NOR – Narodnooslobodilački rat.

⁵⁴ A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljeno u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 51–56.

području sela Vrsi bili su dobri, ali ne i u kući Jose Božića Kovača budući da je njegov neposredni susjed i rođak bio Milan Božić, glavar sela ili “capovilla”, kojeg su na tu funkciju postavili Talijani.

Zbog opasnosti da bude otkriven, Maštrović se u kući Jose Božića zadržava svega jednu noć i jedan dan i već iduće noći, uz suglasnost i dogovor s Rafaelom Božićem i njegovim ocem, koji su o njemu brinuli, seli na sigurnije mjesto nekoliko kilometara istočno od sela, između Poljica i Vrsi. Prebacili su ga sa svom njegovom opremom u svoj mladi vinograd, koji se nalazio u ogradi na Smiljnama blizu Poljica, točnije blizu poljičkog zaseoka Brdarići. Usred vinograda nalazila se jedna mala poljska kućica (“kućerica” ili “pudarica”) u koju je bio smješten Ante Maštrović Nino. U zaleđu se nalazila hrastova šuma, a u neposrednoj blizini prolazili su putovi koji su vodili prema Poljicima i Vrsima, te Ražancu i Ninu. Mjesto je bilo dobro odabrano, idealno za skrivanje, tajnovite posjete i održavanje ilegalnih veza. Tako je “kućerica” u Kovačovu vinogradu na Smiljnama postala važan skojevski i partizanski “punkt”.⁵⁵

Tu je Ante Maštrović Nino potkraj ljeta 1942. boravio gotovo tri tjedna i kovao planove o boljoj skojevskoj organizaciji na teritoriju općine Nin, o partizanskom antifašističkom pokretu otpora i socijalističkoj revoluciji, o oslobođenju od talijanske i njemačke okupacije, o prihvaćanju i slanju ljudi u partizane, o prikupljanju oružja, odjeće i hrane za partizanske jedinice, o stvaranju prvih NOO-a i nove socijalističke vlasti. Tu je pisao i umnožavao letke, planirao osnivanja novih političkih organizacija, održavao tajne sastanke i primao mnoge simpatizere i skojevce iz Poljica, Krmeze, Podvršja, Radovina, Ražanca, Ninskih Stanova, Nina, Vrsi i drugih mjesta i zaselaka ninske općine. Iz tog “punkta” često je noću odlazio na brojne dogovore i sastanke po terenu i privatnim seljačkim kućicama. Prvi konkretan korak bio je formiranje općinskog rukovodstva SKOJ-a. Nakon kraćih priprema i konzultacija s vodećim skojevcima iz Poljica, Ražanca, Nina i Vrsi, Općinski komitet SKOJ-a formirao je Maštrović jedne noći početkom rujnu 1942. godine u Uršulinovoj ogradi⁵⁶ u Vrsima, na Kosi, istočno od stare kuće Ivana Zupčića Kaljca.

Skojevske organizacije do tada postojale su samo u Vrsima, Ninu, Rtini i Ražancu, iako je mladih skojevaca bilo u svakom mjestu ninske općine. Na tajnom sastanku u navedenoj ogradi, koji su osiguravali vrški skojevci, članovi OK SKOJ-a Nin postali su Ante Maštrović Nino, Branko Miletić Medo, Rafael Božić Stari, Gojko Maštrović Crni i Branko Stulić Mladić. Prema pisanju Ante Maštrovića prvi OK SKOJ-a imao je pet članova, a sekretar mu je bio Gojko Maštrović Crni.⁵⁷ Međutim, prema sjećanju i pisanju Rafaela Božića, u njemu su još bili Pave Stulić iz Nina, Joso Kojić iz Poljica, Tonći Bajlo

⁵⁵ ISTO, str. 57, 58; ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež III, dok.: Prilog historiji NOB za selo Vrsi, str. 9.

⁵⁶ To je ograda Šime i Vicka Radobuljca, koje po nadimku njihova oca i danas zovu Uršulinovi, a nalazi se na vrškoj Kosi istočno od stare kuće Ivana Zupčića Kaljca.

⁵⁷ A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljena u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 58.

Oprez iz Nina i Joso Glavan iz Ninskih Stanova. Na tom sastanku za prvog sekretara SKOJ-a u Vrsima postavljen je Rafael Božić, a u SKOJ su tom prilikom formalno primljeni omladinci koji su osiguravali sastanak: Stojan Mrdelja Turonjov, Ive Božić Markusnov, Ante Predovan Josipov, Ive Božić Krlanov, Ive Predovan Pane i Šime Božić Vule. To je, uz još nekoliko mladića, uglavnom bila prva udarna skupina vrških skojevaca.⁵⁸ SKOJ kao revolucionarna omladinska organizacija bio je u to vrijeme veoma važan, jer sve do sredine siječnja 1943. na cijelom području općine Nin nije postojala niti jedna organizacija Komunističke partije Jugoslavije (KPJ)⁵⁹ ili Hrvatske. Stoga su skojevci i stariji članovi HSS-a u prvim godinama rata bili glavni organizatori i nositelji antifašističkog pokreta otpora u ninskom kraju.

Iako je ilegalac Ante Maštrović Nino bio relativno dobro skriven u poljskoj kućici u vinogradu Jose Božića Kovača na Smiljnama, njegov duži boravak na jednom mjestu, tipkanje pisaćeg stroja, šetnje kroz vinograd s naočalama na glavi i češće navraćanje nepoznatih ljudi, nije moglo duže proći nezapaženo. Osobito kada ga je jedne nedjelje poslije podne u prvoj polovici rujna (13. IX. 1942.) neoprezno posjetila skupina ninskih skojevaca, koji su se i prema njemu i prema sebi, a i prema obitelji Božić ponijeli veoma neodgovorno, shvativši tu posjetu kao dobrodošao nedjeljni izlet. U toj skupini bila je njegova sestra Ida Maštrović, Vjeko Bajlo, Marija Tonća Mazija, Tonći Bajlo i Dragica Miletić, a po mišljenju Rafaela Božića, i Gojko Maštrović. I prije te posjete Antu Maštrovića primijetili su pastiri iz poljičkog zaseoka Brdarića, koji su u neposrednoj blizini Kovačovog vinograda čuvali ovce, a neki su mu iz radoznalosti i pristupili. Od pastira je s njime razgovarao Slavko Babac Čiko, a u blizini je bio i njegov brat Nikola Babac Krivovilica. Sve to zabrinulo je Maštrovića, koji je po jednom od mlađih sinova Jose Božića, kada mu je ovaj donio hranu, poručio da mu se hitno javi Rafael Božić. Još više ga je zabrinula posjeta vrškog lugara Šime Vukića Šimara. Šimaro je najprije razgovarao s pastirima. Pitao je tko je to u Kovačovu vinogradu, a kad su oni odgovorili da ne znaju, sam se došao uvjeriti. Pogledao je u “kućericu”, vidio pisaći stroj, bombe, papir i oružje, prozborio s nepoznatim nekoliko riječi i brzo se udaljio u pravcu Vrsi. Tog trenutka Maštrović je shvatio da je otkriven i da će biti prokazan, iako je pokušao lugara zavarati pričom kako je tu samo na prolazu. Trebalo je hitno promijeniti mjesto boravka, a Rafaela nije bilo jer je morao u Nin.⁶⁰

Sve ovo ozbiljno me uznemirilo – piše Ante Maštrović Nino. *“Razmišljao sam što da radim, psujući kako još nema nikoga iz Vrsi jer jutro je bilo već poodmaklo. U to najjednom dođe jedan omanji čovjek, seljak, i reče mi da je iz Brdarića te da me došao upozoriti na ovog lugara, da se ovaj zove Šime Vukić Šimaro i da će me sigurno tužiti Talijanima, a najvjerojatnije seoskom glavaru Milanu Božiću u Vrsima. Vidio sam da čovjek iskreno govori i zatražio da mi pomogne kako bi se iz kućice prebacio nekamo u*

⁵⁸ Iz Obiteljske Arhive R. BOŽIĆ, Vrsi, kratke i nekororigirane bilješke, rukopis, str. 27, 28.

⁵⁹ Dalje: KPJ – Komunistička partija Jugoslavije.

⁶⁰ A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljena u knjizi: M. DIKLJIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju ...*, str. 59, 60; R. BOŽIĆ, Vrsi, kratke i nekororigirane bilješke, rukopis, str. 28, 29.

obližnju šumu Zahvaljujući ovom seljaku i još jednom čobanu, prebacio sam pisaću mašinu i pretežni dio stvari u nekoj košari u obližnji vinograd kraj šume. Neke sitnice ostale su u žbunju pored kućice. Mene je čobanin odveo u obližnju šumu jer nije bilo vremena da se više zadržavam i motam okolo budući su Talijani mogli naići svaki čas. Rekao sam mu da pošalje ovamo Luku Marinkovića iz Brdarića, kojeg sam poznavao iz prosinca 1941., a za kojeg sam znao da je naš simpatizer. Pretpostavljao sam da se sad mogu javiti njemu, koji me poznaje, kad su već i čobani saznali za moje boravište. I Luka je uskoro došao, donio mi je piti jer bio je to vruć dan prve polovice rujna 1942. Kratko smo razgovarali. Zamolio sam ga da pripazi ako naiđu Talijani i, ako ikako bude mogao, da mi to nekako dojadi.

Naime, Šimaro je, nakon što me vidio, požurio u Vrsi i javio sve Milanu Božiću, glavaru. Ovaj je na to odmah odjurio na konju u Nin da karabinjerima javi 'radosnu' vijest – da se nalazim u pudarici⁶¹ i da će me lako uhvatiti ako požure. Međutim, među karabinjerima u Ninu nalazilo se nekoliko bivših žandara, a među njima i njihov nekadašnji komandir Vasilije Marjanović koji je znao talijanski. On je, inače, sa ženom i petero djece stanovao u našoj kući gdje je bilo dovoljno prostora za njegovu obitelj. Kada je shvatio o kome i o čemu se radi, putem je odugovlačio i u jednom trenutku lažirao kvar na biciklu. Time sam dobio na vremenu i kada su karabinjeri stigli na lice mjesta, uspjeli su pronaći samo one manje i nevažne stvari koje smo na brzinu skrili u žbunje. U šumu se, međutim, nisu usudili ući; bilo ih je, svih zajedno, desetak. Uhapsili su nekoliko seljaka iz Brdarića ... Babca, koji su me vidjeli, i povelu ih u Nin radi ispitivanja."⁶² Međutim, nisu bili uhićeni samo Babci iz Brdarića nego i mnogi članovi iz onih vrških i ninskih obitelji koji su Maštroviću pomagali, a skupina skojevaca iz Nina koja ga je posjetila, spasila se bježeći u partizane. Toj skupini pridružio se malo kasnije i jedan omladinac iz Vrsi.

Nakon što je za "dlaku" uspio umaći talijanskim karabinjerima i njihovim doušnicima, Ante Maštrović Nino sklonio se u obližnju hrastovu šumu ispod Lokvine i tu čekao rasplet događaja. Karabinjeri su se, nakon temeljitog pregleda Kovačova vinograda i nekoliko obližnjih hrastovih šumaraka na Smiljnama, povukli u Nin neobavljena posla, a kad je pala noć, budući da po njega nitko nije dolazio, Maštrović se i bez vodiča sam uputio u pravcu Vrsi. Bilo mu je jasno da se ne smije kretati postojećim putovima zbog moguće zasjede i susreta s nepoznatim osobama te da ne smije tražiti Rafaela Božića i njegovu kuću radi moguće prisмотрe. Krećući se veoma oprezno kroz šumu i po oštrom kamenjaru, pod okriljem mračne noći stigao je preko Sudolja na Kosu do prvih kuća na sjeveroistočnoj strani sela. Kad se dovoljno približio, ugledao je jednu manju kućicu na osami u velikoj kamenoj ogradi, koja mu se činila nekako poznatom. Bila je to kuća

⁶¹ Pudarica – Mala kućica u vinogradu, napravljena za pudara odnosno čuvara polja i vinograda.

⁶² A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljena u knjizi: M. DIKLIC, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 60.

starog Ivana Mrdelje, zvanog Turonja, pouzdanog starijeg čovjeka i jednog od prvih suradnika partizanskog pokreta otpora u Vrsima, s kojim se on već upoznao i jedne noći razgovarao o mogućem formiranju prvog ilegalnog NOO-a u selu. Nakon što je lagano pokucao, vrata su se oprezno otvorila, a iza njih je izvirila Ugljanka,⁶³ druga supruga Ivana Mrdelje, i tiho uzviknula: “A, sinko, jesi li to ti? A, živ si!”

Ona se iznenadila kada ga je ugledala jer već su se selom bile proširile glasine da je Nino od Talijana zarobljen pa i ubijen. Nakon što je s domaćinom ukratko popričao, razmijenio svježje misli, večerao i malo odspavao na slami, došli su zajednički do zaključka kako je najbolje da zbog sigurnosti već iste noći napusti Vrsi i vrški teren, zametne trag, i pođe u Ljubač. Kada se pojavio mjesec, Mrdelja je Antu Maštrovića ispratio, pokazao mu put prema Ljupču, rekavši da mu se s lijeve strane stalno nalazi more te da se nikako ne može izgubiti. Sutradan, u zoru, Maštrović je došao do Ljupča i sklonio se u kuću svojih starih pouzdanika Josice i Karla Stojića. Tu u Stojićima, poviše Ljupča, pronašao ga je kasnije kurir, sin Pave Matak iz Podvršja, i upoznao s dolaskom prvih skojevaca iz Nina i njihovom namjerom da pođu u partizane.⁶⁴

O onome što se događalo u Vrsima uoči Drugoga svjetskog rata, za vrijeme prvih godina fašističke okupacije 1941./42., o političkom raspoloženju naroda u selu, djelovanju prve ustaške i antifašističke skupine, organiziranju i djelovanju SKOJ-a, dolasku Ante Maštrovića Nina na vrško-ninski teren i pokušaju njegove likvidacije na Smiljnama od strane Talijana, najbolje govori Rafael Božić Kovačov, jedan od glavnih sudionika svih tih događanja, u jednom svom kraćem spisu koji je nastao neposredno nakon rata, a cilj mu je bio da se svi ti podatci zapišu i tako sačuvaju od zaborava za povijest. Budući da se radi o vrlo značajnom zapisu iz pera glavnog pokretača i vođe antifašističkog pokreta otpora u Vrsima na početku rata, koji je ujedno bio i jedan od glavnih vođa i organizatora toga otpora na području cijele općine Nin, donijet ćemo ga u cijelosti onako kako ga je formulirao sam autor. Navedeni dokument, koji se čuva u ostavštini Ante Maštrovića Nina, a izvorno ima deset tipkanih stranica, doslovce glasi:

Prilog historiji NOB-a sela Vrsi

“1935. godini je prethodilo žandarsko batinanje u Vrsima, a kao povod tome bilo je prikupljanje oružja, koje se nalazilo kod seljaka. Osim toga Vrsi su bile na putu Velebit – Zadar i pretpostavljalo se da kod nekih seljaka navraću ustaški raspoloženi elementi. U to vrijeme na liniji ustaštva nalazi se u zatvoru osuđen na 7 godina robije Kapović Miro, kasnije poznat kao ključar u logoru gdje se nalazio Hebrang. Osim toga nalaze se u emigraciji kod Pavelića dvojica Vršana i to Krsto Vukić pok. Špira i Stanko Maraš pok. Luke. Prividno je izgledalo da su mještani dezinteresirani za politička pitanja i jedino je medju njima bilo raspoloženje za bivšu HRSS braće Radića.

⁶³ Ugljanka je bila druga žena Ivana Mrdelje Turonje, rodom bodulica s otoka Ugljana pa su je Vršani stoga tako i zvali, a pravo joj je ime bilo Matija.

⁶⁴ A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljena u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 61, 63.

Ekonomsko stanje bijaše veoma loše. Seljaci se dužiše u kupovini brašna kod veletrgovaca u Zadru (Tolja, Relja, Dražević), a nešto manje i Šibeniku kod Šare i Tarle. Ishrana bijaše loša i sastojala se od palente i ječmena kruha. Proizvodnja vina nije bila na zavidnoj visini.

Osnovna škola je djelovala i odgajala je omladinu u općejugoslavenskom duhu.

Državna uprava nije imala naročitog utjecaja u selu. Sve se razvijalo preko seoskog glavarara, koji se birao na tri godine javnim glasanjem. Obzirom na mrtvilo političkih stranaka, seljaci su birali uglednije Ljude u selu. Stanovništvo je obavještavano o mjerama državne uprave čitanjem javnih oglasa po čaušu,⁶⁵ koji je to činio nakon svršene mise, uspinjući se na jedan kamen pred crkvom.

Sreska uprava nalazila se u Biogradu n/m, veoma daleko, a do nje je trebalo redovno pješaćiti. Zbog toga se mnoga pitanja nisu niti rješavala posredovanjem državne uprave ili suda. Čini se, da su ove poteškoće uvjetovale da seljaci razumnije rješavaju svoje sporove međusobno koristeći usluge “dobrih ljudi” i glavarara sela. Tako nisu bile poznate niti tučnjave, a krađe su se svodile samo na pokoju glavu sitne stoke ili peradi.

Zemlja je pretežno bila vlastelinska i davao se je dohodak njima još na njivi. Medjutim, vlasteline su zastupali njihovi ‘dvornici’, koji su bili mahom iz sela, pa se još prije berbe odnosio dio plodova kradomice kući (vlastela: Tolj, Strmić, Lovrić, Bakmaz i dr.).

Od službujućih u selu bijaše učitelj i pop. Učitelj je imao svoju plaću, a dobivao je od mještana i darove kroz berbu. Medjutim, pop pored plaće, koju je dobivao od države za matičarstvo, imao je pravo da traži od mještana ‘poreštinu’, koja se sastojala od polučaka i pol žita po svakoj duši dorasloj za pričešće. Ovaj je izdatak bio težak i seljaci su se redovno bunili. Pop je u to vrijeme govorio: “Bogu božje, a popu popovo (don Šime Meštrović). Svaku nemarnost seljaka stavljala je u red žandarmerija.

Petomajski izbori 1935. kao da otvoriše poklopac pod kojim je bila kmprimirana snaga sela. Mještani listom pristaše za Mačeka, kao nasljednika braće Radića. Medjutim dolazi do pojave pristaša JRZ. Ovo se dogodilo zbog toga što je nosilac liste ove stranke bio Marko Kožul, a kao njegov zamjenik Krsto Predovan iz Vrsi. Unatoč toga što je Predovan bio iz Vrsi, a Kožul iz Ražanca, nisu prikupili više od pedesetak glasača, od preko dvije stotine upisanih birača. Ljotićeva stranka nije imala nego jedan glas. Naime, šezdesetogodišnji Božić Jandrija, zvan Gagrca, došao je na biralište, kojeg su čuvali žandari, i pitao tko sve ‘meće’. Kad su mu objasnili i kada je saznao da Ljotić nema nijednog glasa, on mu ga je dao uz primjedbu: ‘neka žandari imaju što čuvati i za ovog nesretnjaka’.

Od tada politička aktivnost u selu buja, ali upravljena nepravilnim putem. Vodstvo HSS u selu radi na proustaškim pozicijama i dok se kod jednog dijela članstva HSS vidi pojačan politički rad, drugi dio zahvaća neraspoloženje zbog ekstremističkih pogleda tih pojedinaca, koji se naturiše kao vodje u selu.

⁶⁵ Čauš (tur.) – telal, objavljivač, glasnik, glasonoša.

U selu je djelovalo društvo 'Jadranska straža', ali se raspalo, te 1936. društvo 'Križara' koje se takodjer raspalo. Moglo bi se reći da su ove dvije organizacije (jedna iza druge) mogle nastati kod omladine zbog kapa i značaka, kojima se tada u nekoliko navrata omladina zakitila i na tome se svršilo.

Do prvog hapšenja u selu dolazi, na političkoj osnovi, u srpnju 1937. godine. Naime, u selu je bio žandarski doušnik Šime Perinić Gare, kao općinski vijećnik. On je prijavio organizatore proslave Mačekovog rođendana, a ujedno i Božić Rafu, koji je te prigode po selu čitao jednu svoju pjesmu antidržavnog sadržaja. Žandari su najprije upali u kuću Božić Rafe, ali traženi materijal nisu našli. Čim je žandare opazila njegova majka, svu njegovu 'arhivu' bacila je pod peku 'cripnju' koja se upravo palila i tako je izgorjela i pjesma, koja je bila od njega napisana u njegovoj 16. godini. S nekoliko učesnika proslave bio je uhapšen i Božić, te sproveden u Nin, Murvicu i Zemunik na Sresku ispostavu. Načelnik Sreske ispostave bio je tada Banić. Zatvor se nalazio pod stepeništem kuće Drage Čorića u Zemuniku. Učesnici proslave su ispitani najprije (sutradan), a Božić je pitan posljednji. Kako nije bilo dokaza, pušten je i Božić uz napomenu Banića, da je on još mlad i da nije lijepo da ide po zatvorima. Međutim, Banićeva žena je u to vrijeme pjevala poluglasno grabeći vodu: 'Još Hrvatska ni propala dok mi živimo ...' Shvatio je Božić da je sreski načelnik Banić u toj prilici bio nacionalistički raspoložen i da je to rezultat njegovog površnog djelovanja.

Iza toga događaja, pa sve skoro do početka rata razbuktavaju se stranačke strasti u selu. Djeluje HSS sa svojom Zaštitom, koja je veoma bučna i agresivna, te sa svojom Zadrugom – slogom. Zaštita se služi štapovima.

Veći dio mještana je pasiviziran, jer se nije uvjerio da HSS slijedi pravilnu politiku. Osim HSS-a djeluju dva frankovca i to sjemeništarc Ivan Predovan Mijatov i Krsto Vukić pok. Špira, koji se vratio iz emigracije, a koji se hvalio da je učestvovao u čekanju Aleksandra u Marseju. Na strani ovih frankovaca nalaze se svega dva tri omladinca, dok ih je jedan veći dio pasivan, a jedan dio aktivan u Zaštiti.

Aktivno učešće u diskusijama s ovim frankovcima uzima Božić Rafe, koji ističe da će Poljska uz pomoć saveznika odoljeti neprijatelju koji ju je napao, a ujedno i da će se SSSR naći na strani saveznika i da će to slomiti Njemačku. U to vrijeme glavnina mještana vjeruje u saveznike, makar se isticala pobjeda Njemačke, te njena silna tehnika.

Organizovano na liniji Partije nitko ne djeluje, ali uz diskusije s nekim mještanima (Mrdelja Ivan – Turonja, Andrija Milić, Krste Papić) koji su bili u inostranstvu saznaje se da SSSR nije onakav kako ga prikazuju popovi. Nesumnjivo da ova njihova gledanja na svijet doprinose, da omladina očekuje nešto novo, a to je moglo biti samo od strane SSSR-a. Međutim, to ostaje samo u maglovitim predodžbama, neizvjesnim priželjkivanjima, ali nešto jasno i organizovano nije se moglo nazrijeti.

U 1940. u svibnju, Božić Rafe polazi u Sloveniju na rad. Po zanimanju kovač, upošljava se na vojnim utvrđenjima gdje su radili i civili na Žirovskom vrhu. Tu radi s jednom grupom kovača, savijača željeza i sl. (metalaca). Brzo se s njima prijatelji i ovi mu ukazuju na štetnost sabotaža koje se vrše sa strane njemačkih agenata. Tako šumska

pruga nikad nije mogla poslužiti da preveze neki teret. (Poslije je žrtva toga bio i sam Božić, jer je povrijeđen vozeći se tom prugom). Nakon ovih diskusija općeg karaktera, prelazi⁶⁶ do otvorenijih diskusija i konačno do toga da je pozvan na par sastanaka užeg karaktera. Smatrali su ga simpatizerom KP. Saopćeno mu je da je dužnost svakog rodoljuba raditi na okupljanju ljudi u borbi protiv neprijatelja i da je Jugoslavija isto cilj Njemačke kao i druge zemlje. Polagala se vjera u SSSR i smatralo se sve ono što on čini diplomacijom, potrebnom za to vrijeme. Iz tih susreta Božić dobiva jasniju predodžbu o radničkoj klasi i borbi radničke klase za bolji život. Međutim, nakon dva i pol mjeseca većina tih drugova polazi s toga radilišta i savjetuje Božiću da i on to učini. Međutim, savjetuju mu, da u koliko bude ispitivan o sastanku i što se tamo raspravljalo da to ne prizna. Uvidjevši o čemu se radi, Božić takodje napušta ovo radilište augusta 1940., polazi u Kranj radi traženja novog posla, ali već na stanici bude legitimisan i upućen natrag u Dalmaciju, u rodno mjesto.

Nakon toga Božić se odredjenije izjašnjava u prilog borbi radničke klase na čelu sa SSSR. Druži se s omladincima iz sela, te se aktivno bori u diskusijama protiv frankovaca. To doprinosi da ovi nisu imali jačeg uporišta u selu. Tada su već stalne mobilizacije, rezerve i sl. pa sve to skupa čini političku situaciju u mjestu življom. Ovo miješanje rezervista, makar je bilo neraspoloženje prema režimu, učinilo je da su ljudi bili raspoloženi da brane zemlju od Talijana i Nijemaca. U nemogućnosti da nešto politički postignu, grupa frankovaca piše parole po zidovima cisterne, ali i to ostaje bez odjeka.

27. mart je došao kao očekivan. Raspoloženje naroda je bilo na strani borbe protiv fašističke reakcije. Djelovanje frankovaca bilo je veoma slabo tj. bez utjecaja. Sva njihova nastojanja da prošire svoje redove ostala su na istom broju (Krste Vukić, Miro Kapović, Stanko Maras, Mile Dukić, Bore Predovan i klerik Ive Predovan). Rad Zaštite je bio splasnuo i sve je nekako bilo u psihozi rata u očekivanju da će Zadar u prvom naletu kapitulirati pred jedinicama Jugoslavenske vojske.

Međutim, kada je došlo do rata, i kada je bombardovan Zadar vidjelo se očito raspoloženje za borbu. Ali to je trajalo kratko, jer se vidjelo da je trulost stare Jugoslavije besprimjerna u historiji. Ljudi su bili očajni i vraćali su se kućama kao da su pokopali svoje najmilije. Neki su donosili i oružje sobom, a gotovo svi odjeću i pribor. Talijani nisu imali snage da izidju iz Zadra odmah. Tek nakon 10 dana dolazi u Vrsi jedna grupa vojnika, stavlja talijansku zastavu na školu i polazi natrag u Nin.

Čim su se pojavili Talijani, frankovci su govorili da je to privremena mjera i da će doći NDH-a. Počeli su odmah prijetiti onima koji nisu vjerovali u njihovu pobjedu. Ali, pojavljuju se i pristaše Talijana. Prvenstveno onih koji su bili u Zadru, kao sluge. Tako se javlja i Miro Vukić – Kusin. Dolaze karabinjeri i nastoje da nađu glavaru sela 'kapovila' te se obraćaju pojedinim istaknutijim ljudima u selu, ali ih ovi odbijaju i ne žele suradnju s njima. Kada su vidjeli da nemaju uporišta medju poštenim ljudima,

⁶⁶ Umjesto *prelazi* trebalo bi stajati *dolazi*, op. autora M. D.

postavlja za 'kapovila' Božić Milana Jakovljeva, koji je imao točionu Strmića u Zadru, te ovaj preuzima rukovodjenje selom u ime Talijana.

Rezime: Talijani u Vrsima nemaju uporište i oslanjaju se na svoje konfidente,⁶⁷ koji su im se stavili na raspolaganje još u Zadru, kao i lica koja su tamo služila. Politički im tako pripadaju Vukić Miro pok. Jose – Kusin i Božić Milan Jakovljevi. Odmah im se pridružuje kao 'gvardaboško' (lugar) i Vukić Šime – Šimaro. Uloga glavara je bila da dijeli aprovizaciju, da se stara o 'redu' u selu i sl.

Frankovci su se povukli i spremali se da napuste selo, polaskom u ustaše.

Ostali mještani su ili pasivni ili ogorčeni okupacijom. U takvoj situaciji igra odlučujuću ulogu drug Rafe Božić. Okuplja omladinu na liniji borbe protiv okupatora i simpatizerstva KP. Tako se veći broj omladine uključuje u ilegalnu organizaciju protiv okupatora, ali nepovezano s ostalim organizacijama na općini. Tako se kao rukovodilac grupe u Vrsima ističe drug Božić Rafe. Od starijih lica u selu nalaze se drug Mrdelja Ivan – Turonja i Krste Papić. Od omladine se nalaze u grupi Mrdelja Stojan, Božić Ive – Komunist, Božić Ive Krstin, Božić Ive Bećar, Božić Bore, Božić Joso Josin, Božić Joso – Dabov, Stojak Krste pok. Blaža, Predovan Mate – Zelin, Predovan Ive – Panin, Predovan Ante Josipov, Božić Šime – Vule, Predovan Slavko – Buterov, Božić Mijat. Grupa radi na propagiranju otpora protiv okupatora te populariziranju KP i SSSR. Tako se u to vrijeme veći broj Vršana okuplja u grupice i sluša vijesti koje se tada mogu dobiti. Preko Milovca Ive iz Nina, dolazi još u junu 1941. godine jedan letak od ninske organizacije u ruke druga Božić Rafe, a ovaj s njim upoznaje ostalo članstvo. Tako se preko druga Milovca uključuje vrška simpatizerska grupa s organizacijom u Ninu i tada, polovinom 1941. godine, nastaje organizovan rad za NOP u mjestu Vrsi, gdje se rad iscrpljuje u propagandi, širenju letaka i u borbi protiv fašističkih organizacija 'Dopolavoro' i 'GIL'. Naime, odmah nakon dolaska Talijani traže pogodna lica koja će organizirati 'Dopolavoro'. Kao rukovodilac te organizacije pojavljuje se Milutina Frane, koji ujedno vodi i gostionu. Među prvim članovima te organizacije nalaze se Rončević Ante – Bačvar, Vukić Šime – Šimaro i još desetak drugih mještana. Radi uvida u rad te organizacije naredjeno je drugu Predovan Mati i Stojak Krsti da prate tu organizaciju, da se domožu svih mogućih podataka o njenom radu i o tome podnašaju izvještaj. Aktivnošću grupe, rad organizacije 'Dopolavoro' splašnjava i svodi se na običnu krčmu.

Talijani dovode svoje učitelje. Bijaše jedan bradonja, stariji čovjek, jedan mladi iz Emilije i jedna učiteljica iz Catanie (Palmira Pagano). Njihov rad u školi nije na zavidnoj visini, jer djeca ne posjećuju školu unatoč davanju nekih darova. U to vrijeme su jedini aktivisti u selu za Talijane Božić Milan Jakovljevi, kao kapovila i Vukić Šime Šimaro kao gvardaboško. Osim toga se angažuje i Vukić Miro – Kusin, te Rončević Ante Bačvar.

Drug Božić je grupu stvorio na principu trojki. Pravilo je bilo stroga ilegalnost, tim više što je Božić Milan – kapovila bio bliski rođak Božić Rafe i neposredni komšija,

⁶⁷ Konfident – tajni pouzdanik, povjerenik, doušnik, špijun.

pa je prijetila opasnost od provale. U takvoj atmosferi i svi radovi su se odvijali individualno. Tako je drug Božić Rafe nekako u junu pocijepao noću talijansku zastavu na školi, ali reakcije nije bilo, pošto se pretpostavljalo da je istu iscijepala bura o gromobran. Druga nije bila donijeta. Pošto je Božić Ive – Bečar bio sinovac kapovila, to je prešutno izostavljen od rada pod izgovorom da se grupa raspala (iz bojazni da stvar ne otkrije). U 1941. godini drug Božić Rafe svojeručno pravi gumene i drvene klišee sa simbolom srpa i čekića u sredini, a na gornjem dijelu se nalaze slova SSSR, a na dnu SSFJ i takve letke veličine cigaret papira sije po Vrsima, Poljicima, Ninu i sve do Zadra. Jednom učestvuje u sijanju tih letaka u Zadru i drugarica Matija Mrdelja žena Ivana, koja je od prvog dana pristupila grupi kao jedan od aktivnih simpatizera NOP-a uz svog muža Ivana. Matija je inače rodom iz Ugljana. Osim toga se tiskaju letci s kratkim napisima: *Živio Staljin, Viva il Stalin, Viva il Jugoslavia, Basso il Duce* itd. Živila Jugoslavija ...

Drug Božić Rafe još 1941. godine djeluje i u Poljicima na liniji borbe protiv okupatora i tada se stavlja u vezu s Marinković Danom, te drugim licima u selu. Tom prilikom u Poljicima i prosipa letke, koje je sam tiskao. U nekoliko navrata dobiva letke iz Nina te ih ostavlja u Vrsima i s njima upoznaje grupu. Poslije druga Milovca, veza se s Ninom održava preko braće Stulić Branka i Pave iz Nina. Drug Božić je bio kupio u Zadru gumenu abecedu veličine 3 cm koja je služila za slaganje parola i s njome se uz pomoć braće Bore i Jose služio, da bi kasnije sam ili preko pojedinih sigurnijih članova te letke rasturao.

Iz Nina se u nekoliko navrata još 1941. dobilo letke šireg sadržaja među kojima i onaj koji je započinjao: *'Narodi Jugoslavije, crni se oblak nadvio ...'*

Pošto je drug Božić Rafe bio po zanimanju kovač, prikupljao oružje i ono neispravno dovodio u red. Sam posjeduje jedan mali browning, te jedan pravi pištolj na kolo. Drug Božić Ive – Komunistu pribavlja jedan vojno državni pištolj i drug Božić radi na stvaranju bomba od talijanskih topovskih zrna.

U kolovozu 1941. godine frankovci napuštaju selo i polaze u ustaše i to: Predovan Ive Mijatov, Vukić Krste Špirov, Maras Stanko, Dukić Mile Ivanov, koji ujedno ostaju u ustaškim redovima kroz čitavi rat.

Dakle, u Vrsima 1941. djeluje grupa simpatizera KP, ali u prvo vrijeme samostalno, nepovezano, pod rukovodstvom druga Božić Rafe. Međutim, aktivnošću ninske grupe, koja je poslala Milovac Ivu da sondira teren u Vrsima, ovaj preko druga Božić Rafe povezuje vršku grupu s ninskom i tada počinje organizovanje djelovanje sa stvarnim rukovodstvom u Ninu gdje djeluju braća Maštrović Ante i Gojko, te braća Stulići Branko i Pave i dr. Forme djelovanja su usmena i pismena propaganda, borba protiv fašističkih organizacija i NDH, a što je sve imalo za posljedicu da se narod u Vrsima našao veoma kompaktan na liniji borbe protiv okupatora i njegovih pomagača, te u 1942. godinu ušao spreman da daje prve borbe u izvršavanju pojedinih akcija i polaska u partizane.

U mjestu nije bilo vojnika niti karabinjerske stanice.

Čim se u Vrsima saznalo za klanje Srba u Šibuljini grupa je aktivno počela raskrinkavati pojedine HSS koji su priželjkivali NDH i kao rezultat takvog rada grupe iz Vrsi nije nitko novi pošao u NDH.

Dakle, 1941. godina završava s formiranom antifašističkom grupom u Vrsima, koja je bila povezana s ninskom organizacijom. Rad se sastojao u propagandi za NOP, rasturanju letaka i nabavljanju oružja. U svom radu organizacija je uspjela.

U 1942. godini organizacija djeluje dosta živo tako da se već osjeća postojanje grupe u Vrsima. Kapovila nastoji da istu otkrije i da je prijavi. Iz Nina se dobivaju leci. Rano u proljeće se dobiva vijest da će na naš teren doći raditi jedan ilegalac. U to vrijeme se u Ninu nalazi Gojko Maštrović s kojim se sastaje drug Božić Rafe. Za vrijeme dok je bio s Gojkom, dolazi k njemu u sobu i otac od Gojka Srećko te se došaptava sa sinom. Ostavlja neke stvari i polazi. Očito je da i ovaj zna za djelovanje i da je uključen u rad. Poslije drug Božić šalje u Nin Predovan Matu Antina – Zelina, te još neke drugove, među kojima Krstu Papića i Ivana Mrdelju.

U Vrsima sazrijeva situacija da se prime prvi Skojevc. Tako se u ljeto prebacuje iz Rtine u Vrsi drug Ante Maštrović Ekonom kao partizan. Dočekuju ga Božić Rafe, Božić Ive – Komunist, Božić Ive Krstin, Mrdelja Stojan, Predovan Ive Josin, Predovan Ante Josin i još neki. Drug Maštrović se tada privremeno smješta kod Božić Rafe, tako da je bio skoro pod jednim krovom s talijanskim kapovilom. Ostaje tu samo jednu noć i dan, a zatim se smješta u vinogradarskoj pojati blizu Poljica, vlasnosti Božić Jose pok. Šime. Tu ostaje samo kraće vrijeme i polazi dalje u Krnezu, Ninske Stanove itd.

Tada se radi na formiranju Općinskog komiteta SKOJ-a. Kada su izvršene sve pripreme formiran je Općinski komitet Skoja početkom rujna 1942. godine, kada je bio u taj komitet izabran i drug Božić Rafe iz Vrsi. Sastankom je rukovodio drug Maštrović Ante, a došao je bio i Miletić Branko Medo. Formiranje Opć. komiteta bilo je istočno od kuće Zupčić Ivana – Kaljca u Vrsima u jednoj ogradi vlasništvo Mrdelje Ivana – Pivca.⁶⁸

Pošto se rad organizacije veoma razgibao i pošto je drug Božić Rafe radio samo za NOP to je postao sumnjiv i svakako da se njegov susjed i rođak Božić Milan – kapovila bavio mišlju kako da ga otkrije i prijavi Talijanima.

Pošto je drug Maštrović bio u kućici kod Poljica, bio je otkriven od lugara Vukić Šime – Šimara i ovaj je o tome obavijestio Božić Milana. Odmah su obaviješteni Talijani koji su se dali u potjeru. Božić Joso pok. Šime Kovač saznaje da je Maštrović otkriven i šalje sinove Josi i Zvonka da ga obavijeste i pomognu mu smještaj. Drug Maštrović

Drug Božić Rafe toga dana biva u Ninu radi donošenja materijala za rad na terenu. Kada je bio u Ninu saznao je za otkriće i nije pošao kući. Pošto je tada veza zatajila ostao je vani cijelu noć i nitko se nije poslije podne ili u toku noći navraćao u selo. Smatralo se da je sjedište (pokreta) možda u Poljicima. Božić Rafe se vratio kući kasno ujutro idućeg dana da uzme neke predmete i da sve kompromitirajuće ukloni, naročito u kovačiji koja je služila za

⁶⁸ Radi se o Uršulinovoj ogradi, tj. ogradi Šime i Vicka Radobuljca, a ne o ogradi Ivana Mrdelje koja je tu pogrešno navedena, op. M. D.

popravku oružja i kroz to vrijeme je upalo u dvorište pedesetak vojnika i karabinjera koji su tražili Božić Josu pok. Šime. Kada su našli Božić Josu i povelili ga (Rafe se ponudio da ga ide zvati s namjerom da utekne, ali ga nisu pustili), kada je izgledalo da će Rafu ostaviti, onda je kapovila rekao maršalu koji je rukovodio hapšenjem da neka uzmu i Rafu. Tada uzimaju i Rafu, a poslije i njegova brata Boru i vode ih u zatvor. Rafe je bio osuđen na 7 godina robije i zatvor je izdržavao u Kaznenom zavodu u Ankoni i još nekim gradovima na prolazu. Učin nije priznao. Držanje je imao pred fašističkim sudom dostojno mladog komunista. Kada je pala presuda on je psovčkama napao fašistički sud, tako da su se zgrozili njegovi poznanici i roditelji, a i sam sud je bio u nedoumici kada je preko tumača čuo razvodnjeno ono što je rekao Božić.

*Slijedi odisejada po talijanskim zatvorima.*⁶⁹

PRVI PARTIZAN IZ VRSI

Kao izravna posljedica “provale” ilegalca Ante Maštrovića Nina od strane talijanskih karabinjera i njihovih doušnika u Kovačovu vinogradu u ogradi na Smiljnama, smještenom između Brdarića i Vrsi, dolazi odmah do odlaska prve skupine mladeži iz vrško-ninskog kraja u partizane i uhićenja svih onih koji su bili u kontaktu s tim prvim partizanom i ilegalnim terenskim djelatnikom na području općine Nin. Skupina ninske mladeži na čelu sa sekretarom OK SKOJ-a Gojkom Maštrovićem Crnim, saznajući pouzdano da će biti uhićeni od talijanskih karabinjera, dan-dva nakon posjete Anti Maštroviću Ninu, odlučila se povući u ilegalnost i priključiti partizanima. U toj prvoj skupini, koja polazi u partizane noću, 14. rujna 1942., bili su Tonći Bajlo, Ida Maštrović, Vjeko Bajlo, Dragica Miletić i Gojko Maštrović, a nekoliko dana poslije pridružiti će im se i Ive Predovan Šime Lugarova iz Vrsi. Prije njih iz ninske općine u partizane je otišao samo Ive Matešić iz Ninskih Stanova. On je bio učenik Učiteljske škole u Šibeniku gdje je postao član SKOJ-a i ogorčeni protivnik talijanske okupacije Dalmacije. Nakon povratka iz Šibenika u Ninske Stanove priključuje se NOP-u i radi s Božom Prorokovićem, Josom Glavanom i Ivom Jurkinom. U partizane polazi 27. svibnja 1942., a već krajem lipnja poginuo je u borbama s Talijanima i četnicima na Promini kao borac SDPO-a.⁷⁰

Pripreme za bijeg ninskih skojevaca obavio je Pave Stulić, naravno u dogovoru s polaznicima i svojim bratom Brankom. On je pripremio i izvezao kaić na ušće Miljašić jaruge, sjeverozapadno od Lovrićeva mlina. Tu su se 14. rujna 1942. petorica ninskih omladinaca ukrcala u manju brodicu i noću odveslala za Rtinu i Ražanac, gdje ih je prihvatio skojevac Dragutin Stošić. Sutradan su potopili svoj brodić i uspostavili vezu s

⁶⁹ ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež III, dok.: Prilog historiji NOB za selo Vrsi, str. 1–10; Prilog napisao Rafael Božić, op. M. D.

⁷⁰ I. MARINKOVIĆ-MAŠTROVIĆ, Ninski stanovi u NOB-u, *Zadar i zadarsko područje u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji*, zbornik 2, Zadar, 1986., str. 137, 138; A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljena u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 44.

Antom Maštrovićem Ekonomom, koji se poslije napuštanja “vrućeg” vrškog terena smjestio u Stojčićima iznad Ljupča. On ih je uz pomoć Branka Miletića i njegovih aktivista trebao prebaciti podno Velebita, a odatle su vezom trebali prijeći u Liku i priključiti se tamošnjim partizanskim postrojbama. Međutim, to nije bilo moguće jer su Talijani uz pomoć svojih doušnika predvidjeli njihov plan bijega, blokirali sve brodice u Rtini i Ražancu, osim onih sa specijalnim propusnicama, i postavili danonoćnu stražu na Forticu, želeći ih pod svaku cijenu uhititi žive. A kada im to odmah nije pošlo za rukom, počeli su uhićivati, zatvarati i internirati u logore njihove roditelje, bližu rodbinu, ugledne pojedince i poznatije partizanske suradnike.

Tako su već 12. rujna 1942. u Vrsima bili uhićeni Rafael Božić, njegov mlađi brat Bore i otac Joso Božić Kovač, a 15. rujna u Ninu uhićen je stari Srećko Maštrović, otac Ide, Gojka i Ante Maštrovića, zatim Nikola Miletić, otac Dragice Miletić, Miško Bajlo, otac Vjeke i Tončija Bajla te Joko Mazija, mjesni trgovac, kojemu su Bajlovi pomagali svakodnevno u poslu. Svi oni neko vrijeme ispitivani su i zadržani u zatvoru u Ninu, a zatim su bili prebačeni u Zadar, gdje im je suđeno. Većina ih je nakon višegodišnjih zatvorskih osuda završila u logoru na Molatu kao taoci, a neki i u drugim zatvorima i logorima po Italiji odakle su se nakon kapitulacije Italije spašavali kako su znali i umjeli. Najviše je kažnjen Rafael Božić koji je bio osuđen na sedam godina strogog zatvora i odmah prebačen u Italiju. U proljeće godine 1944., oko Uskrsa, većina ih se uspjela sretno vratiti svojim obiteljima u Nin i Vrsi te nastaviti ranije započetu djelatnost, a Rafael Božić nakon povratka postao je predsjednik općine Nin.⁷¹

Budući da se zbog talijanske blokade Rtine i Ražanca nije moglo preko Velebitskog kanala u Velebit i Liku, grupa se dva – tri tjedna, sada pod vodstvom Ante Maštrovića Nina koji joj se stavio na čelo, skrivala jugoistočno od Ražanca i Ljupča na prostoru koji zatvara trokut Podvršje – Radovina – Duševića mlin. Skrivali su se i spavali po sirotinjskim kućama, stajama i na otvorenom, ponekad bez ikakve hrane i pića, a postojala je velika mogućnost da budu prokazani i otkriveni. Evo što o svemu tome i talijanskoj blokadi Rtine i Ražanca kaže u svojoj Biografiji Ante Maštrović Nino. *“Time je za nas nastala teška situacija jer nismo imali velike manevarske mogućnosti, pogotovo s obzirom na smještaj. Ljudi su se ustručavali primiti u kuću čak i mene jednog, a kamoli nas šestero. S biogradskim područjem nismo imali vezu. Ona je bila presječena strijeljanjem šestorice Zemuničana, na čelu s Rokom Šestanom, članom KP. Još u lipnju, dok sam bio u ‘Mitrovim štropima’, on je bio provaljen i strijeljan. Mi smo se mogli skrivati samo u predjelu Radovina, Podvršja i u tzv. mlinu Duševića, koji je bio vlasništvo oca Dane Duševića, skojevca iz Ljupča, ali je u stvari on vodio mlin i radio u njemu. Očekivali smo da će se dići blokada. Vrijeme je prolazilo, došao je listopad, s njim i kiše, a mi smo još uvijek bili vani, na polju. Neki naši, do tada vjerni i dobri drugovi (barem smo mislili da jesu) počeli su se povlačiti.”*⁷²

⁷¹ A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljena u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 62, 63; ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež III, dok.: Prilog historiji NOB za selo Vrsi, str. 10. Prilog napisao Rafael Božić.

⁷² A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljena u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 64.

Kako se blokada nije dizala, a vrijeme je brzo prolazilo, trebalo je tražiti druga rješenja i druge pravce za odlazak u partizane. Stoga je Ante Maštrović Nino odlučio da prvu skupinu mladih dragovoljaca iz ninske općine odvede na vodičko-šibenski teren. Pozvao je k sebi vodiča Ivicu Uzelca iz Radovina, koji im je do tada bio pouzdana veza, i naredio mu da uspostavi bilo kakav kontakt sa Zemunikom preko kojega je namjeravao odvesti ovu grupu skojevaca u pravcu Galovca, Biograda, Vodica i Šibenika. *“U čitavom tom košmaru kada se ni naši drugovi nisu više snalazili i nisu vidjeli izlaz”* – piše Nino Maštrović – *“a mi smo punih dvadeset dana bili prepušteni sami sebi, ovaj naš odbornik napokon se sjetio da ima nekoga poznatog u Zemuniku Donjem, zaselku Smrdelji, te da bi preko njega mogao uspostaviti vezu s Galovcem, u pravcu Biograda n/M i Vodica, odnosno šibenskog terena. Tamo sam sada, pod novonastalim okolnostima, namjeravao odvest grupu.”*⁷³

Par dana prije nego što su krenuli, neposredno nakon blagdana sv. Mihovila koji se posebice slavi i štuje u Vrsima, dakle oko 1. listopada 1942., ovoj skupini dragovoljno se pridružio i jedan omladinac iz Vrsi. Bio je to Ive Predovan (1921.–1943.) pok. Šime Lugarova, koji je do tada radio u Zadru i tamo se upoznao s organizacijom i idejama radničkog pokreta. Kao iskren hrvatski domoljub, seljačkog podrijetla iz vrijedne i ugledne obitelji, on nije podnosio talijansku fašističku vlast, stoga se uoči Sv. Mihovila 29. rujna 1942. vraća iz Zadra u Vrsi, stupa u vezu s prvom skupinom ninskih skojevaca i naknadno im se pridružuje istočno od Duševića mlina. Sada ih je u grupi ukupno bilo sedmero, pet mladića i dvije djevojke, a tu je bio i osmi član, vodič Ivica Uzelac iz Radovina. Osim Ante Maštrovića, koji je imao kratko partizansko iskustvo stečeno u SDPO, bili su to sve mladi i neiskusni ljudi, naoružani pokojim starim pištoljem i dvjema ručnim bombama. Najmlađa među njima bila je Ida Maštrović koja još nije imala ni petnaest godina. Prvi partizan iz Vrsi – Ive Predovan – stigavši pod vodstvom Gojka i Nina Maštrovića od Duševića mlina na vodičko-šibenski teren, uključio se u Primorsku četu Drage Živkovića. O njegovim ratnim podvizima ne znamo ništa pobliže, ali prema svjedočenju njegova mlađeg brata Jose Predovana Živog, koji je neposredno nakon rata tražio grob svoga brata i razgovarao s nekim njegovim preživjelim suborcima, znamo da se hrabro borio protiv mrskih mu Talijana i poginuo na Biokovu prije pada Italije 1943.

Jedne noći početkom listopada prva partizanska vrško-ninska skupina krenula je pod vodstvom vodiča Ivica Uzelca, oprezno zaobišla Poličnik i došla u Smrdelj. Tu ih je napustio Uzelac koji se vratio kući, a prihvatio Mirko Šestan iz Zemunika Donjeg i smjestio u jednu obližnju šumicu. Usput im je ispričao kako je stradao njegov brat Roko i još petorica Zemuničana, te kako su od tada svi članovi njegove obitelji, cijela kuća, a osobito on i brat mu Miško, pod stalnom prismotrom neprijateljskih doušnika. Šestan je isti dan stupio u vezu s grupom skojevaca Bare Burčula iz Galovca, ali ih ovi noću nisu uspjeli pronaći. Stoga je vrško-ninska skupina ostala u šumi kod Zemunika još tri dana i umalo nije bila uhvaćena u jednoj raciji. Nakon toga, četvrte noći, uputili su se sami

⁷³ ISTO, str. 65.

preko polja u pravcu Crkvenog gaja blizu Galovca, o kojem je ranije govorio i kamo ih je vodio Ive Predovan Lugarov. Tek sutradan ujutro uspostavili su vezu i stigli u Galovac, u kuću Bare Burčula, predratnog člana KP, koja se nalazila na sjeverozapadnoj strani sela. Tu su se odmorili, oprali i nahranili, a kada je pao mrak, krenuli su u pratnji Bare, Šime i Ljubana Burčula u pravcu Sv. Filipa i Jakova i stigli do Brkića Stanova, gdje ih je preuzela nova veza i pavela u pravcu Modrava u prvi partzanski logor. Evo kako se toga prisjeća Ante Maštrović Nino.⁷⁴

“Bio je to već teren koji su Talijani teško mogli kontrolirati, a partizanske jedinice i pojedinci stalno su krstarili unaokolo. Biogradski vod operirao je na području iza Biograda n/M i Pakoštana prema Dragama kroz tzv. Modrave, na relativno uskom moreuzu između Vranskog jezera i morske obale. To je područje krševito, puno ograda, zidina, pošumljeno maslinama, smrekom, smokvama i svakojakim mediteranskim raslinjem. Radi toga, a i s obzirom na povoljno raspoloženje naroda, bilo je pogodno za partizanske akcije. Tamo gdje je završavalo operativno područje voda, počinjalo je operativno područje partizanske Primorske čete, formirane u lipnju 1942., pod komandom Drage Živkovića. Četa je ubrzo uspjela nanijeti značajne udarce neprijatelju, tako da je područje od Draga do iza Vodica bilo skoro polu oslobođeni teritorij kuda smo se mogli kretati i po danu. Za nas je to bio doživljaj jer smo prije toga danima bili prisiljeni ići samo po noći i živjeti u strogoj ilegalnosti. Na ovom području osjetili smo se relativno slobodnima, a moja grupa je vidjela koliko su partizani blizu našeg područja i da se u partizanima može biti i na obali.

Bili smo jako umorni i jedva smo se kretali kada smo u toku dana došli negdje u Modrave, u prvi partizanski logor. To su bili dijelovi čete najistureniji u pravcu Biograda. Bili smo sretni da smo napokon stigli među partizane. Tu smo ostali da se odmorimo i prenoćimo, a sutradan smo krenuli dalje prema vodičkom terenu gdje se nalazio štab čete. Javili smo se Dragi Živkoviću i saopćili mu cilj našeg dolaska. Rekao sam i da bi mi većina drugova i drugarica dobrodošla kao ilegalni politički radnici na području ninske općine, jer da mi nemamo dovoljno političkih kadrova, a teren je velik, ali da zasada nismo u mogućnosti da se svi zadržavamo.”⁷⁵

Stigavši sretno na vodičko-šibenski teren, u Primorskoj četi Drage Živkovića ostali su Ive Predovan, Vjeko Bajlo, Gojko Maštrović i Tonći Bajlo, a s Antom Maštrovićem na teren ninske općine ponovno se vratila Dragica Miletić, koja je imala 16 godina, i Ida Maštrović, koja je imala svega 14 godina. One su dobile zadaću da po povratku u rodni kraj propagiraju opće ciljeve NOB-a i rade prvenstveno sa ženskom mladeži na osnivanju prvih odbora AFŽ-a,⁷⁶ dok je Nino Maštrović trebao više raditi na formiranju prvih ilegalnih NOO-a, simpatizerskih grupa KP i NOP-a, odbora SMG-a,⁷⁷

⁷⁴ ISTO, str. 65–67.

⁷⁵ ISTO, str. 68, 69.

⁷⁶ AFŽ – Antifašistička fronta žena.

⁷⁷ SMG – Savez mlade generacije.

USAOH-a⁷⁸ i mjesnih aktiva SKOJ-a. Sve su to bile važne zadaće za daljnji rad i razvoj antifašističkog pokreta otpora u ninskom kraju. Prije povratka Ante Maštrović Nino sastao se na vodičkom terenu sa sekretarom OK KPH za sjevernu Dalmaciju Marijanom Žuvićem Karlom i izvijestio ga o stanju i prilikama na području općine Nin. Tom prigodom dobio je podrobnije upute za daljnji rad i dosta tiskanoga promidžbenog materijala. Obećano mu je da će uskoro teren ninske općine posjetiti iskusniji politički djelatnici KP koji će mu na licu mjesta pomoći u radu, a posebice oko osnivanja NOO-a i formiranja nove vlasti.⁷⁹

Prema tome, nakon Ante Maštrovića Nina koji je u partizane pošao iz Šibenika u proljeće 1942., prvi partizan iz općine Nin bio je Ive Matešić iz Ninskih Stanova. On u partizane polazi 31. svibnja godine 1942., dok prva veća skupina ninskih skojevaca – Gojko Maštrović, Tonči Bajlo, Dragica Miletić, Vjeko Bajlo i Ida Maštrović, a njima će se uskoro pridružiti i omladinac Ive Predovan iz Vrsi – kreće 14. rujna 1942. Dakle, prvi partizan iz Vrsi bio je Ive Predovan pok. Šime Lugarova koji, po kazivanju njegova brata Jose Predovana, polazi u partizane i aktivno se uključuje u antifašistički pokret otpora 1. listopada 1942.

UBOJSTVO MILANA BOŽIĆA I KRŠE MARAŠA

Od okupiranih i anektiranih dijelova dalmatinskoga teritorija Talijani su odmah formirali posebnu talijansku pokrajinu Dalmaciju. Na njezinom čelu nalazio se guverner koji je imao sjedište u Zadru, glavnom gradu pokrajine, a upravu su nazvali Guvernerat za Dalmaciju. Guverner Dalmacije bio je najprije Giuseppe Bastianini, a od veljače 1943. Francesco Giunta. Cijela pokrajina bila je podijeljena na Kotorsku, Splitsku i Zadarsku prefekturu na čelu s prefektima. Ninska općina, koja je okupirana 12. travnja 1941., nalazila se u sastavu Zadarske prefekture. Na čelu te prefekture najprije je bio prefekt Vezio Orazio, a zatim general Gaspero Barbera. Odmah nakon talijanske okupacije zadarskog zaleđa Talijani su u općini Nin nasilno smijenili staru vlast HSS-a i putem komesarijata uspostavili svoju novu, fašističku. Za prvog civilnog komesara općine (*Comune di Nona*) postavili su 14. travnja 1941. Edoarda Mayera.⁸⁰ Njega je na toj funkciji uskoro naslijedio dr. Carmelo Bandieramonte, a ovog opet Giuseppe Brunialti i drugi. Sve su to bili stari i okorjeli fašisti, koji su veoma lukavo provodili talijansku politiku osvajanja i odnarođivanja domaćega hrvatskog pučanstva.⁸¹ Tom cilju trebala je

⁷⁸ USAOH – Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske.

⁷⁹ A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, objavljena u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 72.

⁸⁰ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941–1945*, zbornik dokumenata, knjiga 1, 1941. godina, IHRPD Split, 1981., dok. br. 188 (Spisak kotarskih i općinskih civilnih komesara na dan 6. srpnja 1941. postavljenih na anektiranom području Dalmacije i teritoriju koji je pripadao NDH), str. 476.

⁸¹ V. URANIJA, Nin u Narodnooslobodilačkoj borbi, *Radovi IJAZUZd*, sv. XVI–XVII, Zadar, 1969., str. 237.

poslužiti i smjena većine nepoćudnih glavara po selima ninskog kraja, koji su trebali služiti kao spona između naroda i novouspostavljene talijanske fašističke vlast.

Nekoliko dana nakon okupacije sela u Vrsi su, po naređenju komesara općine Nin Edoarda Mayera, došli talijanski karabinjeri i smijenili staru seosku upravu na čelu s Markom Marašom Šordovim, pripadnikom nepoćudnog Mačekova HSS-a. Nakon toga obilazili su selo i upražnjeno mjesto glavara ili “capovilla”, kako su ga sami zvali, nudili nekolicini uglednijih Vršana, ali su svi oni, redom, ponudenu funkciju odbili. Nekoliko dana poslije okupacije, točnije koncem travnja 1941., mjesto glavara sela ponudili su Milanu Božiću pok. Jakova, koji ga odmah objeručke prihvaća. On je do tada radio u Zadru kod poznatog trgovca i veleposjednika Strmića, gdje je naučio talijanski jezik i, za svoju nesreću i nesreću svoje obitelji, približio se talijanskim vlastima s kojima je kao novopostavljeni glavar sela, htio ili ne, morao pobjeći surađivati. Osim toga, dijelio je talijansku aprovizaciju gladnom narodu u Vrsima i oko sebe okupljao ljude protalijansko-iredentističke političke orijentacije, što su mu mnogi teško zamjerali i na što su ga upozoravali, a osobito oni koji su već bili uključeni u partizanski oružani antifašistički pokret otpora.

Vrhunac svega, svakako, bila je prijava ilegalnog terenskoga djelatnika i partizana Ante Maštrovića Nina talijanskim vlastima u Ninu. Tu prijavu izvršio je glavar sela Milan Božić u prvoj polovici rujna 1942., ali na poticaj lugara Šime Vukića Šimara, koji je prethodno otkrio Maštrovića u “kućerici” vinograda Jose Božića Kovača, na Smiljnama. Ante Maštrović Nino spasio se bijegom u Stojiće, a grupa skojevaca odlaskom u partizane, ali su istaknutiji članovi obitelji onih koji su s Ninom bili u kontaktu, odmah bili uhićeni, mučeni, osuđeni i internirani po talijanskim logorima i zatvorima. Kuća Maštrovića u Ninu kasnije je spaljena kao leglo partizanštine, a najteže je prošao Rafael Božić koji je u Zadru od Talijana bio osuđen na sedam godina strogog zatvora.⁸² Tom prigodom bili su također zatvoreni u Zadru njegov brat Bore i stari otac Joso Božić Kovač.

Taj događaj, koji su ilegalci na sastanku u kući predsjednika Mjesnog NOO-a Ivica Uzelca u Radovinu ocijenili kao izdaju i odlučili kazniti, imao je teške posljedice za glavara sela Vrsi Milana Božića i, nažalost, neke članove njegove obitelji (suprugu Ljubu i sinovca Ivana Božića Bečara) koji su posve nepotrebno ubijeni u svojoj kući u noći 11. studenoga 1942. godine, oko 22 sata navečer. Bila je to brza i jednostrana partizanska osveta, bez ikakvog suda i suđenja, u kojoj je stradao Milan Božić, ali i dvoje nevinih ljudi. Da ne bi prepričavali tekst Ante Maštrovića Nina, jednog od sudionika u tom nemilom događaju, o kojem se u Vrsima ponekad i danas priča, navest ćemo ga onako kako stoji u originalu. On u svojoj *Biografiji*, pod posebnim podnaslovom “*Kazna za, izdaju*” doslovce piše:

⁸² ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: Prilog historiji NOB za selo Vrsi, str. 1–10. Autor navedenog dokumenta, koji nije dovršen, datiran i potpisan je R. Božić, op. M. D. Opširnije o tom događaju, o kojem smo već pisali, može se vidjeti iz pera A. Maštrovića Nina u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 57–69.

“Sve to, međutim, zahtijevalo je od nas više napora i obaveza, jer nije se moglo svuda stići na vrijeme. Naročito nas je zabrinjavala aktivnost neprijatelja raznih boja u Poličniku, Visočanima i Murvici gdje sve do kraja 1942. nismo uspjeli doći. Radi toga sam u studenom zatražio od Okružnog komiteta KPH za sjevernu Dalmaciju da se za pomoć u političkom radu vrate iz jedinica braća Tonći i Vjeko Bajlo i brat mi Gojko Maštrović Crni. Imao sam u vidu da treba ojačati općinsko rukovodstvo SKOJ-a i formirati Općinski odbor USAOH-a. S omladinskom organizacijom trebalo je posebno raditi jer su uvjeti bili vrlo povoljni. Također, bio je potreban netko tko bi bio zadužen za redovno i sigurno održavanje sve brojnijih ilegalnih veza ne samo preko Zemunika za Biograd n/M nego i u pravcu otoka, Velebitskog podgorja i otoka Paga. A trebalo je, konačno, nekoga zadužiti i za organizaciju obavještajne mreže, jer smo npr. među karabinjerima imali niz naših ljudi koji su bili bivši žandari i sada su s nama surađivali i davali nam dragocjene informacije. To sve trebalo je objediniti na općinskom nivou i ujedno povezati s kotarskim političkim rukovodstvom Biograda n/M.

U tom smislu OK KPH za sjevernu Dalmaciju najprije je u studenom, kao privremenu pomoć, uputio sekretara OK SKOJ-a za sjevernu Dalmaciju druga Danu Berovića, a nakon toga, jedan za drugim stizali su Vjeko Bajlo, Gojko Maštrović Crni i Tonći Bajlo Oprez. Sad su bili povoljni politički uvjeti za rad više ilegalaca.

S Berovićem sam se našao u Radovinu. On je, u međuvremenu, već bio prešao sredinom područja općine – preko Ninskih Stanova došao u Vrsi, a odatle preko Krneze i Podvršja k meni u Radovin. Sastali smo se u kući predsjednika seoskog Odbora Ivica Uzelca. Upoznao sam ga s postojećom političkom situacijom i s potrebom intenzivnijeg rada, u što se i on sam imao prilike djelomično uvjeriti. Tada smo odlučili da zajednički izvršimo akciju na špijune u Vrsima, koji su izdali mene, odnosno porodicu Rafe Božića i time bili krivi za hapšenje i odvođenje u logor trojice Božića, a da ne govorim o hapšenju i maltretiranju Babaca, odvođenje u logor Nikole Miletića, Miška Bajla i Joke Mazje. Radilo se o tipičnom primjeru izdaje i služenja neprijatelju što je trebalo primjereno kazniti.

Trebalo je da s nama u akciju pođe i mlađi brat Ivica Uzelca, Pere, koji je inače bio borben i imao je vojničku pušku, (20)⁸³ međutim putem prema Vrsima odustali smo. Vrsi su prilično udaljene od Radovina i teško da bismo akciju izvršili iste noći po dolasku, a nakon čega bi on mogao odmah natrag.

Tako smo samo nas dvojica stigli noću u Vrsi. Javili smo se Krsti Predovanu, uglednom mještaninu koji je inače vodio mlin na Miljašić jaruzi u Ninu. Njega sam dobro poznao još od prije rata, a tokom vremena postupno sam dolazio do zaključka o njegovom antifašističkom stavu, što mi se iz kontakata s vrškim aktivistima sve više

⁸³ (20) U međuvremenu sam i sam uspio nabaviti vojničku pušku stare Jugoslavije u Privlaci. Dao mi ju je Matulo. Puška se nije mogla zakočiti, pa sam uvijek morao posebno paziti ako bi metak bio u cijevi da slučajno ne opali. Kasnije sam nabavio više vojničkih pušaka od kojih su neke bile vrlo dobro sačuvane. Sve što je bilo višaka davali smo omladini koja je dobrovoljno odlazila u partizane. Ova bilješka (20) stoji u originalu rukopisa i napisao ju je A. Maštrović Nino.

potvrđivalo. Konačno, on je davao pomoć i bio je voljan primiti ilegalce u kuću. Osobno je važio za otvorenog i poštenog čovjeka. Karabinjeri su ga povremeno zlostavljali i sumnjičili za neke antitalijanske i antifašističke akte, koje smo u stvari mi činili.

Premda mu nije bilo lako jer je imao petero djece, Krste nas je primio i smjestio u dvorišnu zgradu gdje smo prenoćili i ostali čitav slijedeći dan. Za nas je znao samo njegov daljnji rođak Pere Predovan, stolar i mali trgovac duhanom te raznim sitnicama, koji je također bio suradnik NOP-a. Kod njega smo se detaljno raspitali o stanju u selu i pojedincima koji najviše surađuju s Talijanima. Doznali smo da su seoski glavar Milan Božić, njegov nećak “Bećar”, lugar Šime Vukić Šimaro, te neki Miro⁸⁴... i njegova mater, najveći ne samo simpatizeri nego i aktivni pomagači Talijana, u stvari njihovi špijuni. Nama je ipak bilo jasno da su Božić, glavar sela, i Šimaro, lugar, najopasniji, a posebno da su krivci s obzirom na već izvršenu otvorenu izdaju te jeseni. Nismo imali izbora nego da ih drastično kaznimo kako bi se vidjelo kako partizani ne praštaju olako izdajcima i da se time ujedno stavi do znanja svim ostalim pomagačima, suradnicima okupatora da se što prije ostave ‘čorava posla’. Posebno nam je bilo stalo do toga da uplašimo sve seoske glavare (koji su zapravo bili produžena ruka talijanske općine, odnosno njihove vlasti u selima).

O našoj namjeri smo šutjeli, međutim Krste je ipak nešto posumnjao i molio nas da u tom smislu ne činimo ništa jer se bojao da bi, radi toga, sumnja mogla pasti na njega. Tokom dana pričali smo o ratu, o političkim i vojnim prilikama u svijetu, o prilikama u selu i na ninskom području. On je simpatizirao angloamerikance i bio uvjeren u pobjedu Saveznika, odnosno NOP-a u Jugoslaviji. Za nas je bilo važno da se on, kao ugledan čovjek čitavog tog kraja, svrstao u front protiv okupatora i njegovih pomagača.

Jedva smo dočekali da padne mrak. Bilo nam je dosta skrivanja u polumraku prizemnice. Oprostili smo se od domaćina. O našim namjerama ništa nas nije pitao niti smo išta spominjali. Oprezno, s revolverima u rukama, pošli smo prema centru sela. Bilo je oblačno i mračno, a mi nismo točno znali koje su kuće izdajnika. Kako su ulice bile puste, jer svi su već bili u kućama, namjeravali smo dići kojeg mještanina da nas odvede do jedne od njih. No, imali smo sreću, pa smo se namjerali na jednog mladića koji je, prebacivši kaput preko glave, valjda išao kući. Preplašio se kad je vidio da smo naoružani, ali nas je odveo do kuće Mira i njegove matere.

Zakucali smo na vrata i zatražili da otvore. Oni su, misleći da je netko od antikomunističke bande, odmah otvorili i mi smo ušli. Vidjeli smo ih oboje. Bili su obučeni. Na zidu prostorije visjele su dvije velike slike, Mussolinija i talijanskog kralja, a između njih talijanska zastava. Pitali su što hoćemo. Žena je bila naročito bezobrazna i drska te je stala vikati i derati se, vjerojatno s namjerom da čuju susjedi ili tko zna tko i da se izazove neka uzbuna ne bi li se izvukli. Rekli smo im tko smo i to da su oni suradnici neprijatelja i da nas moraju odvesti do Šimara i Božića, pa ćemo ih pustiti.

⁸⁴ Miro Vukić Kusin, op. M. D.

Pobacali smo slike i zastavu na pod, zgazili i uništili kundacima. Vidjeli su da se ne šalimo i da se ne bojimo njihovih zaštitnika, pa su snizili glasove čekajući sudbinu.

Prvo smo krenuli prema kući lugara Šimara. Mirova mater ga je zazvala i ovaj se javio i pitao što je. Ona mu je nešto odgovorila, međutim, on je, znajući odakle može doći opasnost, bio na oprezu. Pogledao je kroz prozor i vidio nas dvojicu naoružane. Zalelekao je i tražio pomoć, ali se brzo povukao i, kako smo kasnije utvrdili, bos i u hlačama, skočio s prozora na drugu stranu, u kamenjar i utekao.

Budući da nam nisu htjeli otvoriti, Berović je udarcem kundaka svoje 'Zbrojovke'⁸⁵ (teške sigurno šest-sedam kilograma) pokušao razbiti vrata, ali je pri tom zaboravio da je u cijevi metak i da puška nije zakočena. I, odjednom, meni, koji centimetar iznad glave, bljesnu plamen, a na uši prasak. On se trgnuo: 'Ekonome, jesi živ'? Kraj mene je ajmekala Mirova mater, a iznutra Šimarova žena i djeca. Tada su se vrata otvorila i Berović je upao da nađe Šimara, ali je ovaj pravovremeno odmaglio. Bilo nam je jasno da smo pogriješili što jedan od nas nije otišao s druge strane kuće. To nam je bilo i iskustvo.

Ono dvoje s nama umirili su se, postali tihi i poslušni. Sad smo zatražili da nas odvedu do glavara Božića. Pred vratima dvorišta dogovorili smo se da Berović pođe na kat, na terasu gdje je ovaj spavao, a žena je trebala opet da zovne jer da joj nešto treba. Ostao sam u dvorištu pazeći da Božić ne bi učinio istu stvar kao Šimaro. Žena je nekoliko puta pozivala dok joj se konačno nije odazvao, ali nije htio otvoriti. Sigurno mu je bio sumnjiv onaj nehotični pucanj i pojačan lavež pasa u selu. Berović je pokušao ramenom na vrata i glasno zatražio da mu otvori. Božić je na to pokušao na suprotnu stranu, prema meni, ali sam ja zapucao i on se odmah povukao s prozora. Onda su on i žena mu stali na vrata kako Berović ne bi provalio, a kad je ovaj to osjetio, zapucao je kroz vrata i, nakon toga, kundakom provalio. Na podu je ležao mrtav Božić, a na krevetu je sjedila teže ranjena njegova žena. Nju zaista nismo imali namjeru povrijediti, ali krivnjom njezina muža, to se moralo dogoditi.

Berović se potom povukao niz stepenice, kad, vjerojatno iz sobe prizemno, naglo izađe čovjek. Berović ga je zapitao da li je on Bećar i, kad je dobio potvrđan odgovor, ustrijelio ga.⁸⁶

Time je partizanska i narodnooslobodilačka pravda bila zadovoljena. Izdajice su bile kažnjene najtežom kaznom.

Dok je još trajala pucnjava, u istoj ulici na jednom prozoru netko je vikao 'Aiuto! Aiuto'. Kasnije su nam ono dvoje rekli da je to bio učitelj Talijan kojeg su doveli iz Italije da drži nastavu na talijanskom.

Miru i njegovoj materi rekli smo neka dobro zapamte što su vidjeli jer da se tako kažnjavaju izdajice svoga naroda, a mogu i oni biti ako nastave raditi za okupatora.

⁸⁵ Zbrojovka – vrsta puškomitraljeza čehoslovačkog podrijetla.

⁸⁶ Božić Milan, njegova supruga Ljuba i sinovac mu Ive Božić Bećar ubijeni su 11. studenoga 1942. godine, oko 22 sata, op. M. D.

Rekli smo im i da mnogo znamo o njima, ali da, na njihovu sreću, još nitko iz sela nije nastradao. I da mogu ići. Oni nam nikako nisu vjerovali, pa smo svaki opalili po hitac u zrak. Onda su potrčali i više ih nikad nismo vidjeli.

Krenuli smo prema Stanovima i, preko napola srušenog mosta Miljašić jaruge, u gluho doba noći stigli na vrata Tome Glavana. Bez riječi su nas primili u kuću. Nismo im krili odakle dolazimo i što se dogodilo. Predložili smo da Mara, njegova žena, ujutro ode u Vrsi (rodbini) i da vidi reakciju Vršana i karabinjera. Tako je i bilo. Kad se vratila, saznali smo da su Božić i Bečar mrtvi, a nažalost i žena. Ljudi s kojima je razgovarala odobravali su ovaj čin jer, govorili su, Milan je bio stvarni suradnik okupatora, a i loš čovjek. Bečar također. Žale ženu i djecu, ali pretpostavljaju da je to nesretan stjecaj okolnosti. Iz Nina su došli karabinjeri, a s njima i liječnik.

Cilj je bio postignut. Izdaju je trebalo odmah u početku drastično kazniti, ali, kao što će kasnije razvoj događaja pokazati, svejedno je ostalo pojedinaca koji su i dalje špijunirali za okupatora, a bilo je čak i nekih naših suradnika koji su se kasnije pokolebali i stupili u otvorenu službu okupatora. Međutim, u ovom momentu naša akcija značajno je odjeknula na čitavom području općine, pa i dalje, tako da su se mnogi kolebljivci trgnuli, a većina seoskih glavara tražila je puta i načina da stupi u vezu s narodnooslobodilačkim pokretom i da pomogne na bilo koji način, kako ne bi na sebe privukli mržnju organiziranog naroda.”⁸⁷

Osim ubojstva glavara sela Milana Božića, njegove supruge Ljube Božić i sinovca Ive Božića Bečara u Vrsima je tijekom Drugoga svjetskog rata bilo još ubojstava koje su, naravno, bez ikakvog suda i suđenja, izvršili na svoju ruku partizani “terenci” i njihovi domaći pomagači i suradnici. Jedan od takvih slučajeva je i ubojstvo Krste Krše Maraša Pavinog. On je ubijen, navodno pod sumnjom da je švercer i sitni talijanski doušnik, sredinom kolovoza 1943. kod Vurnaže, sjeverno od bivše ninske Tvornice cigle (Ciglane). Njegovu likvidaciju pripremila je i izvršila organizacija SKOJ-a u Vrsima. Neposredni izvršitelj tog ubojstva, prema pismenom izvješću Jose Predovana Zeca, bio je jedan “terenac” iz Sukošana.⁸⁸ Međutim, po izvješću Ive Božića Šeje Markusnovog, zvanog Komunisti i prema mišljenju većine vrških sudionika NOP-a to je navodno bio Nikola Predovan Zrno sa svojom skupinom radikalnih skojevaca, koji će i kasnije dugo u selu vršiti nasilje i teror nad narodom te držati onu udbaško-jugoslavensku, prosrpsku i sovjetsko-staljinističku stranu.⁸⁹

O takvim i sličnim slučajevima likvidacije ljudi na vrškom području – koja su se najčešće događala tajnovito, u mraku, pod okriljem noći i bez svjedoka – teško je danas

⁸⁷ A. MAŠTROVIĆ NINO-EKONOM, Biografija, I. dio, rukopis, str. 66–70. Ovaj rukopis, kojeg sam tiskao u cijelosti u knjizi; M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju ...*, dobio sam na korištenje od Maštrovićeve supruge Rajne i kćerke Zore, na čemu im i ovom prilikom najsrdačnije zahvaljujem.

⁸⁸ M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 263.

⁸⁹ ISTO, str. 263; ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok: Podaci od Ive Božića, str. 1–6.

opširnije i pouzdanije govoriti jer pisanih tragova uglavnom nema, osim u vrlo rijetkim slučajevima kada se o tome hvale i pišu njihovi glavni počinitelji. Pojedinci koji su sudjelovali u mnogim ubojstvima i drugim oblicima likvidacija, iz razumljivih razloga o tome nisu javno govorili i pisali i danas ih uglavnom nema među živima, a ako su još poneki i živi onda zbog straha o svemu šute kao zaliveni. U selu se među starijom generacijom Vršana, onom ratnom, stalno pričalo i još danas priča o bacanju “narodnih neprijatelja” i drugih sumnjivih osoba u jamu Golubinku na Golom brigu, blizu izvorišta pitke vode Vrulje, što su tijekom Drugoga svjetskog rata činili partizani-terenci i njihovi suradnici, a spominjala se i Dračevka. Znalo se i zna se tko je sve to činio i u čijim kućama su ti nesretnici bili mučeni i zatvarani, otkud su odvođeni na stratišta, ali o tome pisane dokumentacije nema pa ne možemo pouzdano kazati nešto više, a živi sudionici o tome ne žele govoriti. Doduše, Pere Predovan, koji je tada bio član Mjesnog NOO Vrsi, a Odbor je sve znao i o svemu odlučivao, u svom pismenom izvješću priznaje kako je tada “bilo likvidacija nekih izdajnika koji su dovedeni na naš teren,” ali ne kaže tko su oni, koliko ih je bilo te tko je, kada i po čijem naređenju vršio ubojstva i likvidacije.⁹⁰ Da je sve to točno potvrdu nalazimo i u općepoznatoj činjenici što je krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 20. stoljeća zadarsko poduzeće Mesopromet – kojem je dugogodišnji direktor bio bivši “terenac” i jedan od lokalnih partizanskih zapovjednika Šime Miočić Mimina, nekadašnji komandant 1. bataljuna Zadarskog partizanskog odreda – nekoliko mjeseci bacao životinjske kosti iz klaonice svoje firme u jamu Golubinku kod Vrulje kako bi se prikriji pravi tragovi zlodjela. S bacanjem kostiju u Golubinku prestalo se tek nakon višestrukih intervencija i oštrih prosvjeda mještana sela Vrsi kod tadašnjih općinskih vlasti u Zadru, kada se shvatilo da se time onečišćuje i zagađuje izvorište pitke vode na Vrulji. To izvorište, iako se voda na ušću djelomice miješa s morem pa je dosta slana, danas je posebnim crpkama uključeno u sustav ninskog i zadarskog vodovoda te služi za svakodnevnu uporabu i piće.

INTERNACIJA I STRIJELJANJE MJESNOG PRVAKA HSS-A MARKA VELČIĆA

Prve ozbiljnije akcije partizana, njihovih simpatizera i “terenaca” odnosno sudionika antifašističkog pokreta otpora krajem 1942. i početkom 1943. na području općine Nin – kao što je, primjerice, bilo ubojstvo glavara sela Vrsi Milana Božića i članova njegove uže obitelji, pokušaj likvidacije Šime Vukića Šimara i Mira Vukića Kusinog, odlazak pojedinaca i prve skupine mladeži u partizane, sjeća telefonskih stupova, likvidacija Ive Latkovića u Petračanima i Krše Maraša u Vrsima, ubojstvo glavara sela Ražanca Jose Miletića i Marije Marice Oštrić u Poličniku te pokušaj ubojstva talijanskog doušnika Jakova Stulića u Ninu – imale su višestruke posljedice po pučanstvo ninskog kraja. Te i slične akcije dovele su, među ostalim, do zaoštavanja i

⁹⁰ I autoru ovog rada o tome su često pričali pok. Gojko i Slavko Predovan koji su mnogo toga znali iz prve ruke, ali nikada nisu htjeli točno navesti određene osobe, vrijeme te imena i prezimena bačenih u jamu Golubinku; HAZUZd, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: Podaci o ratu i revoluciji u Vrsima, str.11, podatke dao Pere Predovan, u Vrsima, 19. VIII. 1983.

bitnog pogoršanja odnosa između naroda i talijanske okupacijske vlasti, a ubrzo su uslijedila brojna uhićenja, progoni, mučenja, internacije, suđenja, odvođenja u fašističke zatvore i logore, te strijeljanja uglednijih pojedinaca kao taoca za odmazdu na području ninske općine. Gotovo da u to vrijeme nije bilo ni jednog sela u općini Nin iz kojeg nije bio uzet za taoca bar jedan ugledniji mještаниn, osobito iz partizanskih obitelji. Talijani su na taj način pokušavali onemogućiti partizanski antifašistički pokret otpora na terenu te zaplašiti i spriječiti odlazak mlađih ljudi u partizane.⁹¹

Iz Vrsi je zbog sudjelovanja u antifašističkom pokretu otpora najprije bio uhićen i u rujnu 1942. u Zadru osuđen na sedam godina zatvora Rafael Božić te otpremljen na izdržavanje kazne u logore u Italiju; dok je njegov otac Joso bio zatvoren i interniran u logor na Molatu, a brat Bore gotovo do smrti mučen i pretučen u talijanskom zatvoru u Zadru i nakon šest mjeseci teško bolestan izbačen na ulicu da “crkne kao pas”. Nešto poslije internirano je u logor na Molatu više uglednijih ljudi iz Nina, Vrsi, Ražanca, Poličnika i drugih mjesta ninske općine, među kojima treba posebice spomenuti Marka Velčića, Srećka Maštrovića, Šimu Tabara i Luku Šarića. Neki od njih su strijeljani za odmazdu kao taoci, neki su iz Molata bili otpremljeni na izdržavanje kazne u logore u Italiju, a većina ih se nakon kapitulacije fašističke Italije uspjela vratiti svojim kućama.⁹²

Krajem 1942. bio je tako uhićen i od strane karabinjera odveden i interniran u logor na Molatu Marko Velčić (1897.–1943.) pok. Ivana, dugogodišnji predsjednik Mjesne organizacije HSS-a i upravitelj pošte u Vrsima, nedvojbeno jedan od najvažnijih i najuglednijih ljudi toga mjesta između dva svjetska rata. Budući da je kao stari radićevac i disciplinirani član svoje stranke otvoreno slijedio politiku Vladka Mačeka te kao takav nije aktivno sudjelovao u partizanskom pokretu otpora, njega su Talijani uhitili i bez posebnog razloga odredili za taoca, kojeg je trebalo strijeljati za odmazdu u slučaju da se nešto dogodi na području općine Nin. Na njegovu veliku nesreću partizani-terenci-ilegalci ubili su 2. srpnja 1943. talijansku suradnicu Mariju Oštrić u Poličniku; selu koje se tada nalazilo u sastavu općine Nin, iako su u to mjesto vrlo rijetko navraćali “terenci” jer je ono bilo poznato kao neprijateljsko i ustaško uporište. Prema kazivanju starog Luke Marinovića, rođenog u Poličniku 1914., Marija je u središtu sela držala gostionicu i dijelila talijansku aprovizaciju, a bila je i doušnica Talijana te je upravo zbog toga i likvidirana od strane partizana.⁹³ Ubili su je jedne noći početkom srpnja 1943. Petar Zečević, Marko Buljat i Branko Kosović.

Evo što je o njoj i njezinoj suradnji s Talijanima izjavio Anti Maštroviću Ninu jedan od glavnih organizatora antifašističkog pokreta otpora u Poličniku Silvestro

⁹¹ *Upisnik mrtvih župe Poličnik* od 1. I. 1940., knj. br. VI, str. 18; M. DIKLJIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 79–84, 91–93, 98–100, 179, 216, 256, 263, 269, 281, 287.

⁹² M. DIKLJIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 63, 256, 274, 275.

⁹³ Izjava Luke Marinovića u Poličniku, 20. V. 2005; *Upisnik mrtvih župe Poličnik* od 1. I. 1940., knj. br. VI, str. 18.

Kovačević, zvan Lijo. “Oštrić Marica rodом iz Poličnika koja je imala kuću i imanje u selu vodila je za Talijane fašističku organizaciju. Držala je ‘Dopolavoro’ u svojoj krčmi koju je osnovala po okupaciji, ali je privlačila seljake, kvarila ih i potkupljivala putem krčme. Tko nije bio upisan u ‘Dopolavoro’ nije imao nikakva prava ...

Preko Marice Oštrić i Stanka Maršana počela je organizacija antikomunističke bande, možda već krajem maja 1942. g. Seljacima su davali duplu ‘aprovizaciju’ i druge privilegije. Odmah su dobili talijanske puške i talijanske uniforme obojene u kafenu boju. Imali su crvenu ličku kapu na kojoj je bila limena mrtvačka glava s dva noža. ... Nakon polaganja zakletve i potpisivanja obveze u Zadru, odmah su dobili oružje i uniforme, talijanske puške, po 2 bombe, talijanski nož /vojni/ i crvenkapu s kitom /lička kapa/ sa mrtvačkom glavom na kapi koja je imala dva noža u ustima. ... Njihove familije su dobivale trostruko veću aprovizaciju od redovne, a članovi bande su iz raznih akcija ... i napada donosili opljačkane predmete od partizanskih porodica sa otoka, iz šibenskog kraja, tj. vodičkog i zatonskog terena naročito.

1943. g. – Negdje u lipnju te godine⁹⁴ Petar Zečević, Buljat Marko i Kosović Branko jedne noći su napali oko ponoći i uhvatili Maricu Oštrić i vodili je kod Maršana, ali Maršan nije htio otvoriti nego je bacio nekoliko bombi, a iz puške mu je iz svoje kuće pomogao bandit Barić Joso. Potom su se ova trojica (partizana) sa Oštrićkom povukla u pravcu izlaza iz sela stotinjak metara. Tamo su je streljali. Ona je tada mogla imati oko 50 godina. Bila je pravi talijanski fašist.

Za odmazdu radi Oštrićke fašisti su streljali dvojicu naših iz logora na Molatu – nekog Tabara i Velčića. Ova dvojica su bila streljana pred narodom iza crkvene mise u prostoru pred crkvom, a u leđa su im pucali. Prisutni narod nije odobravao ovo streljanje i izražavao je bojazan.⁹⁵

Dva dana poslije ubojstva Marije Oštrić Talijani su za osvetu iz logora na Molatu doveli u Poličnik na strijeljanje dvojicu talaca koji s njom i njezinim ubojstvom nisu imali nikakve izravne veze, najvjerojatnije je nisu poznavali i za nju nikada nisu ni čuli, ali su bili iz općine Nin. Taoci su bili Marko Velčić iz Vrsi i Šime Tabar iz Ražanca, a za trećeg taoca iz ninske općine bio je određen Srećko Maštrović, ali je on nekoliko dana prije, kako je sam zapisao na jednu ceduljici, iz Molata bio upućen na izdržavanje kazne u Italiju, što mu je spasilo glavu. Prije strijeljanja, kako priča jedan od još živih očevidaca, stari Luka Marinović, karabinjeri su pod prijetnjom smrti okupili gotovo sve stanovnike sela nakon mise kod župne crkve sv. Nikole. Jugoistočno od dvorišnog zida crkve s taocima se oprostio i s Bogom ih pomirio mjesni župnik Poličnika don Frane Kofman. Poslije toga karabinjeri su ih premjestili na suprotnu stranu ulice, postavili uz suhozid od kamena i strijeljali za odmazdu, naočigled stanovnika cijelog sela. Nakon izvršenog zločina talijanski karabinjeri i vojnici su se povukli u Zadar, okupljeni mještani

⁹⁴ Točnije u srpnju godine 1943.

⁹⁵ ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića-Nina, Arhiva NOB – NOP, Zadar – Nin, svež. II, dok.: Razgovor sa Kovačević Silvestrom Lijom dne 8. IX. 80. u Ninu radi NOB-e Poličnik, str. 3–5. Razgovor vodio i podatke prikupio početkom rujna 1980. Ante Maštrović Nino, tekst tipkan pisaćim strojem, a ima ukupno 7 stranica.

se razišli, a mrtva tijela dvojice hrvatskih domoljuba odvezena su starim seljačkim kolima, “karom”, sa stočnom zapregom i pokopana u mjesno groblje u Poličniku. Dakle, Marka Velčića iz Vrsi i Šimu Tabara iz Ražanca, kako stoji u *Upisniku mrtvih župe Poličnik*, strijeljali su za odmazdu talijanski fašisti 4. srpnja 1943. u Poličniku, istočno od župne Crkve, jer su dva dana prije u tom mjestu “nepoznati razbojnici” ubili njihovu doušnicu i pouzdanicu Mariju Oštrić.

Evo dijela jednog talijanskog dokumenta, koji mi je na raspolaganje stavila Ida Maštrović, a govori o tom nemilom događaju. Dokument je potpisao zaderski prefekt general Gaspero Barbera, a u prijevodu glasi: *“Određujem da imenovani Maštrović Srečko pok. Antona i Diklić Marte, rođen u Ninu, 6. 9. 1902., ondje i nastanjen, arijan, katolik, oženjen, ima troje djece, svi militarizirani u pobunjeničke bande kao i on sam, a utvrđeno je da je njihov pomagač i propagator, razmotreno-odlučeno da bude talac /taoc/ za općinu Nin, te ostane u zamjenu za taoce: Velčić Marko Ivanov i Tabar Šime pok. Ante, koji su već streljani u Poličniku, a to za odmazdu radi ubistva Oštrić Marije pok. Marka.”*⁹⁶

NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR VRSI

Prvi narodnooslobodilački odbori po selima ninske općine, tzv. inicijativni odbori u kojima su u početku većinu činili ugledniji i stariji članovi HSS-a, nastaju ilegalno krajem ljeta i početkom jeseni 1942. Koncem te godine pokrenuta je i akcija za formiranjem Inicijativnog NOO-a općine Nin, koji je konačno bio utemeljen u kući Mate Kojića u Poljicima krajem siječnja 1943. Njegovi članovi uglavnom su bili već izabrani predsjednici mjesnih NOO-a, koji su nešto prije bili upravo osnovani. Prvi predsjednik Općinskog NOO-a Nin bio je Aleksandar Glavan Leše iz Privlake, a njegov prvi član iz Vrsi te kasniji dopredsjednik a jedno vrijeme i predsjednik, bio je Tadija Milić pok. Ante, koji je dugo bio jedan od glavnih terenaca i nositelja nove partizanske vlasti na vrško-ninskom području.⁹⁷

Evo što o tim prvim inicijativnim NOO-a na području općine Nin kaže njihov glavni pokretač i utemeljitelj Ante Maštrović Nino:

“Nakon odgovarajućih intenzivnih političkih priprema, ilegalnih sastanaka, skupova i zborova u pretežnom broju sela tadanje ninske općine, započeli smo, u jesen 1942. godine, formiranje seoskih inicijativnih narodnooslobodilačkih odbora. Moram napomenuti da smo prvenstveno radili na okupljanju omladine kroz formiranje odbora Saveza mlade generacije (SMG) i aktiva SKOJ-a, ali smo zaključili da svakako treba što prije formirati inicijativne NOO-e, koji bi postepeno trebali preuzeti vlast u selima i eliminirati ulogu seoskih glavara i uopće utjecaj kako organa stare, propale

⁹⁶ Obiteljska arhiva Ide MAŠTROVIĆ-MARINKOVIĆ, Prefektura Zadar, 2. VIII. 1943. Komandi grupe Kraljevskih karabinjera... Zadar, na znanje: Kraljevskoj Kvesturi... Zadar, Komesaru općine... Nin, Direktor u konc. logora... Molat, kopija, str. 1.

⁹⁷ M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 72–75, 95–97; V. URANIJA, Nin u Narodnooslobodilačkoj borbi, *Radovi IJAZUZD*, sv. XVI–XVII, Zadar, 1969., str. 243.

jugoslavenske vlasti tako i nove, fašističke. Posebno je trebalo prići propagiranju NOP-a, sakupljanju materijalne pomoći za NOP, održavanju ilegalnih sastanaka i uopće tumačenju ciljeva NOP-a. U to vrijeme područje tadanje ninske općine bilo je još skoro potpuno mirno u smislu davanja aktivnog oružanog otpora okupatoru. Tek su se stvarale ilegalne organizacije NOP-a, koje su se postepeno aktivirale, što se moglo osjetiti kroz antifašističke letke i napisane parole u nekim selima kao što su bili Nin, Privlaka, Vrsi i Ražanac.

Došavši iz partizana s oslobođenog predjela “Rujišta” kraj Zrmanje, gdje sam imao prilike vidjeti kako djeluju prvi NOO-i, i vidjevši da se ovdje uglavnom radilo s omladinom i nešto malo sa starijima, predložio sam da se radi što bržeg okupljanja svih rodoljuba i antifašista priđe formiranju NOO-a. Drugovi su ovaj prijedlog prihvatili pa smo započeli vršiti široke političke pripreme, koje su trajale čitavo ljeto i jesen, sve do kraja 1942. godine, kada je oformljen najveći broj inicijativnih NOO-a. Inicijativne NOO-e formirali smo u sljedećim selima i zaseocima: Vir, Privlaka, Zaton, Kožino, Diklo, Poljica, Vrsi, Radovnin, Rtina, Ražanac, Briševo, a nešto kasnije Petrčane i Ljubač. Također smo inicijativne NOO-e formirali i u zaseocima Ninski Stanovi, Jovići, Grbe, Podvršje (kod Ražanca) i Krneza. U tim NOO-ima bilo je od tri do sedam članova. U to vrijeme nismo uspjeli formirati odbore u Poličniku, Visočanima, Murvici, Dračevcu i Ninu. U prva četiri sela nismo do tada uspjeli formirati jače uporište NOP-a, osim u Murvici, dok je Nin već imao svoju organizaciju SKOJ-a, ali je baš ona donekle kočila formiranje NOO-a smatrajući, pomalo iz sektaških razloga, da je ta organizacija dovoljna za uspješan razvoj NOP-a. Zbog toga je prvi NOO Nin, na moje insistiranje i u dogovoru s Ivanom Tomićem, koji je radio u Sudskoj ispostavi Nin, bio formiran negdje u travnju 1943. godine, premda su ovdje postojale mogućnosti da se Odbor mogao formirati još u jesen 1942. godine.

Inicijativni NOO-i u stvari su djelovali kao da su bili izabrani na skupovima naroda. Oni su radili u strogo ilegalnim uvjetima koje je nametnula okupacija, a njihova nam je aktivnost značila veoma mnogo u masovnijem okupljanju naroda za NOP. U njima su pretežno bili stari ljudi, koji su obično imali i najviše utjecaja u selu, a nastojali smo da to budu najbolji i najugledniji rodoljubi. Odbori su propagirali ciljeve NOP-a, aktivirali mnoge antifašiste za NOP, prikupljali materijalnu pomoć i slali je u određenim pravcima, primali i sklanjali ilegalce i partizane, uspostavljali i održavali ilegalne veze NOP-a među selima i zaseocima te s drugim okolnim područjima u pravcu Zemunika, Biograda, otoka i Velebitatskog podgorja i otoka Paga. Otpremali su prve rodoljube, naročito omladinu, u partizane, organizirali ilegalne sastanke antifašista i čitanje propagandnog materijala NOP-a, a dio njih sudjelovao je i u prvim diverzijama koje smo mi ilegalci organizirali na ninskom području, kao što je to bilo rušenje telefonskih linija krajem 1942. godine na linijama Zemunik – Nin i Zadar – Nin. Možemo slobodno reći da su prvi inicijativni NOO-i na ovom području odigrali u stvari ulogu odbora JNOF-e koja je na zadarskom području znatno kasnila, a čini mi se i na teritoriju čitave Dalmacije. U NOO-ima bilo je i ranijih pripadnika HSS-a i JNS-a koji su se razočarali u svojim

*strankama, ali su kao poštteni rodoljubi i antifašisti svoj raniji autoritet sada stavili u službu NOP-a.*⁹⁸

Prvi inicijativni NOO Vrsi formirao je Ante Maštrović Nino nakon što se sredinom listopada 1942. ponovno vratio sa šibensko-vodičkog područja, kamo je upravo bio odveo prvu skupinu vrško-ninske mladeži u partizane, na teren ninske općine sa zadaćom da formira narodnooslobodilačke odbore u svakom mjestu.⁹⁹ Odbor je formiran ilegalno u noći između 19. i 20. listopada 1942. u Turonjovoj kući na Stražici. Njegovi članovi u početku bili su Ivan Mrdelja pok. Blaža, zvan Turonja, Krste Papić pok. Ivana, Stojan Mrdelja Ivanov, Stipan Papić Šimin i Stojan Diklić pok. Jose. Prvi predsjednik Inicijativnog NOO-a Vrsi bio je Ivan Mrdelja Turonja, a tajnik Krste Papić. Osim Ivana i Stojana Mrdelje, koji su bili prosovjetski orijentirani, svi drugi članovi NOO-a bili su stari pripadnici HSS-a. Pravi svjedok formiranja Inicijativnog narodnooslobodilačkog odbora Vrsi bila je domaćica Matija Mrdelja Ugljanka, supruga Ivana Mrdelje, u čijoj kući na istočnom kraju sela je Odbor i bio osnovan. Pripremajući se i prikupljajući podatke za ovaj rad, o tome su mi usmeno kazivali mnogi stariji Vršani i nekadašnji članovi SUBNOR-a Vrsi,¹⁰⁰ primjerice Pave Predovan Gorčov i Pere Predovan Birbirov, a osobito njegovi dugogodišnji predsjednici Nado Rončević Ivanov i Paško Vukić Grgin. U znak sjećanja na taj događaj, boračka organizacija sela Vrsi dugo se pripremala da na Turonjovoj kući na Stražici postavi spomen-ploču prvom Mjesnom NOO-u Vrsi, ali zbog unutrašnjih neslaganja i brojnih trzavica te naglog raspada socijalističkog režima u SFRJ¹⁰¹ do toga nije došlo.¹⁰²

Krajem 1942. stvoreni su uvjeti da se i na ninskom području učini kvalitetniji pomak u razvoju antifašističkog pokreta otpora i izgradnje nove vlasti. Pored Ante Maštrovića Nina, kao glavnog pokretača, osnivača i organizatora partizanskog NOP-a, velik doprinos tomu dao je i Dane Berović Danja, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za sjevernu Dalmaciju, koji je koncem 1942. boravio na području općine Nin. Sredinom siječnja 1943., na prethodno traženje Ante Maštrovića Nina, Okružni komitet KPH za sjevernu Dalmaciju uputio je na teren ninske općine skupinu političkih djelatnika, koja je imala zadaću da svojim znanjem i iskustvom još više pomogne organizaciju NOP-a, formiranje društveno-političkih organizacija, osobito KP, i osnivanje NOO-a, novih organa buduće socijalističke vlasti u tom kraju. Tu skupinu aktivista, koja se na ninskom terenu zadržala početkom 1943. petnaestak dana, predvodio je organizacijski sekretar Kotarskog komiteta KPH Biograd n/M Vice Colić. Zajedno s njime došao je i Fabo

⁹⁸ A. MAŠTROVIĆ-NINO, Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora na području općine Nin, *Zadarska revija*, br. 5–6, Zadar, 1979., str. 545, 546.

⁹⁹ M. DIKLJIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 72.

¹⁰⁰ SUBNOR – Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata.

¹⁰¹ SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

¹⁰² M. DIKLJIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 255; ZHAZUZd, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: Podaci o ratu i revoluciji u Vrsima, str. 5, podatke dao Pere Predovan Birbirov 19. VIII. 1983.

Mrša, politički radnik Okružnog komiteta KPH za sjevernu Dalmaciju; zatim Bepa Mezić, rodom iz Iža, u ime Okružnog odbora AFŽ-a i neki “Đogo” iz Pakoštana, ekonom, koji je prikupljao materijalnu pomoć za partizane, pribor za pisanje i papir za KK KPH Biograd.

Oni su zajedno s Antom Maštrovićem Ekonomom, koji ih je dočekaio i vodio, obišli gotovo sva značajnija mjesta u općini Nin – Briševo, Poljica, Ražanac, Ljubač, Vrsi, Ninske Stanove, Privlaku, Zaton, Kožino i Diklo – i u njima održavali velike javne narodne zborove. Na tim zborovima širili su propagandu, poticali odlazak u partizane i izgradnju nove vlasti, govorili o ciljevima NOP-a te domaćim i stranim saveznicima, izdajnicima i neprijateljima, a na kraju narod je potvrđivao stare, eventualno ih nadopunjavao ili birao potpuno nove NOO-e. Glavni govornik na svim zborovima bio je iskusni društveno-politički radnik Fabo Mrša, koji se znao približiti običnom seoskom puku. Osim njega na zborovima su redovito govorili još Ante Maštrović, Vice Colić te pokoji domaći “terenac” i aktivist. Zborovi su, s obzirom na ratne okolnosti, bili relativno dobro posjećeni pa su i gosti i organizatori bili zadovoljni. Primjerice, u Poljicima je na zboru bilo nazočno oko 120 ljudi, u Vrsima 115, u Zatonu 120, u Kožinu 105, Ljupču 90, Ninskim Stanovima 85 itd. Obično se na zborovima potvrđivalo ili biralo u odbor svakog mjesta po 5 ljudi koji su već bili provjereni antifašisti, a tek kasnije, kada im je omilila vlast, postali su i komunisti.¹⁰³

Veliki narodni zbor u Vrsima, koji su osiguravali vrški skojevci, održan je u Kukinjci 20. siječnja 1943. Na njemu je u nazočnosti preko 115 Vršana prvi govorio Ante Maštrović Nino, a zatim Fabo Mrša i Vice Colić, da bi na kraju sve završilo izborom potpuno novog NOO-a. Glavni organizator tog skupa, naravno po naredbi Nina Maštrovića, bio je obavještajac Joso Predovan Zec, a u tome su mu najviše pomogli za donje selo Nikola Perković i Jure Bukva, a za gornje Tadija Milić i Pere Predovan Birbirov. Na kraju zbora bio je izabran novi NOO Vrsi u koji su ušli: Tadija Milić, Ante Milić pok. Andrije, Nikola Perković, Pere Predovan, Marko Maraš i Joso Stojak Gatalo pok. Blaža. Izgleda da je prvi Inicijativni NOO s Turonjom na čelu, koji je djelovao svega tri mjeseca i u kojem su većinu imali pripadnici HSS-a, debelo zatajio kada ni jedan od njegovih članova nije bio ponovno izabran u novi NOO Vrsi. Na zboru u Kukinjci za predsjednika prvog biranog NOO-a Vrsi bio je javno izabran Tadija Milić, tajnik je bio sinovac mu Ante Milić, a blagajnik Nikola Perković Snikoletina, zvan i Sjabo. Taj odbor djelovao je uglavnom tijekom rata, a nakon kapitulacije Italije u njega su bili kooptirani i birani novi članovi. On je najodgovorniji za sve što se događalo u selu Vrsi tijekom Drugoga svjetskog rata, a osobito 1943. i 1944. godine.¹⁰⁴

Do kraja 1943. Mjesni NOO Vrsi, prema mišljenju i podacima iz ratnog *Bloka* Ante Maštrovića Nina, postao je jedan od najboljih NOO-a u cijeloj općini Nin, ističući se

¹⁰³ A. MAŠTROVIĆ-NINO, Osnivanje narodnoslobodilačkih odbora na području općine Nin, *Zadarska revija*, br. 5–6, Zadar, 1979., str. 546, 547.

¹⁰⁴ ISTO, str. 547; M. DIKLJIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 262.

redovito svojim radom. Taj primat zadržao je i kasnije, sve do kraja rata, što znači da je on u svakodnevnoj praksi ponajbolje provodio i slijepo izvršavao sve odluke i naređenja nove partizanske vlasti, koja je bila nemilosrdna ne samo prema neprijatelju nego i svima onima koji je nisu bespogovorno slijedili, podupirali i izvršavali sve njezine zadaće. To je osobito dolazilo do izražaja prema aktivnim borcima koji su iz bilo kojih razloga privremeno dolazili svojim kućama – primjerice: odmora, ranjavanja, liječenja, dezertiranja i slično – te njihovim obiteljima koje su navodno “dragovoljno” morale davati narodnu pomoć koliko NOO odredi.¹⁰⁵

Nakon što su bili formirani narodnooslobodilački odbori u većini mjesta ninske općine – osim u Dračevcu, Visočanima, Poličniku, Murvici i Ninu – pristupilo se formiranju Općinskog NOO-a Nin. Pripreme za osnivanje tog odbora započeo je Ante Maštrović koncem prosinca 1942., a prvi Općinski NOO osnovan je krajem siječnja 1943. u Poljicima u kući Mate Kojića. Na osnivačku skupštinu bili su pozvani svi predsjednici Mjesnih NOO-a i terenac Dragutin Stošić Bili, a značajnu pomoć u tome pružili su svojim iskustvom i uputama Vice Colić i Fabo Mrša, koji su privremeno djelovali na terenu općine Nin. Na osnivačkoj skupštini oni su, između ostaloga, detaljnije govorili o zadacima novoutemeljenog Općinskog odbora. U sastav prvog Općinskog NOO-a Nin ušli su: Aleksandar Glavan Leše iz Privlake, Tadija Milić iz Vrsi, Mate Miletić Matioća iz Ražanca, Pave Stulić iz Nina, Šime Vučetić, zvan Sveti Frane iz Vira, Ante Vukić Antić iz Petračana, Bene Grancarić iz Dikla, Ante Grubić Tonći iz Briševa, Joso Kojić iz Poljica, Stipe Pavić iz Kožina, Pave Zekanović iz Krneza-Ljubač, Mile Čelić iz Dračevca Ninskog, Bože Proroković iz Ninskih Stanova i Mate Tabar Crni iz Rtine. Prvi predsjednik Općinskog NOO-a bio je Aleksandar Glavan Leše, dopredsjednik Tadija Milić, tajnik Mate Miletić Matioća i blagajnik Pave Stulić.

Time je bio zaokružen i uglavnom dovršen proces formiranja prve faze ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora, novih organa socijalističke vlasti na području ninske općine. Oni su kao paralelni organi vlasti, uz SKOJ i druge društvenopolitičke organizacije, osobito Komunističku partiju koja je u općini Nin tek tada bila osnovana, odigrali važnu ulogu u daljnjem razvoju partizanskog antifašističkog pokreta i formiranju nove vlasti u ninskom kraju.¹⁰⁶ Do kapitulacije Italije NOO-i nisu bili osnovani jedino u Murvici, Poličniku i Visočanima gdje je, po mišljenju Ante Maštrovića Nina, “neprijateljski utjecaj bio” veoma jak zbog snažnije ustaške nazočnosti; a utjecaj partizana i terenskih djelatnika koji su radili na stvaranju nove vlasti slab, što je imalo za posljedicu da je neprijatelj “uzeo inicijativu u svoje ruke” i pretvorio ta mjesta u svoja čvrsta uporišta.¹⁰⁷

¹⁰⁵ ZHAZUZd, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: Blok 1943., Ante Maštrovića, str. 2.

¹⁰⁶ A. MAŠTROVIĆ-NINO, Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora na području općine Nin, *Zadarska revija*, br. 5–6, Zadar, 1979., str. 548–550.

¹⁰⁷ M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju...*, str. 109.

*Dva izvješća sekretara KK KPH Biograd Vice Colića
sekretaru OK KPH za sjevernu Dalmaciju Marijanu Žuviću Karlu
o održavanju prvih narodnih zborova i biranju seoskih NOO-a*

I.

“Dragi druže Karlo

Evo vam šaljem 10.000 (deset hiljada) lira, koje sam primio od narodne pomoći općine Nina za Okružni Komitet. Ja i drug Fabo, kao i drugarica¹⁰⁸ obišli smo cijelu općinu i održavali zborove, kao i osnivali Narodno Oslobodilačke Odbore u svakom selu, također kad smo sva mjesta obišli, sazvali smo Općinski N.O.O. i dali smo mu uputstva za daljnji rad, također smo uspostavili A.F.Ž. u mnogo mjesta. Da vas upoznam sa stanjem što se tiče morala naroda. Kad smo mi došli narod još nije bio upoznat zapravo o cijeloj našoj borbi, kao i samom radu, i kad smo zatražili od ljudi narodu i njima nije išlo u glavu da održavamo tako masovne zborove, i to u srcu neprijatelja, ovi ipak ljudi koji su postojali po mjestima na našu intervenciju morali su nam dozvati narod i tako smo počeli sa masovnim zborovima, gdje su prisustvovali većinom seljaci i seljanke. Sa našim upoznavanjem naroda ljudi su ostali tako zadovoljni, i sada se nadamo da taj kraj, koji je bio odsječen od naše borbe, on će dati uskoro pozitivne rezultate, kako u narodnoj pomoći, tako i borce za našu narodnu oslobodilačku vojsku. Prije našeg dolaska počela su neka lica popularizirati izdajnika Mačeka, ali tu smo mi potpuno uspjeli raskrinkati sve one izdajnike koji su se htjeli opet popeti na grbaču naroda. I tu smo potpuno uvjereni da se neće više moći svi oni elementi vratiti u narod koji bi htjeli ometati našu svetu narodno oslobodilačku borbu.

Što se tiče samog neprijatelja, on nas nije mogao omesti, jer smo vješto manevrirali tako da nam je uspjelo doći do samog Dikla koje se tako rekuć nalazi na samoj staroj granici, udaljenost 3 km od Zadra, i tu održali zbor kao i u Kožinu. U tim krajevima smo bili zbilja dosta zaostali, dok danas potpuno stojimo jako dobro jer smo pravilno postavili rad, i pozvali smo sve one ljude koji su se dosad otuđili, kao n. pr. glavare i članove Dopolavora, i danas ti ljudi pomažu našu borbu. Naš je boravak bio u tim krajevima 15 dana. Posle smo se povratili na opć. Zemunik gdje smo i tamo također održali masovne zborove gdje smo već postigli pozitivne rezultate, jer već omladina je krenula u našu vojsku, kao i mislim da će se dalje nastavljat, prama izvještaju odgovornih drugova. Tako smo i u opć. Biograd održali u svim mjestima masovne zborove, i danas nema ni jednog mjesta, u kojem nije i posljednji seljak kao i žena upoznani s našom nar. oslob. borb., i po ovim mjestima više se ne može naći ... koji bi bio narodni izdajica. U koliko vam treba da vas upoznam, koliko je prisustvovalo naroda u pojedinim mjestima na zboru, to vam mogu naknadno dostaviti, ili u koliko se sastanemo dati usmeni izvještaj. S nama je prisustvovao i Intendant, koji je prikupio

¹⁰⁸ Bepa Mezić, op. M. D.

nešto hrane kao i papira za našu vojsku. Također je sa nama prisustvovao i Ekonom, kojem smo dali daljnje upute za rad, a mišljenja smo tog u koliko se narod interesira za našu literaturu da bi te nešto više slali materijala. U toliko dragi družo do znanja za sada.

*S drugarskim pozdravom
Smrt fašizmu – sloboda Narodu!*

11/ II. 43

Drug Vice¹⁰⁹

II.

“Dragi družo Karlo!

Pošto sam ti skoro poslao baš naš izvještaj o političkom moralu naroda opć. Nin, za našu narodno-oslobodilačku borbu, koje smo održavali zborove po istoj ja i drug Fabo i drugarica Bepa također smo održali zborove u općini Zemunik, kao i na tri mjesta opć. Biograd, a na otoku opć. Biograd neznam tamo je bio drug Danilo¹¹⁰ i prema tome neka te on izvijesti.

Općina Nin selo Briševo

*prisustvovalo je 30 ljudi
izabran N.O.O. od 5 “*

Poljica

*prisustvovalo je 120 ljudi i žena
izabran N.O.O. od 5 lica*

Ražanac

*prisustvovalo je 20 ljudi
izabran N.O.O. od 5 “*

Ljubač

*prisustvovalo je 90 ljudi
izabran N.O.O. od 5 “*

Vrsi

*prisustvovalo je 115 ljudi
izabran N. O. O. od 5 “*

Nin¹¹¹

*prisustvovalo je 85 ljudi
izabran N.O.O. od 5 “*

Privlaka

prisustvovalo je 60 ljudi

¹⁰⁹ IHRP SRH, Zagreb, Arhiva CK SKH, smještaj dok. KP–299/1135, str. 1–4.

¹¹⁰ Danilo Štampalija.

¹¹¹ Odnosi se na Ninske Stanove, jer Mjesni NOO Nin još nije bio formiran. On je formiran tek u proljeće 1943., op. M. D.

izabran N. O. O. od 5 “

Zaton

prisustvovalo je 120 ljudi

izabran N.O.O. od 5 “

Kožino

prisustvovalo je 105 ljudi

izabran N.O.O. od 5 “

Diklo

prisustvovalo je 30 ljudi

izabran N.O.O. od 5 “

Također smo održali sastanak sa svim predsjednicima mjesnim i organizirali Općinski N.O.O. kao i dali upute za daljnji rad.

Opć. Zemunik

Sukošan

prisustvovalo je 30 ljudi

izabran N.O.O. od 5 “

Debeljak

prisustvovalo je 210 ljudi i žena

izabran N.O.O. od 5 “

Galovac

prisustvovalo je 80 ljudi i žena

izabran N.O.O. od 5 “

Bibinje

postoji samo privremeni N.O.O. od 5 ljudi

U opć. Biograd

Raštane

prisustvovalo je 80 ljudi i žena

izabran N.O.O. od 5 “

Sikovo

prisustvovalo je 60 ljudi i žena

izabran N.O.O. od 5 “

Krmčina

prisustvovalo je 70 ljudi i žena

izabran N.O.O. od 5 “

*S drugarskim pozdravom
Smrt fašizmu – Sloboda narodu!*

Biograd 15/II 43

Drug Vice”¹¹²

¹¹² *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941–1945, Zbornik dokumenata, knjiga 5, IHRPD – Split, 1983., dok: br. 71, Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Biograd od 15. veljače 1943. Okružnom komitetu*

Sjećanje na Vicu Colića člana Kotarskog komiteta KPH Biograd 1943. godine

“Druga Vicu imao sam prilike upoznati i biti neko vrijeme sa njime negdje polovinom siječnja 1943. godine na području tadanje općine Nin kotara Biograd n/M gdje sam radio kao politički radnik NOP-a. Pokojni Vice došao je sa još nekoliko drugova ilegalaca, političkih radnika kotara Biograd i Okruga Zadar, na područje općine Nin na moje traženje da nam pomognu u političkom radu među narodom, a posebno na osnivanju prve ćelije KP na ninskom području. Sjećam se da sam pred ovu grupu drugova otišao sve do Smokovića gdje su oni trebali stići iz pravca Galovca. Bila je vedra siječanjska noć, puna mjesečine i dosta hladna. Zajedno sa Vicom došla je drugarica Bepa koja je, koliko se sjećam, predstavljala Okružni odbor USAOH-a, drug Fabo Mrša kao politički radnik Sjeverno-dalmatinskog okruga i ilegalac, koga su zvali ‘Djoko’ iz Pakoštana. Njegove uloge se ni danas ne mogu sjetiti. Fabu sam poznavao još iz vremena odlaska u partizane tj. proljeća 1942 godine, kada sam ga i prvi put čuo govoriti našoj partizanskoj jedinici negdje u Bukovici. Interesantno. Ostavio mi je utisak kao tih i skroman čovjek, a istovremeno veoma dobar govornik čije su riječi i njihov ton odgovarale duhu onog i tragičnog i slavnog vremena u kojem se trpjelo, borilo, pjevalo i umiralo – svakodnevno.

Bepu i Djoku sam vidio prvi put. Mene je naročito interesirao Vice koji je dolazio u ime Kotarskog komiteta KPH Biograd, jer je to bila naša prva direktna veza sa političkim rukovodstvom kotara od koje sam mnogo očekivao. Ilegalni politički rad na tadanjoj općini Nin bio se već prilično razmahao. U većini sela bile su osnovane grupe NOP-a. Bili su osnovani prvi inicijativni NOO-i, prvi omladinci primljeni u SKOJ, osnovani prvi odbori Saveza mlade generacije i odbori AFŽ-a. Trebalo je prijeći na masovniji rad među narodom, trebalo je prići biranju NOO-a na masovnim zborovima, trebalo je prići osnivanju prve ćelije KP, itd. Ni ja, niti još neki drugovi ilegalci koji su bili sa mnom, nismo imali nikakvog duljeg političkog staža iza sebe i nitko od nas nije bio član KP. Zbog svega toga je moje prvo vidjenje sa Vicom bilo ujedno nešto posebno i moj utisak o njemu, ne samo sa tog prvog vidjenja – nego uopće tokom desetodnevnog boravka na ninskom području, bilo je od značaja za daljnji naš ilegalni politički rad.

I kada se danas nakon trideset godina pokušavam sjetiti lika pokojnog Vice Colića onda ga doživljam kao povisokog, stasitog i prilično ćelavog tridesetogodišnjaka koji je svojom pojavom djelovao ozbiljno i umirujuće. Bilo je u izrazu njegova lica nešto blago, ali istovremeno odlučno i otvoreno. Na prvi pogled – nije izražavao sumnju i nepovjerenje. Vjerovao je u našu omladinsku spretnost i moje sedmomjesečno iskustvo ilegalca na ovom području. To je ulijevalo povjerenje i ostalima. Jednog dana – i to u Ninskim Stanovima, dok smo čekali večer i masovni ilegalni sastanak na kojem se i birao prvi NOO, započeli smo razgovor o potrebi formiranja prve partijske ćelije KP. Vice je prije toga već bio u nekoliko sela i na nekoliko masovnih zborova gdje se i on i ostali

KPH za sjevernu Dalmaciju o izabranim NOO u selima kotara, str. 190–192. Originalni rukopis čuva se u Arhivi IHRP SRH u Zagrebu, snimak u Arhivi VII, mikroteka CK SKH, film 10/124–128, str. 1–5.

drugovi – imao priliku uvjeriti o masovnom prilaženju naroda NOP-u, a što svakako nije moglo doći samo od sebe nego kao rezultat određenog rada i akcije. Radi toga – kada me je zapitao da mu predložim nekoliko najboljih Skojevacu za prijem u Partiju i kada sam mu se malo nasmijao odgovorivši da ja sam nisam u Partiji – pa kako onda mogu predlagati druge, Vice odgovori: 'Nije potrebno da te formalno primam u Partiju – ti se u njoj već davno nalaziš, ali eto formalno se smatraj da si član KP od danas.' – To mi je imponiralo. Osjećao sam da tako treba postupati pravi komunist i borac. Vidio sam odmah da je shvatio naš dosadanji politički rad u ovom kraju biogradskog kotara u kojem smo nas nekolicina započeli još kao simpatizeri KP negdje 1939.-40. godine kao djaci šibenske učiteljske škole i kasnije nastavili tokom rata, a bili smo još vrlo mladi u rasponu od 17 – 20 godina.

Tada sam mu predložio četvoricu omladinaca, članova SKOJ-a /iz Nina i Poljica/ da ih se primi u Partiju. Njihov prijem u KP izvršen je u Zatonu kod Nina, a osim mene bio je prisutan još i Fabo Mrša koji, koliko sam kasnije saznao, tada momentalno nije bio član KP, ali ga je Vice zamolio da kao stari politički, partijski radnik i sada radnik NOP-a i dobar govornik, pomogne da se ovoj četvorici, a usput i meni, bolje objasni značaj prijema u Partiju i obveze člana KP. Vice je u ime Kotarskog komiteta Biograd otvorio sastanak i ukratko obrazložio razloge i značenje prijema, a Fabo je nakon toga opširnije na svoj način protumačio sam prijem. Tako je formirana prva ćelija KP na području ninske općine kojoj sam u stvari bio sekretar i ujedno vršio od tada dužnost partijskog povjerenika za općinu Nin. Kasnije sam saznao da je Vice u to vrijeme bio organizacioni sekretar Kotarskog komiteta KPH Biograd n/m.

Ova grupa drugova na čelu sa Vicom ostala je oko desetak dana na ovom području i obišla desetak sela gdje smo održali noću zborove antifašista na kojima je prisustvovalo ponegdje i par stotina učesnika. Bila je to zapravo nova faza rada za ovo područje koje se nalazilo u neposrednoj blizini Zadra i gdje ranije nije bilo nikakvog partijskog rada niti ilegalnog političkog iskustva. Na tim zborovima demokratskim putem birani su NOO-i ili zapravo potvrđivani Odbori koji su već ranije bili organizirani ali samo kao inicijativni. Bilo je to prilično riskantno i pravo je čudo da fašisti nisu uspjeli na vrijeme saznati za nijedan zbor, jer da jesu bili bi nas mogli iznenaditi i nanijeti štetu. Tako su svi ovi zborovi uspjeli i nakon odlaska Vicine grupe ostalo je u narodu sjećanje na te ilegalne, masovne, noćne antifašističke skupove na kojima je 'Fabo govoriya protiv fašizma i okupatora kao nitko drugi do tada'.

Nema sumnje da je sve ovo ipak vodio Vice u ime Kot. komiteta, a istovremeno sam sa njime bio skoro stalno – tako da sam ga upoznavao o prilikama i dosadanjim rezultatima rada koje je on marljivo bilježio i pamtio, a što je vjerojatno prenio na Kotarski komitet. Nakon toga se osjetila mnogo veća briga Kotarskog komiteta KPH Biograd za općinu Nin, bilo u slanju ilegalnog štampanog materijala, bilo putem intenzivnije razmjene pisama, izvještaja, direktiva itd. Malo poslije toga negdje u martu iste godine, saznao sam za tragičnu pogibiju druga Colića, zajedno sa Barom Burčulom i Danilom Štampalijom. Bio je to zaista velik gubitak za Partiju na području kotara

Biograd koja baš nije naročito obilovala sa kadrovima – posebno kvaliteta Danila Štampalije, Vice Colića i Bare Burčula. Bio je to naročito udarac za naše ninsko područje, pa i zemuničko, gdje nije bilo starih političkih, partijskih radnika sa predratnim iskustvom koji su nam tada trebali ‘kao kruh’.

*Ante Maštrović – Ekonom*¹¹³

IZ RADA VRŠKOG NOO-A

Unatoč brojnim zaslugama koje su NOO-i imali u prikupljanju narodne pomoći, izgradnji nove socijalističke vlasti i razvoju NOP-a, o čemu je dosad nekritički napisano brdo literature, mnogi novoformirani odbori su u svojoj slijepoj odanosti i pretjeranoj revnosti prema novom komunističkom režimu postajali problem za sebe i domaće ljude na terenu na kojem su djelovali. To se velikim dijelom dogodilo i u Vrsima. Naime, jedan od najvećih problema Vršana u selu tijekom Drugoga svjetskoga rata, a posebice za vrijeme njemačke okupacije godine 1943. i 1944., bio je Mjesni NOO na čelu s njegovim predsjednikom Tadijom Milićem, njegovim nasljednicima na toj funkciji, te brojnim tajnim i javnim suradnicima i doušnicima, koji su špijunirali ne samo neprijatelje nego i vlastiti narod za kojeg su tobože radili. Oni su, nažalost, opijeni novom vlašću i moći koja je iz nje proizlazila, odlučivali doslovce o životu i smrti pojedinaca, te na terenu obavljali mnoge druge prljave i nečasne poslove koji s pokretom otpora često nisu imali nikakve veze, a i prikupljanje “dobrovoljne” narodne pomoći u selu priča je za sebe. NOO Vrsi, kao nova socijalističko-komunistička vlast u mjestu, zaista je odlučivao o životu i smrti mnogih ljudi i članova njihovih obitelji. Odlučivao je o “dragovoljnoj” pomoći naroda NOP-u, o prisilnoj i “dobrovoljnoj mobilizaciji”, o kretanju i nekretanju domaćeg pučanstva, o hvatanju i uhićenjima odmetnika i dezertera, o brojnim kaznama za ove i one prijestupe, o strijeljanju pojedinaca i drugim oblicima likvidacije tobožnjih narodnih neprijatelja i navodnih suradnika okupatora koji su, krivi ili ne, morali nestati s lica zemlje.

U svemu tome veoma važnu ulogu imali su brojni suradnici, doušnici i terenski djelatnici na području sela Vrsi, koji su najčešće surađivali s članovima NOO-a i dodvoravali im se na sve moguće načine samo zato da ih ovi ne bi poslali u partizane. Neki su u tome uspjeli do kraja, a neki ne, jer su bili potkraj rata silom mobilizirani. Najčešći terenski djelatnici iz pozadine, suradnici i povjerenici NOO-a Vrsi bili su: Nikola Predovan Zrno pok. Jakova, Ive Božić Čule Krstin (Krlanov), Joso Maraš Đido Antin, Joso Božić Kadet Matin, Tadija Milić Antin, Ivan Mrdelja Turonja Blažov, Luca Božić Krlanova, Niko Maraš Grice Antin, Stojan Perinić Lego, Šime Milić Brk Ivanov, Ivan Predovan Šljujo Jakovljević, Nikola Perković Snikoletna Josin, Pere Predovan Birbir Ivanov, Ante Rončević Bačvar Jakovljević, Ante Predovan Cante Ivanov, Jandre Stošić Pulac Šimin, Gojko Predovan Kuzmana Buterova, Krste Stojak Markov, Milan Predovan

¹¹³ ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: Sjećanje na Vicu Colića člana Kotarskog komiteta KPH Biograd 1943. godine, str. 1–2.

Tmilan Mačkićin, Maraš Marko Markicela Grgin, Slavko Predovan Kuzmanov, Joso Stojak Blažov, Bože Maraš Jakovljevi i mnogi drugi znani i neznani “junaci” koji su tako nastojali izbjeći odlazak u rat.¹¹⁴

Članovi NOO-a Vrsi i njihovi suradnici, koji su ponekad znali biti gori od najgorih poreznika, a sve da i sami ne bi bili poslani u rat, redovito su, “što milom što silom,” prikupljali narodnu pomoć u novcu i materijalu. U praksi to je najčešće značilo sljedeće: ako dragovoljno daš odgovarajući prilog za NOP onda “milom”, a ako ne daš, onda pod prijetnjom moraš im dati koliko traže “silom”. Znajući i kontrolirajući u Vrsima uglavnom sve, od ljudi do materijalnih dobara i svih potrepština za život, odbornici su, ako pomoć ne bi bila redovito dostavljana na odgovarajuće mjesto od svake obitelji, obilazili kuće i samovoljno uzimali od naroda što im se prohtjelo. Najčešće su uzimali hranu i odjeću, osobito žitarice, krumpir, sir, meso, vunu, novac, vino i rakiju.

O prikupljanju navodno dragovoljne narodne pomoći i prvih poreza za novostvorenu državu od strane odbornika u selu su se dugo poslije rata “ispredale” mnoge anegdote. Evo jedne koju mi je ispričao Frane Vukuć Jandrićov, a vezana je za Tadiju Milića i Antu Vukića Mišu, poznatog po svojim ubojitim dosjetcama i sarkastičnoj podrugljivosti. Kada su 1945. članovi NOO prikupljali “harač” u mesu za novi režim, stari Miše je – kao i mnogi drugi domaćini i glave obitelji koje su imale dosta stoke, osobito ovaca i janjaca – morao u dvorište Tadije Milića dotjerati određenu količinu ovaca i predati ih novoj vlasti kao svoj, tobože dobrovoljni prilog u mesu. Iako nerado, dosjetljivi i podrugljivi Miše, koji je morao nahraniti brojnu obitelj dok su mu sinovi bili u partizanima, izabrao je iz svog stada nekoliko starih i mršavih ovčina, uglavnom bez zubi koje bi za jake zime i tako uginule, te ih sav ljutit dotjerao u Tadijin dvor, uz opasku: “evo vam ih, kvragu vi i one”. A na upit Tadije Milića: “Striče Ante, a di su vam oni debeli bravi širokih pleća, što njih niste dorenali” – ljutiti Miše zajedljivo odgovara: “jest bogati, da ne bi, pa ćeš mi ti najesen ovce mrkati.”¹¹⁵

U takvim i sličnim prigodama, kada se prikupljala pomoć za NOP i partizane, znali su se vrški odbornici zajedno s pojedinim terencima lijepo pogostiti na račun naroda dobrim mesom, ribom, školjkama, likerima i vinom, što je još sačuvano u svijesti starijih Vršana, a neki su snosili i posljedice. O tome nam svjedoče i oskudno zapisani podatci, sačuvani u posebnoj bilježnici NOO-a Vrsi, te brojni računi potvrde i priznanice, koje je obično izdavao i potpisivao blagajnik Mjesnog NOO-a Nikola Perković, ali i mnogi drugi pojedinci. Naravno, dio te “dragovoljno” prikupljene pomoći od gladnog vrškog naroda, nakon obilatih “žderačina i pijanki” odbornika u kojima su znali sudjelovati i pojedini članovi njihovih obitelji, ali i neke žene, slao se i partizanima na bojišnicu koji su se, za

¹¹⁴ Obiteljska arhiva Ive ČOŠTICA BANA, Vrsi u ratu i revoluciji 1941.–1945., radnja u rukopisu, str. 91.

¹¹⁵ Ovakve i slične anegdote, koje su u svojoj biti duboko istinite, još i danas žive u svijesti naroda, a osobito rado ih prepričavaju stariji Vršani.

razliku od njih, stvarno borili s oružjem u ruci protiv talijanskog i njemačkog okupatora.¹¹⁶

Da naprijed navedene tvrdnje o prežderavanju, prikupljanju i trošenju narodne pomoći od članova Mjesnog NOO-a Vrsi i nekih povjerljivih terenaca ne bi ostale samo prazno slovo na papiru, navest ćemo, primjera radi, nekoliko onodobnih potvrda i priznanica izdanih o tome. Najveći broj tih priznanica, računa i potvrda izdano je na ime Nikole Predovana Zrna, apsolutnog gospodara života i smrti na terenu katastarske općine Vrsi i šire. On je u to vrijeme bio terenski radnik na području ninske općine, posebice zadužen za selo Vrsi i Vršane, ali pretjerano sklon velikom iću i piću, što je uduvijek bila i ostala njegova bitna odlika. Evo kako te potvrde i priznanice, napisane i potpisane rukom, u originalu glase:

“Potvrda

S kojom se potvrđuje da je blagajnik N.O.O. Vrsi izdao 232 lire koje su potrošene u materijalu radi drugova koji se saobraću po terenu.

Primio od blagajnika

14. augusta 1943. g.

Drug Zrno. ”¹¹⁷

“Drugu Blagajniku N.O.O. br. 9

*Digao sam od tebe 600 lira. Iz Nina 100. Od Šalova 300. Ukupni račun 1000 l.
Potrošio sam ovaj račun:*

4 kile i 10 deka pršuta po 90 l. = 369 l.

7 litara vermuta po 34 l. = 238 l.

4 i po litre vina po 14 l. = 63 l.

3 litre – // – – // – 10 l. = 30 l.

3 – // – – // – – // – 15 l. = 45 l.

1 kilo riža po 36 l. = 36 l.

1 – // – maraške po 10 l. = 10 l.

1 i po kilo sira po 50 l. = 75 l.

4 škatule drave po 5 l. = 20 l.

5 – // – ibra po 6 l. = 30 l.

*Dakle ukupno potrošio 916 lira, a pošto sam
dobio na račun 1000 još kod mene ima 84 lire.*

Primio i potrošio

Odbornik Zrno. ”¹¹⁸

¹¹⁶ ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, vidi malu bilježnicu NOO Vrsi s brojnim potvrdama, računima i priznamicama o utrošenom novcu od narodne pomoći za jelo i piće. Toga je bilo mnogo više, ali nam podatci u pismenom obliku nisu sačuvani, kao što nisu sačuvani ni podatci o počinjenim ubojstvima, strijeljnima i drugim likvidacijama na vrškom terenu, osobito Golubinki.

¹¹⁷ ISTO, Potvrda napisana ručno, crnom tintom na posebnom kockastom papiriću u bilježnici.

“Priznanica
10 veljače 1943. dao mi je Nikola Perković:
za Vermut
– // – sipe
– // – kunjke
– // – meso govedinu
– // – vino
130 lira
(sto trideset)

Krste Stojak. ¹¹⁹

“Potvrda
Vrsi, I. 4. 1944 godine
Sa kojom se potvrđuje da smo digli 500 lira (petstotina) od blagajnika N.O.O. Vrsi
Nikole Perkovića za platiti vino za drugove koji su išli po terenu sa Miminom.
Primio:
Ante Predovan Predovan Ive. ¹²⁰

“Priznanica
Vrsi, 8. 4. 44. god
Sa kojom se potvrđuje za predignutih 567 lira (petstošezdesetsedam) od
blagajnika N.O.O. Vrsi.
Primili:
A. Predovan Predovan Ive. ¹²¹

Evo i dijela teksta iz bilježnice NOO-a Vrsi koji također govori kako su se prikupljala i na koji sve način trošila novčana i druga sredstva: “Ukupno sakupljeno novca 3268 lira, od toga novca je potrošeno za obuću Predovan Nikole, Predovan Ante i Milić Tadije 1171 lira. Potrošeno za jaja Nikole i Gojka 66 lira.¹²² Potrošeno za ribu dolaskom Nikole i Gojka 60 lira. Potrošeno za kolo od bicikle 90 lira. Potrošeno za ulje i petroulje i srdele dolaskom interniraca 19 ½ l. Svota potrošena novca 1406 lira. Još ostaje novca 1862 lire.”¹²³ U potpisu navedenog teksta u bilježnici slijede Jandrija Stošić i Nikola Perković.

¹¹⁸ ISTO, napisano ručno, masnom tintanom olovkom na kockastom papiriću: “Drugu blagajniku N.O.O. br. 9”.

¹¹⁹ ISTO, Priznanica napisana ručno, crvenom tintom na običnom kockastom papiriću.

¹²⁰ ISTO, Potvrda napisana rukom, plavom tintom na komadiću bijelog papira.

¹²¹ ISTO, Priznanica napisana ručno, crnom tintom na komadiću kockastog papira iz bilježnice.

¹²² Radi se o Nikoli Predovanu Zrnu i Gojku Maštroviću Crnom.

¹²³ ZHAZUZd, Ostavština A. Maštrovića, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, vidi kraj bilježnice o N. O. O. Vrsi pisan ručno, crnom tintom.

OSNUTAK KP VRSI I NJEZINI PRVI ČLANOVI

Tijekom održavanja prvih zborova i osnivanja narodnooslobodilačkih odbora po selima ninske općine, do čega dolazi u drugoj polovici siječnja 1943., Vice Colić, organizacijski sekretar Kotarskog komiteta KPH Biograd i Fabo Mrša, iskusni politički djelatnik Okružnog komiteta KPH za sjevernu Dalmaciju, iskoristili su pogodnu priliku i osnovali prvu organizaciju KPH u općini Nin. Najprije su u Komunističku partiju primili Antu Maštrovića Ekonomu, zvanog i Nino, i to za vrijeme održavanja velikog narodnoga zbora 15. siječnja 1943. u Ninskim Stanovima. Zatim su dva dana poslije na Maštrovićev prijedlog uključili u partiju još nekoliko istaknutijih omladinaca iz tog kraja i tako formirali prvu organizaciju KPH u općini Nin. Naime, u ninskoj općini sve do tada nije bilo niti jednog člana Komunističke partije pa slijedom toga ni partijskih organizacija. Svega toga nije bilo jer u tom gospodarski nerazvijenom kraju sjeverne Dalmacije između dva svjetska rata nije bilo gotovo ničega; nikakvih radnih mjesta, proizvodnih pogona, tvornica, radničke klase pa ni radničkog i komunističkog pokreta. Tu je posvuda dominirao i vladao HSS.

“Prisustvo ovih drugova, posebno druga Colića, bilo je odlučno” – piše Ante Maštrović Nino u svojoj *Biografiji* – *“za formiranje prve ćelije KP na ovom području. Vice je, prilikom boravka u Stanovima, zatražio da mu predložim nekoliko najboljih omladinaca koje bi trebalo primiti u Partiju. Tada sam mu rekao da ni sam nisam član, na što mi je odgovorio da se od danas to mogu smatrati. Bio je 15. siječnja 1943. godine. Predložio sam da se u članstvo primi još petoricu drugova i to: Šime Peša Lampo, borac iz španjolskog građanskog rata, braća Branko i Pave Stulić iz Nina, Slavko Vučković iz Poljica i Šime Vučetić – Sveti Frane iz Vira. Primanje smo upriličili u tijesnoj prostoriji kuće Mare Peše u Zatonu, vjerojatno dan-dva kasnije. Istodobno, bio sam određen i za povjerenika KP za ninsku općinu s tim da budem član ove ćelije i da sudjelujem u njenom radu. Sekretar je bio Peša Lampo, kao stariji i iskusniji, ali, nažalost, nije ispunio očekivanja.”*¹²⁴ Zbog toga je Šimu Pešu kao sekretara uskoro zamijenio Pave Stulić.

Prvi članovi Komunističke partije iz Vrsi, ali u sastavu općinske partijske organizacije Nin, bili su Tadija Milić Antin, Ante Predovan Josipov, Ive Predovan Šljujo i brat mu Nikola Predovan Zrno. Oni su najprije, kako piše novoimenovani povjerenik KPH za općinu Nin Ante Maštrović Ekonom, nekoliko mjeseci bili kandidati, a punopravni članovi partije postali su tek krajem godine 1943. Eto, to su bili prvi vrški komunisti.¹²⁵

Međutim, prva organizacija KP Vrsi, koju je kasnije narod u pejorativnom smislu zvao “čopor”, osobito stoga što je sve svoje sastanke pretežito održavala noću u sitne sate, prema kazivanju Pere Predovana osnovana je u potkrovlju njegove kuće 23. svibnja 1944. Njezini prvi članovi bili su Ive Predovan Šljujo, Ante Predovan Josipov, Tadija Milić pok. Ante, Pere Predovan Birbirov, Nikola Predovan Zrno i Anka Predovan,

¹²⁴ ISTO, svež. II, dok.: A. Maštrović Nino-Ekonom, *Biografija* (I. dio), str. 86.

¹²⁵ ISTO, svež. III, dok. Blok 1943. Ante Maštrovića, str. 1–12.

rođena Božić, supruga Mile Predovana Čate koji je uskoro također bio primljen u Komunističku partiju. To je, uz još neke mlađe Predovane te pokojeg Božića, Perinića i Vukića, osobito braću Ivu i Marka Vukića pok. Staniše Grandova, bila i još dugo vremena poslije rata ostala prva i glavna udarna jezgra vrških komunista. Jezgra koja se još dugo u svojoj moći i sljepoći poistovjećivala sa socijalizmom, komunizmom, partijom, Sovjetskim Savezom, Staljinom, Titom i državom, a u selu je stalno djelovala projugoslavenski i, što je za njih bilo najvažnije, antihrvatski. Zbog sluganstva i slijepe odanosti vladajućem socijalističkom jugoslavensko-prosrpskom režimu dugo su radili i mogli su raditi što su i kako su htjeli. Mnogi nacionalno svjesni Vršani, pa i oni čiji su očevi aktivno sudjelovali u antifašističkom pokretu otpora ili NOP-u i stvarno se borili s oružjem u ruci za oslobođenje svoje domovine od morskog talijanskog fašizma i njemačkog nacizma, osjetili su, nažalost, na vlastitoj koži njihovu moć, bijes i mržnju, a neki još i teške batine, uhićenja, hajke, montirane sudske procese, polomljene kosti, progone i zatvore.¹²⁶

Prema tome, partijska organizacija Vrsi, koja je ubrzo narasla na petnaestak-dvadeset članova, što je bio i ostao njezin krajnji kvantitativni domet – a o kvaliteti se nema što reći jer njezini članovi ništa znali nisu, osim činiti zlo vlastitom narodu i pojedincima te provoditi pljačku preko Poljoprivredne zadruge oko koje su se lomila sva koplja – djelovala je i krojila sudbinu ovoga sela i njegovih mještana gotovo pola stoljeća, od sredine 1944. do sredine 1990. To je činila provodeći doslovce revolucionarnu diktaturu proletarijata sovjetskog staljinističkog tipa; što je posebice došlo do izražaja kroz nasilje nad hrvatski opredijeljenim pukom, bivšim članovima HSS-a i kroz prisilnu kolektivizaciju u prvim poslijeratnim godinama; a poslije kroz obračun s istinskim hrvatskim domoljubima, članovima Matice hrvatske i drugim hrvatskim proljećarima. Nezamislive su danas narodu onda prouzročene i nanesene patnje, bol i užas od strane nekih vrških komunista, ozloglašanih jugo-udbaša i partijske organizacije u cjelini. Primjerice: pretresi kuća, neprospavane noći, odvođenja na prisilan rad i obavijesne razgovore, oduzimanja putovnica, ispitivanja, uhićenja, mučenja, saslušavanja i zatvaranja, odnosno strah i teror nad pojedincima i njihovim obiteljima pa i cijelim rodovima u doba kolektivizacije i kasnijih progona. Kao poseban primjer navodimo pokušaj ubojstva Nade Rončevića te sudske procese Josi Velčiću i Frani Vukići pedesetih godina 20. stoljeća.¹²⁷

Prvenstveno istine radi, djelatnost KP Vrsi od kraja Drugoga svjetskoga rata do Domovinskog rata trebalo bi – kao i djelatnost najodgovornijih pojedinaca u njoj

¹²⁶ ISTO, svež. III, dok.: Podaci o ratu i revoluciji u Vrsima, podatke dao iz svoje obiteljske arhive Pere Predovan 19. VIII. 1983.

¹²⁷ M. DIKLIĆ, Radićevac Frane Vukić u vrtlogu političkih borbi i sukoba u Vrsima, *Zadarska smotra*, god. XLVII, br. 1–3, Zadar, 1998., str. 355–530. U tom radu, koji navodimo kao primjer proganjanja jednog vrškog domoljuba, obrađen je posebno slučaj F. Vukića na temelju obiteljskih i sudskih spisa, koji se uglavnom čuvaju u DAZD-u, dok slučaj N. Rončevića i J. Velčića tek čeka detaljniju obradu na temelju sudskih i drugih spisa.

(sekretara), osobito onih koji su dugo bili noćna mora mnogih Vršana te strah i trepet cijelog sela, koji su davali “karakteristike” o moralno-političkoj podobnosti i krojili životne sudbine, koji su proizvoljno određivali tko su prijatelji, a tko neprijatelji naroda i države te tko ide, a tko ne ide u Crkvu, koji su udbašili i tužakali Udbi¹²⁸ ponajbolje vrške domoljube kao nacionaliste i šoviniste, osobito pripadnike HSS-a, proljećare i matičare, koji su pripremali i pokretali sudske procese, dijelili i oduzimali radna mjesta te slali prijatelje na trgovačke brodove, koji su otimali već reformom dodijeljenu zemlju, određivali poreze i pljačkali cijelo selo preko Poljoprivredne zadruge, koji su pažljivo slušali i prijavljivali policiji tko pjeva i kakve hrvatske pjesme, koji su kažnjavali, zatvarali, silovali, proganjali i gotovo do smrti premlaćivali pojedince (slučaj Nade Rončevića 8. svibnja 1954.) te više od 45 godina provodili nezapamćenu strahovladu, diktaturu, teror i nasilje nad vrškim čovjekom – posebice temeljito proučiti, rasvijetliti i obraditi, što zasad izlazi iz okvira ovoga rada. Ta tema, svakako, zaslužuje posebnu pozornost i obradu, osobito zbog toga jer je partijska organizacija u Vrsima na čelu sa svojim “umnim sekretarima” uglavnom bila protuhrvatski, anacionalno i projugoslavenski orijentirana, a redovito se na štetu naroda isticala u služenju vladajućem prosrpsko-unitarističkom i jugoslavensko-udbaškom režimu.

PRVI VRŠKI PARTIZANI, LOGORAŠI I KAPITULACIJA ITALIJE

Uz Antu Maštrovića Nina, kako smo već kazali, prvi pravi organizator partizanskog antifašističkog pokreta otpora u Vrsima bio je Rafael Božić, kojeg su već sredinom rujna 1942. uhitili Talijani i u Zadru osudili na sedam godina robije, a zatim otpremili na izdržavanje kazne u fašističke logore u Italiju. Prva skupina mladeži iz Nina odlazi u partizane 14. rujna 1942., a toj skupini pridružuje se desetak dana poslije i omladinac Ive Predovan pok. Šime Lugarova iz Vrsi. Prema tome, prvi Vršanac koji se s oružjem u ruci priključuje antifašističkom pokretu otpora i koji odlazi u partizane 1. listopada 1942. bio je Ive Predovan Lugarov. Poginuo je na Biokovu u borbi s talijanskim fašistima sredinom godine 1943. Nakon njega još dvadesetak Vršana do kapitulacije Italije, 8. rujna 1943. dragovoljno odlazi u partizane, a to su:

Ante Predovan pok. Krunoslava, Krunin, poginuo 1944. kod Knina, Srećko Milić Tadijin, Pere Predovan pok. Mijata Jevina, poginuo u Jesenicama 1944., Srećko Predovan pok. Mate, Bućin, Stojan Predovan pok. Tome, Bebin, Joso Predovan Zec pok. Mijata Jevina, Ljuba Predova Zecka, rođena Maraš, Nado Rončević Ivanov, Stojan Rončević Mijatov, ranjen, ostao bez noge, Pave Božić pok. Stojana, Kalebićov, ranjen puščanim metkom kroz pluća koji mu je izašao na drugu stranu ispod lijeve lopatice na leđima, Ive Božić Šejo, zvan i Komunist, pok. Marka, Markusnov, veliki borac, Joso Dukić Jure pok. Ivana, Jandre Perković Đikota-Đirmo pok. Ante, Čebana, neustrašiv borac koji je golim rukama jurišao na neprijateljske tenkove, Ive Radobuljac pok. Tome

¹²⁸ UDB-a – Uprava državne bezbjednosti, stariji naziv za zloglasnu Službu državne sigurnosti u Titovoj Jugoslaviji koja se, među ostalim, bavila i likvidacijom hrvatskih domoljuba u zemlji i svijetu.

Krnjinog, Tomišin, poginuo na Katarini za oslobođenje Rijeke 1945., Marijan Utković Josin, Bukalov, Šime Vukić Josin, Jokićov, poginuo kao komesar čete u brdima Bosne u ljeto 1944., Šime Vukić Šiljac Rudin, Ruškov, poginuo u borbama za oslobođenje Zagreba 1945., Paško Vukić Pavle Grgin, Grgičov, Janko Vukić pok. Andrije, Jandrićov, Branko Vukić, pok. Andrije, Jandrićov, Janko Vukić pok. Ivana, zvanog Voce, i Stojan Vukić Antin, Mišin. Naravno, ne isključujemo mogućnost da je još koji Vršanac pošao u partizane prije pada Italije, ali nam to iz dostupnih izvora nije poznato.¹²⁹

Dakle – isključivši veću skupinu vrških terenaca, ilegalaca i njihovih suradnika, koji su kao i članovi NOO-a cijelo vrijeme rata uglavnom boravili i spavali u svojim kućama, krojili tuđe sudbine, držali vlast, prikupljali i dijelili narodnu pomoć, odlučivali o životu i smrti, te druge nagovarali i tjerovali u rat – ukupno su se 23 Vršanca do kapitulacije Italije, 8. rujna 1943. dragovoljno priključili antifašističkom pokretu otpora i s oružjem u ruci otišli u partizane. Moguće da ih je bilo i više, ali nam to zasad nije poznato.

Iako na teritoriju sela Vrsi nije bilo izravnih razaranja i većih ratnih operacija kao ni stalno lociranih neprijateljskih postrojbi, sve brži razvoj partizanskog antifašističkog pokreta – o čemu ponajbolje svjedoče prvi organizatori NOP-a i ilegalni terenski radnici, osnutak i djelovanje novih društvenopolitičkih organizacija (SKOJ, USAOH, SMG, AFŽ, KPH), formiranje NOO-a i izgradnja nove vlasti, prikupljanje narodne pomoći i sve veći odlazak Vršana u partizane – doveo je do bitno drukčijeg odnosa talijanskih okupacijskih vlasti prema mjesnom pučanstvu. To se najviše očitovalo kroz pojačan teror okupatora, češće ophodnje neprijateljskih vojnika, zastrašivanja, uhićenja, mučenja, ispitivanja, suđenja, zatvaranja, odvođenja u logore i strijeljanja talaca. U talijanskim zatvorima i logorima tijekom rata od Vršana su bili: Marko Velčić, mjesni prvak HSS-a, strijeljan kao talac u Poličniku sredinom 1943., Rafael Božić Kovačov, Bore Božić Bartol, Kovačov, strahovito mučen u talijanskom zatvoru u Zadru, Joso Božić Kovač, Stanko Božić Markov, Markusnov, Tadija Milić pok. Ante, Gojko Predovan Kuzmanov, Buterov, Bože Maraš Grgin, Grgelin, Stojan Maraš pok. Jose, Nikola Perinić Nikica, Čvrčkov, Ive Vukić Bikan, Ruškov, Janko Predovan, Stojan Vukić Čičko pok. Jose, Škrbin, i Frane Vukić Ivanov, Vocin. Prema tome, ukupno su, koliko nam je poznato, u talijanskim zatvorima i logorima bila četrnaestorica Vršana iz sela.¹³⁰

Nakon pada Mussolinijeve vlade i njegova uhićenja 25. srpnja 1943., kada mu je kralj Viktor Emanuel i formalno oduzeo vlast, a stari maršal Pietro Badoglio formirao novu vladu, skora kapitulacija Kraljevine Italije, koja je potpisana 3. rujna i objavljena nekoliko dana kasnije, bila je neizbježna.¹³¹ Vijest o konačnoj kapitulaciji fašističke

¹²⁹ ZHAZUZd, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: Vršani otišli u partizane do kap. Italije, str. 1. Podatke dao Paško Vukić Pavle, sudionik NOR-a i poslije rata dugogodišnji predsjednik SUBNOR-a Vrsi.

¹³⁰ Podatke o Vršanima u talijanskim logorima i zatvorima dao je Paško Vukić, u Vrsima, 19. lipnja 2005.; I. ČOŠIĆ BAN, *Vrsi u ratu i revoluciji 1941.–1945.*, radnja u rukopisu, str. 92.

¹³¹ C. L. SULZBERGER, *Drugi svjetski rat...*, drugi dio, str. 380.

Italije 8. rujna 1943. brzo se proširila po svijetu, Dalmaciji i svim mjestima ninske općine. Tako je već sutradan stigla i u Vrsi, što je u narednom razdoblju dovelo do masovnijeg odlaska u partizane i općeg oduševljenja naroda, koji se ponadao da se rat neumitno približio kraju. Međutim, takva očekivanja uskoro su se pokazala nerealnim, jer je padom Italije talijanski fašizam na istočnoj obali Jadrana bio zamijenjen još gorim njemačkim nacizmom i njemačkom okupacijom, koja je zapravo započela i prije službenog proglašenja kapitulacije Italije. Nijemci su od Talijana preuzeli Zadar 10. rujna 1943., a za njima su na zadarsko područje počele pristizati i ustaško-domobranske snage koje su glavno uporište imale u Zemuniku.

Na sam dan proglašenja kapitulacije Kraljevine Italije, tj. 8. rujna 1943., na području sela Vrsi u Jasenovkama poginulo je u jednoj iznenadnoj raciji talijanske vojske i jedinica Dobrovoljačke antikomunističke policije (“crvenkapa” ili Davidove bande) nekoliko mladih ilegalaca. To su bili: Branko Stulić, Krše Puhalović, Pave Dušević i Šime Žagar, a par dana prije u Ljupču je ranjen i Ante Maštrović Nino, što je bio težak udarac za NOP ninskog kraja. Na mjestu pogibije navedene skupine skojevaca bio je nakon rata u zapadnim Jasenovkama, tik uz more na kamenoj hridi, iza Golog briga, podignut spomenik od betonskih blokova s njihovim imenima i prezimenima, koji je danas posve zapušten i djelomice oštećen u Domovinskom ratu. Evo što je o kapitulaciji Italije i pogibiji skojevaca u Jasenovkama zapisao kasnije ilegalac Ante Maštrović Nino:

“Koliko su naši domaći izrodi i aktivni pomagači okupatora bili zagriženi neprijatelji NOB-e čak i onda kada je svima već bilo jasno da će Italija za koji čas kapitulirati, govori nam događaj od 8. IX. 1943. u tadašnjoj općini Nin. Toga dana je tzv. ‘Davidova banda’ antikomunističkih dobrovoljaca, koja je inače imala sjedište u Novigradu, u zajednici s talijanskim vojnicima izvršila iznenadnu raciju na terenu Poljica – Vrsi – Ljubač. Tom prilikom su uspjeli uhvatiti nekoliko omladinskih rukovodilaca u ovoj općini, i to druga Branka Stulića iz Nina, Pavu Duševića iz Ljupča i Kršu Puhalovića iz Kožina, kao i starijeg druga ilegalca, koji je bio prebačen iz Like za inicijativni KNOO¹³² Biograd, Šimu Žagara iz Ražanca. Pošto su ih mučili, lomili im kosti i udarali svim i svačim – banditi su ih strijeljali. Uvečer istog dana, oko 20 sati, radio je javio vijest o kapitulaciji Italije pred saveznicima.”¹³³

Bila je to zaista tragična pogibija skupine mladih ljudi od talijanske fašističke ruke na dan kapitulacije Italije, u trenutku kada su svi slavili i očekivali skori kraj rata.

Na vijest o kapitulaciji Musolinijeve fašističke Italije, već sutradan, tj. 9. rujna 1943., na teren ninske općine stigla je jedna manja partizanska jedinica, jačine voda, iz odreda Plavi Jadran da razoruža talijanske karabinjere i finance u lokalnim postajama te da uz pomoć NOO-a preuzme vlast. Partizanski odred Plavi Jadran, koji je formiran u travnju 1943. od boraca iz podvelebitsko-novigradsko-ninsko-ražanačkog kraja, operirao je uoči kapitulacije Italije na prostoru od Jasenica do Lukova Šugarja pod Velebitom, a nalazio se u

¹³² KNOO – Kotarski narodnooslobodilački odbor.

¹³³ A. MAŠTROVIĆ NINO, O razvoju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB u gradu i okrugu Zadar, *Zadar / Zbornik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 348 i d.

sastavu i pod komandom VI. ličke divizije. Jedan njegov vod, pod zapovjedništvom komandira Nikole Marinkovića i komesara Šime Baričevića, najprije je oslobodio Ražanac, a zatim je preko Ljupča, Poljica i Vrsi stigao 9. rujna kamionom u Nin, Privlaku i Petrčane te u tim mjestima, uz pomoć naroda, političkih aktivista i seoskih odbornika, razoružao zatečene i uplašene talijanske vojnike, karabinjere i finance i preuzeo vlast. Manja skupina mladih Privlačana s nekoliko partizana odmah je pošla motornim brodom na otok Molat preuzeti dio logoraša iz biogradsko-ninskog kraja. Prema tome, selo Vrsi privremeno je oslobođeno od talijanske fašističke vlasti kao i drugi dijelovi ninske općine 9. rujna 1943., što će potrajati sve do potpune njemačke okupacije i učvršćenja Nijemaca u tom kraju početkom veljače 1944.¹³⁴

¹³⁴ ISTI, Osnivanje, razvoj i borbe Zadarskog partizanskog odreda, *Posebno izdanje Instituta JAZU u Zadru*, Zadar, 1969., str. 8–10; V. URANIJA, Nin u narodnooslobodilačkoj borbi, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XVI–XVII, Zadar, 1969., str. 251–253.

Marjan DIKLIĆ: VRSI UNDER ITALIAN OCCUPATION IN WWII

Summary

This longer article begins by describing the beginning of WWII, the dismemberment of the Kingdom of Yugoslavia and the Italian occupation of the Adriatic parts of Croatia after which it concentrates on the occupation and annexation of northern Dalmatia, the district of Nin and the village Vrsi. It then discusses the functioning and the structure of the Italian occupational administration, fascist violence perpetuated on the Croatian people and the forceful imposition of an Italian identity. As a next step the article discusses the organization of the partisan anti-fascist movement of resistance in the Nin area and in the village of Nin, the commencement of armed struggle against the Italians and their collaborators, the departure of the first Vrsi villagers into the partisans, into ustashe forces or into the ranks of the home guardsman. What follows is a concise description of the ustashe-home guardsman and the anti-fascist-partisan group in Vrsi, of the first partisan in the village, the killing of the heads of the village Milan Božić and Krše Maraš, the capture of the chief organizer of the uprising Rafael Božić and his family, the imprisonment and the shooting of Marko Valčić the main figure in the village Croatian Peasant Party branch, the establishment and activities of the village National Liberation Committee and the organization of the Communist Party in Vrsi. At the end the article discusses the camp inmates from Vrsi, the massive departure of the Vrsi villagers into the partisans in the summer of 1943, the capitulation of the Kingdom of Italy and the arrival of the Germans into the Zadar-Nin area.

Key words: Vrsi, WWII, fascism, communism.

